

PRAMEŇ – JEHO FUNKCIA, VÝZNAM, INTERPRETÁCIA A LIMITY V HISTORICKOM VÝSKUME

Zostavovatelia

Alena Feriancová, Miroslav Glejtek

Nitra 2010

*Prameň – jeho funkcia, význam, interpretácia
a limity v historickom výskume*

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta

Katedra histórie

**PRAMENŇ – JEHO FUNKCIA, VÝZNAM,
INTERPRETÁCIA A LIMITY V HISTORICKOM
VÝSKUME**

Nitra 2010

Publikácia vyšla s finančnou podporou Biskupského úradu v Nitre

Za jazykovú úpravu zodpovedajú autori príspevkov

Recenzenti

Prof. Janka Hečková, CSc.(antika a raný stredovek)

Prof. ThDr. Viliam Judák, PhD. (neskorý stredovek a novovek)

PhDr. Róbert Arpáš, PhD. (19. a 20. storočie)

Zostavovatelia

© Mgr. Alena Feriancová, PhD.

© Mgr. Ing. Miroslav Glejtek

© Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Fotografia na obálke:

Listina Konventu sv. Hypolita na Zobore z roku 1390 pochádzajúca zo Súkromného archívu nitrianskych biskupov je publikovaná s láskavým povolením Biskupského úradu v Nitre.

Signatúra listiny: Capsa I. (b), Fascikel 1, No. 3

ISBN 978-80-8094-587-9

EAN 9788080945879

Obsah

Predhovor

MAREK BABIC

Latinské nápisy v ranom stredoveku a možnosti ich interpretácie.....	11
--	----

EMANUEL JIRKAL

Panegyriky z prelomu 3. a 4. storočia ako významný historický prameň.....	19
---	----

MARTIN HETÉNYI – PETER IVANIČ – ZVONKO TANESKI

Písomné pramene k životu a dielu sv. Konštantína-Cyrila a Metoda v slovenskej a južnoslovenskej historickej spisbe.....	27
---	----

ANNA JAGOŠOVÁ

Zakladacia listina Vyšehradskej kapituly CDB I, 387	41
---	----

MÁRIA PETROVIČOVÁ

Mestské knihy Bardejova ako prameň k dejinám správy mesta v 15. storočí.....	53
--	----

KAREL MARÁZ

K vypovedacím možnostem diplomatických a sfragistických pramenů 15. století na příkladu Oldřicha II. z Rožmberka (1403 – 1462).....	59
---	----

TOMÁŠ TANDLICH

Cenové limitácie Bratislavskej stolice z rokov 1668 a 1672 a ich pramenná hodnota.....	65
--	----

ZUZANA LOPATKOVÁ

Kanonická vizitácia – k jej interpretácii, limitom a metodologickým otázkam v historickom výskume.....	69
--	----

PETER ZUBKO

Vyznanie viery gréckokatolíckych farárov z roku 1726 ako príklad latinskej dominancie	79
---	----

KATARÍNA RÁCOVÁ

Trenčianska stolica v Belovom diele <i>Notitia Hungariae novae historico – geographica</i>	87
--	----

MARTINA KOTLÍKOVÁ	
Pramen v novověké sfragistice (a diplomacie).....	95
MIROSLAV GLEJTEK	
Dielo <i>Sacra concilia Ecclesiae Romano-catholicae in Regno Hungariae</i> z heraldického a sfragistického hľadiska.....	103
PETER CHRASTINA	
Mapy v historickom výskume: význam, interpretácia a limity.....	121
MILOSLAV SZABÓ	
„ <i>Palestinam occidentalem</i> .“ Karikatúra ako prameň výskumu rakúsko-uhorského antisemitizmu na prelome 19. a 20. storočia	129
LADISLAV RUMAN	
K niektorým problémom ruských a sovietskych dejín 20. storočia.....	141
MIROSLAV ŠEPTÁK	
Edice dokumentů k československé meziválečné zahraniční politice. Současný stav a budoucí perspektivy.....	149
ADRIANA KIČKOVÁ	
Ženy a britská diplomacia.....	161
ALENA FERIANCOVÁ	
List Gustava Stresemanna bývalému korunnému princovi – interpretačné možnosti dokumentu	171

Predhovor

Historický prameň zaujíma kľúčové postavenie v procese historického poznávania a poznania. Historická veda študuje dejiny ľudskej spoločnosti sprostredkované, práve vďaka historickým prameňom. Relevantné pramene sa nám zachovali nielen vo forme materiálnych predmetov, ale aj predmetov duchovnej kultúry, písomných záznamov, máp, obrazových materiálov a pod. Vďaka nim môžeme robiť závery o rôznych aspektoch života, práce, zvykoch a kultúre v jednotlivých epochách. Historické pramene umožňujú vedecké skúmanie a rekonštrukciu minulosti, hodnotenie jednotlivých udalostí, ale aj širších súvislostí. Práca s prameňom je teda základným predpokladom úspešnej práce historika.

Objem prameňov zachovaných pre jednotlivé obdobia je rôznorodý. Pre každý úsek dejín možno hovoriť o charakteristickom druhu prameňov, pričom smerom k súčasnosti množstvo a škála prameňov narastá. Kým pre stredovek sú charakteristické legendy, letopisy a kroniky, pre obdobie novoveku pribudla napr. periodická tlač. Pre obdobie najnovších dejín nemožno zabúdať na zvukové, filmové záznamy, ale aj možnosť využiť spomienky pamätníkov udalostí.

V práci historika má historický prameň rozhodujúci význam a primárnu funkciu. Hodnota jednotlivých prameňov je rôzna, z hľadiska konkrétneho cieľa historického bádania a položených otázok. Úlohou odborníkov je historický materiál podrobiť odbornej analýze, kritike, interpretovať ho a zaradiť do dobových súvislostí. Niekedy sa význam prameňa preceňuje, inokedy naopak nedoceňuje. Preto je nevyhnutné posúdiť, aká je výpovedná schopnosť prameňa a jej limity.

Autori vo svojich príspevkoch využívajú širokú škálu prameňov, na podklade ktorých možno okryvať minulosť. Príspevky sú náčrtom rôznorodého prístupu k spracovaniu a interpretácii historických prameňov a ponúkajú cenný zdroj informácií pre odborníkov, ktorí sa venujú jednotlivým obdobiam ľudských dejín.

Zostavovateľia

LATINSKÉ NÁPISY V NESKOREJ ANTIKE A MOŽNOSTI ICH HISTORICKEJ INTERPRETÁCIE

MAREK BABIC

BABIC, MAREK. Latin Epigraphs in the Early Middle Ages and Possibilities of their Interpretation. In *Prameň – jeho funkcia, význam, interpretácia a limity v historickom výskume*. Nitra, 2010, pp. 11-17.

Late antique or early medieval epigraphs belong to immediate literary sources with high textual and material information value. However, their interpretation is determined by highly developed knowledge of classic languages and archaeological methods, because we are dealing with textual as well as with material source. There are several changes in the official imperial epigraphs in the late antique, compared with previous periods. Epigraphs are much longer, because they consist of all tetrarchs or co-rulers names with their titles. Late antique changed form and content of epigraphs also by accentuation of social hierarchy and status of important persons. Another specific character of late antique epigraphy was movement of interest from town to the countryside. This fact didn't bring more epigraphs into small settlements, but less in towns, because rich people were trying to leave them with intention to escape from municipal duties. Interesting fact is that official tetrarch edicts were written in Latin, even in Greek parts of the empire. Beside, votive epigraphs for ruler's clerks and local officers were famous and popular. They were mostly placed on the stone columns, facade of buildings, tabernacles and gravestones. Epigraphs say a lot about culture and religion in specific region and time. For example, epigraphs in the north-western part of Europe justify popularity of classical culture. Several epigraphs from this period are also preserved in the area of Slovakia.

KEYWORDS: epigraphy, early Middle Ages, Latin text, entitling of tetrarchs

Latinské nápisy sú zvláštnou skupinou historického zdrojového materiálu, ktorý môžeme zaradiť do viacerých kategórií prameňov. Každý nápis musí obsahovať text, ktorý skúmajú filológovia, ale tiež je to hmotný prameň ako objekt výskumu archeológov. Nápisy sú priamym literárnym svedectvom doby, ktoré sa každoročne

objavujú pri archeologických a iných výskumoch, hoci často ponúkajú len torzovité a ťažko zrozumiteľné posolstvo. Zachovali sa po celej ríši v latinčine i gréčtine a vypovedajú o celospoločenskej, náboženskej i hospodárskej situácii na sklonku antiky, či ranom stredoveku.¹ Nápisý pomáhajú historikom hlavne tam, kde literárne pramene mlčia alebo sú veľmi skúpe – o živote barbarských komunit, heretických religióznych hnutí alebo aj o niektorých aspektoch hospodárskeho a spoločenského života, ktorý nebol v centre pozornosti antických autorov. Napr. o živote rodiny v neskoréj antike sa dozvedáme relatívne málo, preto historici ochotne siahajú po epigrafických zdrojoch.²

Nápisý v neskoréj antike sa najčastejšie umiestňovali na kamenné stĺpy, priečelia budov, podstavce sôch a na náhrobné kamene. Snáď najbohatším náleziskom neskoriantických nápisov je popri maloázijskom Efeze aj Aphrodisias v Carií (Malá Ázia, dn. Turecko, v blízkosti dediny menom Geyre). O tejto lokalite dokonca vyšli viaceré monografie, ktoré reflektujú dobu takmer výlučne na základe výpovede nápisov.³ Množstvo nápisov v tejto antickej lokalite umožnilo vykonať kvalitatívnu aj kvantitatívnu analýzu viacerých historických javov a interpretovať ich v širšom kontexte. Predovšetkým je to veľmi pozoruhodný rozdiel v početnosti epigrafických záznamov v priebehu dejín rímskeho cisárstva. Kým z prvých 250 rokov cisárstva pochádza v Aphrodisias 1500 nápisov, z obdobia medzi rokmi 250 – 500 už len 250 záznamov (6 x menej). Po obsahovej stránke sa veľmi zmenil štýl, aj politické zameranie nápisov. Kým za princípátu sa vytesaním sentencie do skaly alebo bronzu väčšinou oslavovali miestni vodcovia a bohatí dobrodínci z mesta, v dominánte nápisý uctievali vládnych úradníkov v Konštantínopole alebo samého cisára. Ak nápisý oslavovali miestnych ľudí, boli to vždy úradníci v cisárskych službách vyslaní do mesta.⁴ Epigrafické záznamy v meste Aphrodisias svedčia o dôležitej politickej skutočnosti, že v 3. až 5. storočí sa vplyv a reálna politická moc sústredila v rukách ústrednej cisárskej vlády a na druhej strane sa veľmi zmenšila autorita mestských

¹ Otázka chronologického vymedzenia raného stredoveku je dodnes nevyriešená a zrejme sa ani nenájde všeobecný konsenzus. Veľmi výstižne to vyjadril taliansky staroveký historik Arnaldo Momigliano: „Samozrejme sú historici, ktorí vidia nástup stredoveku a upadnutie Rímskej ríše do zabudnutia v súvislosti s konverziou Konštantína v r. 312, alebo s inauráciou Konštantínopola v r. 330. A sú historici, ktorí by presunuli koniec Rímskej ríše až do r. 1806 – presnejšie na deň 6. augusta 1806 – keď Napoleon I. donútil rakúskeho cisára Františka II. podpísať koniec Svätej ríše rímskej. Medzi týmito dvoma extrémnymi dátumami existuje množstvo štandardných volieb.“ MOMIGLIANO, Arnaldo (ed.). *The Conflict between Paganism and Christianity in the Fourth Century*. Oxford: Oxford University Press, 1963, s. 1.

² Viď: SHAW, Brent D. Latin Funerary Epigraphy and Family Life in the Later Roman Empire. In *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, roč. 33, 1984, č. 4, s. 457-497.

³ K najnovšiemu výskumu viď: ROUECHÉ, Charlotte. From Aphrodisias to Stauropolis. In DRINKWATER, John – SALWAY, Benet (ed.). *Wolf Liebeschuetz reflected*. London: Institute of Classical Studies, School of Advanced Study, University of London, 2007, s. 183-192; SMITH, R. R. R. *Roman Portrait Statuary from Aphrodisias*. Mainz: Verlag Philipp von Zabern, 2006.

⁴ K tejto problematike viď: SMITH, R. R. R. The Statue Monument of Oecumenius: A New Portrait of a Late Antique Governor from Aphrodisias. In *The Journal of Roman Studies*, roč. 92, 2002, s. 134-156.

samosprávnych inštitúcií. Potvrdzuje nám to fakt známy z právnych aj historických dokumentov, že služba v mestskej samospráve bola pre miestnych boháčov v celej ríši len na ťarchu a tí sa jej radšej snažili vyhnúť.⁵

V neskorej antike zaznamenávajú oficiálne cisárske nápisy niekoľko zmien oproti predchádzajúcim obdobiam. Zaujímavosťou je, že oficiálne edikty tetrarchie sa písali v latinčine, a to aj na nápisoch v gréckej časti ríše.⁶ Od 4. storočia už na východe nadobúdali prevahu grécke nápisy. V prvom rade sa nahrádza úvodné oslovenie „IMPERATOR CAESAR“ slovným spojením „DOMINUS NOSTER“. Nápisy bývajú oveľa dlhšie, pretože sa na nich vyskytujú mená všetkých tetrachov, resp. spoluvládov aj s ich titulmi. Neskorá antika sa podpísala na forme a obsahu nápisov aj zdôrazňovaním spoločenskej hierarchie a statusu významných osobností. Senátor sa musel písať s titulom „VIR CLARISSIMUS“, príslušník jazdeckého stavu bol „VIR EMINENTISSIMUS“ či „VIR PERFECTISSIMUS“ a pod.⁷

Nápisy majú výpovednú hodnotu aj o kultúre a náboženstve spoločnosti v danom regióne a dobe. Napr. nápisy na severozápade Európy dosvedčujú znalosť a aj obľubu klasickej kultúry – do skaly boli tesané verše od klasikov rímskeho básnictva v metrike a to v čase, keď už prevládali kresťanské sentencie. Pozoruhodné sú aj mnohé nápisy kresťanských siekt v Malej Ázii, ktoré nás informujú o religióznych rozdielnostiach v ranom kresťanstve. Čo sa týka kresťanských nápisov, vo všeobecnosti možno konštatovať, že sú veľmi zriedkavé z obdobia pred 3. storočím, ale od tohto času, a zvlášť vo 4. storočí, nadobúdajú na význame aj početnosti. Svoj vrchol zažila kresťanská epigrafika za pontifikátu pápeža Damasa I. (366 – 384). Damasus bol veľkým ctiteľom kresťanských mučeníkov a podporoval všetky snahy o nájdenie a obnovenie ich hrobov. V tejto súvislosti vytvoril krátke latinské sentencie známe pod menom Epigramy, ktoré dal vytesať do mramoru vychýrenému rycovi Filocalovi.⁸ Všetky epigramy sú napísané v hexametri a často veľmi pripomínajú verše pohanských básnikov. Vďaka Filocalovi majú navyše veľkú estetickú hodnotu.

Kresťanské nápisy majú pre cirkevných historikov obrovský pramenný význam. Poskytujú vedomosti o doktrínálnych záležitostiach, liturgii, kulte svätých, o organizácii a hierarchii kresťanského spoločenstva, o hospodárení a stavbe bazilik a pod. Osobitnou a veľmi špecifickou skupinou kresťanských nápisov sú epitafy, ktoré sú svojim obsahom novátorské oproti klasickým vzorom. Raní kresťania zdôrazňovali

⁵ Codex Theodosianus, zbierka zákonov z r. 438 obsahuje viacero konštitúcií, ktoré nútili vykonávať službu v mestskej rade na základe dedičnej príslušnosti k stavu. Napr. CODEX THEODOSIANUS, 12. 1. 144.

⁶ Aj v kresťanských nápisoch sa oveľa častejšie používa latinčina ako gréčtina, a to aj napriek tomu, že napr. v Ríme sa až do 4. st. používala gréčtina ako liturgický jazyk.

⁷ Porov.: LAWRENCE, Keppie. *Understanding Roman Inscriptions*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1991, s. 125-130.

⁸ FILOCALUS, 1635, 1636. In *Clavis Patrum Latinorum*. Steenbrugis (ed.). Abbatia S. Petri, 1961.

deň smrti ako významný dátum vstupu do nového života (*dies natalis*).⁹ Kým pohania zvykli písať na náhrobky svoj „životopis“ v podobe dedikácií, kresťania akcentovali symboliku. Často sa objavujú písmená alfa a omega, niekedy v opačnom poradí, čím chceli poukázať na fakt, že smrťou sa život nekončí, ale začína. Okrem týchto symbolov sa na epitafoch bežne vyskytujú tzv. *labarum* (Chí-ró), ryba, kotva, palma a samozrejme kríž. Postupne, od polovice 4. storočia sa na epitafoch objavujú dlhšie texty, väčšinou modlitby za zomrelého.¹⁰

Medzi najznámejšie epigrafické pamiatky neskorej antiky patria tie o cenovej regulácii za Diocletiana, ktoré sa v zlomkoch našli asi na 40 miestach vtedajšej ríše. Keď ich poskladáme, môžeme vyčítať veľké množstvo informácií hospodárskeho charakteru, ale informujú nás aj o oficiálnej titulatúre a o vojenských úspechoch tetrarchov. Najkompletnejší výpočet oficiálnych titulov cisára Diocletiana sa zachoval na nápise z r. 301.¹¹ Mal by sa čítať takto:

IMP(ERATOR) CAESAR C. AUREL(IUS) VAL(ERIUS) DIOCLETIANUS P(IUS)
F(ELIX) INV(ICTUS) AUG(USTUS) PONT(IFEX) MAX(IMUS) GERM(ANICUS)
MAX(IMUS) VI SARM(ATICUS) MAX(IMUS) IV PERS(ICUS) MAX(IMUS) II
BRITT(ANICUS) MAX(IMUS) CARPIC(US) MAX(IMUS) ARMEN(ICUS)
MAX(IMUS) MEDIC(US) MAX(IMUS) ADIABENIC(US) MAX(IMUS), TRIB(UNICIA)
P(OTESTATE) XVIII, COSS. [T.J. CONSUL] VII, IMP(ERATOR) XVIII,
P(ATER) P(ATRIAE), PROC(ESS). [T.J. PROCONSUL].

Analýza nápisu. Každý nápis obsahoval okrem vlastného mena panovníka aj štyri ďalšie druhy mien: a) štandardné epitetá, b) konzuláty, c) tzv. *tribunicia potestas* a titul *imperator*, c) víťazné tituly. Štandardné epitetá sa nemenia – pred menom sa dávalo slovné spojenie *imperator Caesar*, za meno *pius felix invictus Augustus* a *pontifex maximus* a na úplný koniec *pater patriae proconsul*. Konzuláty tiež nerobia vo výklade nápisov problém, pretože sa zachovali spoľahlivé zoznamy, na základe ktorých sa dá overiť hodnovernosť nápisu. Len v niektorých rokoch, kedy vládli aj uzurpátori, sa vyskytujú pochybnosti, ako napr. r. 308, keď vládol Galerius aj Maxentius. Tribunsku moc obnovoval každý cisár každoročne 10. decembra, k tomu rímska číslica označovala poradie rokov, kedy túto moc mal. Titul *imperator* sa tiež rátať každoročne od nástupu na trón. Víťazné tituly sa udeľovali na základe rôznych pravidiel, a často ich je možné vysvetliť len podľa kontextu a logickej postupnosti vo vzťahu ku všetkým tetrarchom.

⁹ V neskoroantickom kresťanstve sa nepoužíval letopočet *Anno Domini*, ktorý vytvoril Dionysius Exiguus až v 6. storočí. Kresťania používali rôzne chronologické systémy, ktoré sa regionálne mohli odlišovať. Preto dnes nie je samozrejmosťou jednoznačné datovanie kresťanských nápisov, hoci aj mali vytesaný dátum smrti.

¹⁰ MARUCHI, Orazio. *Christian Epigraphy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1912, s. 50-58.

¹¹ C.I.L. 3. 2209. Miesto nálezu: Hierapytna, provincia Creta et Cyrenaica. Inv. EC0012176, sig. K 18.

Napríklad titul *Germanicus maximus* získal Diocletianus v 6. roku impéria, preto si písal rímsku číslicu VI, kým Maximianus v 5. roku a písal si *Germanicus maximus V.* a caesari *Germanicus maximus II.*¹²

Pokiaľ ide o celý text Diocletianovho ediktu, ten je príkladom toho, že aj oficiálne nápisy nemuseli dodržiavať prísnu formálnosť alebo štylistickú a obsahovú strohosť. Nasledujúca ukážka hovorí sama za seba.

„QUIS ENIM ADEO OPTUMSI PECTORIS ET A SENSU HUMANITATIS EXTORRIS
EST, QUI IGNORARE POSSIT, IMMO NON SENSERIT IN VENALIBUS REBUS,
QUAE VEL IN MERCIMONIIS AGUNTUR VEL DIURNA URBIVM CONVERSATIONE
TRACTANTUR, IN TANTUM SE LICENTIAM DIFUSISSE PRETIORUM,
UT EFFRENATA LIVIDO RAPIENDI NEC RERUM COPIA NEC ANNORUM
UBERTATIBUS MITIGARETUR?“¹³

V podstate sú to moralizujúce sentencie vytesané do skaly. Snáď to naznačuje aj predpoklad, že rímski vládcovia už dopredu očakávali problémy s aplikáciou tohto zákona. Realita dala za pravdu ich obavám. Aj napriek hrozbe trestu smrti sa nariadenia ediktu nedodržiavali, alebo zo strachu sa tovar radšej ani nepredával, čím vznikla ešte horšia situácia ako pred reformou. Je dobre známe, že nivelizácia cien bola neúspešná aj pre nerešpektovanie hospodársko-sociálnych rozdielov v jednotlivých častiach ríše. Smrťou Diocletiana končí aj platnosť ediktu.¹⁴

Text tohto ediktu nám však poskytuje mnohé užitočné informácie o životných nákladoch obyvateľov daného obdobia. Vieme určiť aj to, aké boli vzťahy medzi jednotlivými mincami v r. 301. Hodnota mincí v texte sa udávala v denároch. 1 aureus/solidus mal hodnotu 1200 denárov, 1 stieborný argenteus sa rovnal 100 denárom, za 1 nummus dostal človek 25 denárov, za 1 radiatus 5 denárov a za 1 laureatus 2 denáre.¹⁵ Podľa papyrusových zvitkov nájdených v Egypte si dokážeme predstaviť, akú reálnu kúpnu silu mali peniaze na zač. 4. storočia v egyptskej provincii. Chlieb na jeden rok stál približne jeden solidus, mäso 2 solidy za rok a olej tri štvrté

¹² Porov.: BARNES, Timothy David. *The New Empire of Diocletian and Constantine*. Cambridge; London: Harvard University Press, 1982, s. 23.

¹³ Edictum Diocletiani de rerum venalium. Praefatio. In LAUFFER, Siegfried. *Diokletians Preisedikt*. Berlin, 1971, s. 90: „Kto je totiž takého otupeného srdca a ľudskému citu vzdialený, aby nemohol vedieť, ba dokonca by ani nepocítil, že ceny tovarov, ktoré sa predávajú na trhoch, alebo sa denne v mestách s nimi obchoduje, tak vysoko stúpili, že neskrotená túžba po koristi sa nedá zmierniť ani hojnosťou tovarov ani úrodnosťou rokov.“

¹⁴ K ediktu o maximálnych cenách vyšli viaceré štúdie i monografie: LAUFFER, Siegfried. *Diokletians Preisedikt*. Berlin: Walter de Gruyter & Co, 1971; MROZEWICZ, Leszek – MUSIELAK, Maria. *Edykt Dioklejana o cenach towarów wystawionych na sprzedaż*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe, 2007.

¹⁵ MROZEWICZ, Leszek – MUSIELAK, Maria. *Edykt Dioklejana o cenach towarów wystawionych na sprzedaż*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe, 2007, s. 15.

solidu. Najlacnejší kus odevu stál 2/3 solidu. Vojak zarábal za rok 4 až 5 solidov, ale bežný chudobný obyvateľ musel vyjsť s príjmom 3 solidy za rok.¹⁶

Nápisy ako prameň k dejinám územia či spoločenstva majú síce veľkú výpovednú hodnotu, ale za predpokladu, že sa dajú spoľahlivo datovať a hlavne konfrontovať s inými, či už archeologickými alebo literárnymi prameňmi. Až vtedy je možné z nich vyvodzovať všeobecnejšie historické úsudky a závery, ako som to poukázal na Edikte o maximálnych cenách. Bez papyrusových záznamov by sme nemohli vyvodit' kontext číselných údajov nápisu.¹⁷

APPENDIX. Zbierky antických nápisov, ktoré sa našli na území Slovenska resp., v jeho susedstve na území rímskej Panónie:

J. Češka – R. Hošek: *Inscriptiones Pannoniae Superioris in Slovacia Transdanubia asservatae*. Brno 1967.

R. Hošek: *Tituli latini Pannoniae superioris anni 1967 – 1982 in Slovacia reperti*. Praha 1984.

S. Schieber: *Corpus inscriptionum Hungariae iudaicarum a temporibus saeculi III quae exstant usque ad annum 1686*. Budapest 1960.

L. Barkóczy – A. Mócsy: *Die römischen Inschriften Ungarns, I*. Budapest 1972.

E. Vorbeck: *Militärschriften aus Carnuntum*. 2. Aufl. Wien 1980.

E. Vorbeck: *Zivilinschriften aus Carnuntum*. Wien 1980.

Latin Epigraphs in the Early Middle Ages and Possibilities of their Interpretation

The article deals with key characteristics of Latin Epigraphy in the time of Later Roman Empire. Latin inscriptions from this period are attested in every part of the Mediterranean world and also beyond the Limes Romanus. They have considerable potential as a historical source, because they can say much about religious, economic, political affairs and also about daily life of common people. The richest deposit of Late antique inscriptions is – aside from Ephesos in Asia Minor, Aphrodisias in Caria.

¹⁶ JONES, Arnold Hugh Martin. *The Decline of the Ancient World*. London: Longman, 1966, s. 8.

¹⁷ Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0016-07.

Interpretative potential of this ancient locality is so high, that there was possible to write some monographs, which reflect ancient history on the basis of data exclusively provided by inscriptions. Inscriptions, as a source material for the history of some region or society, have significant value, but only on the understanding, that they are reliably dated and beside of all if it is possible to confront them with other sources, archaeological or literal. Author of this article supports this statement with the example of the best known inscription of Late antiquity – the Edict of Diocletian issued in AD 301.

PANEGERIKY Z PRELOMU 3. A 4. STOROČIA AKO VÝZNAMNÝ HISTORICKÝ PRAMEŇ

EMANUEL JIRKAL

JIRKAL, EMANUEL. Panegyrics from the 3rd and 4th Century Turn as Important Historical Source. In *Prameň – jeho funkcia, význam, interpretácia a limity v historickom výskume*. Nitra, 2010, pp. 19-26.

By work with source basis concerning late antique large scale of sources is available. We are dealing with various types of sources. As far as the literary sources are concerned, available sources can be divided into more literary genres. At first sight are for researches – historians the best historical sources works analogical to monumental *Roman History* – *Res gestae* from Ammianus Marcellinus coming from 4th century A.D. Source like this are rather rare as far as antique history is concerned. Usually it is necessary to get satisfied with other kind of literary sources. For the turn of 3rd and 4th century is available short Lactantius work *De mortibus persecutorum* paying attention to years 303-313 A.D.

KEYWORDS: panegyrics, Roman Empire, historical source, late antique

V r. 284 po Kr. začína, podľa tradičného nazerania na rozdelenie epochy staroveku, jej posledná fáza nazývaná neskoré cisárstvo popr. dominát. Neskoré cisárstvo začína vládou dvoch veľmi významných a zároveň veľmi schopných panovníkov, Diocletiana (284 – 305) a Constantina I. (306 – 337), ktorí dohromady vládli vyše 50 rokov. Napriek tomu, že ich kroky pri vykonávaní vlády nad Rímskym impériom boli natoľko významné, že dnes historici hovoria o nimi začínajúcej novej epoche, pramenná základňa nie je až taká bohatá, ako by sa zdalo. Je to spôsobené viacerými skutočnosťami, ktoré sa na tomto stave spolupodpisali.

Na jednej strane to bola narastajúca obľuba krátkych prehľadných zhrnutí dejinných udalostí, ktoré vytlačali príliš podrobné a rozvláčne diela typu Liviových *Ab urbe condita*. Tieto krátke spisy, nazývané aj *breviaria*, podávali ku každému obdobiu, popr. vláde cisárov, len to najdôležitejšie z pohľadu pisateľa, takže zápis ku konkrétnemu panovníkovi je pomerne stručný. Na druhej strane, ak aj vznikli v neskoréj antike obsiahle diela, ako napr. *Res gestae* od Ammiana Marcellina, tak sa nám nemuseli dochovať celé, v tomto prípade sa stratila takmer celá prvá polovica zachytávajúca udalosti až do r. 353 po Kr. Čo sa týka ďalšieho historického diela –

Novej histórie od Zósima, hoci zachytáva udalosti od Augusta až po r. 410 po Kr., chýba v ňom práve stať zo začiatku druhej knihy venujúca sa cisárovi Diocletianovi. Pomôcť by nám mohla aj začínajúca kresťanská historiografia, ale tu treba povedať, že Eusebiove *Cirkevné dejiny* si všímajú poväčšine len udalosti týkajúce sa cirkvi a kresťanov a nie politické udalosti, a Lactantiovo *De mortibus persecutorum*, čo je prvoradý a najmä súdobý prameň k danému obdobiu, je stručný spis venujúci sa úzkemu výseku rokov 303 – 313.

Pri rekonštrukcii udalostí na prelome tretieho a štvrtého storočia sme tak odkázaní na pomoc iných druhov prameňov, ako sú historické spisy. Okrem epigrafických a numizmatických svedectiev, vystupujú z rámca súdobej literatúry do popredia panegyriky – oslavné reči prednesené pri nejakej slávnostnej príležitosti týkajúcej sa práve vládnuceho cisára, ako mohlo byť výročie nástupu na trón, vojenské víťazstvo, obnovenie mieru a pokoja v nejakej oblasti, vymenovanie panovníckych detí za ceasarov, alebo to mohla byť ďakovná reč niektorého vysokopostaveného činiteľa ríše za nejakú poctu, napr. za udelený konzulát. Takéto reči sa nám z prelomu spomínaných storočí zachovali v zbierke nazývanej *Panegyrici Latini XII* a získavajú o to väčšiu dôležitosť, že je to jeden z mála prameňov, vznikajúcich spolu s udalosťami, ktoré sa v nich spomínajú.

Táto zbierka oslavných rečí, v podobe ako ju poznáme, vznikla niekedy na prelome 4. a 5. st. po Kr., kedy jej definitívnu podobu dal jej posledný redaktor, ktorý do nej zahrnul nasledujúcich dvanásť panegyrikov:

- 1 (I) *Panegyricus Plinii Secundi Traiano imperatori dictus* z r. 100;
- 2 (XII) *Panegyricus Latini Pacati Drepani dictus Theodosio* z r. 389;
- 3 (XI) *Gratiarum actio Mamertini de consulatu suo Iuliano imperatori* z r. 362;
- 4 (X) *Panegyricus Nazarii dictus Constantino imperatori* z r. 321;
- 5 (VIII) *Incipiunt panegyrici diversorum septem. Incipit primus dictus Constantino* z r. 311;
- 6 (VII) *Incipit secundus* na Constantina z r. 310;
- 7 (VI) *Incipit tertius* na Maximiana a Constantina z r. 307;
- 8 (IV) *Incipit quartus* na Constantia z r. 297;
- 9 (V) *Incipit quintus – Eumenii pro restaurandis scholis oratio* z r. 298;
- 10 (II) *Incipit sextus* na Maximiana z r. 289;
- 11 (III) *Item eiusdem magistri mem[moriae] genethliacus Maximiani augusti* z r. 291;
- 12 (IX) *Hic dictus est Constantino filio Constantii* z r. 313.

Ako vidíme zo štruktúry zhromaždených rečí, jadro zbierky tvoril súbor siedmych rečí prednesených pri rôznych príležitostiach v Gallií medzi rokmi 289 –

311.¹ Táto zbierka má zreteľne opačnú chronológiu, to znamená, že postupuje od najmladšej po najstaršiu, s dvomi výnimkami, reč 10 (II) a 11 (III), šiesta a siedma v zbierke, sú v normálnom chronologickom poradí, pretože pochádzajú od toho istého autora, a reč 8 (IV) a 9 (V) sú prehodené pravdepodobne z rovnakého dôvodu, pretože tieto dve reči pochádzajú tiež od jedného autora. Nový redaktor k nim na konci 4. st. pridal ďalšie tri panegyriky Pacata, Mamertina a Nazaria a zaradil ich v opačnom chronologickom poradí na začiatok zbierky. Vznikol tak súbor oslavných rečí prednesených pri rôznych príležitostiach, predstavujúcich to najlepšie zo svojho žánru, ktoré zahrňovali vývoj panegyrikov takmer presne v priebehu jedného storočia (289 – 389). No a posledný upravovateľ zbierky dal celej zbierke konečný tvar tým, že na úplný začiatok zaradil veľký vzor tohoto literárneho žánru, klasika Plinia mladšieho a jeho *gratiarum actio* prednesené v r. 100 ako prejav vďaka cisárovi Traianovi za svoje zvolenie do funkcie konzula, a aby reči bolo dvanásť, na záver pridal reč oslavujúcu Constantinovo víťazstvo nad Maxentiom z r. 313. Zároveň ale odstránil zo začiatku reči informáciu o mieste konania a o autorovi panegyriku, čím z historického dokumentu a prehľadu vývoja tohoto žánru urobil čisto školskú záležitosť pre potreby výuky rétoriky².

Panegyriky boli prednášané, ako som už spomenul, väčšinou pri príležitostiach umožňujúcich oslavu cisára, často v jeho prítomnosti. V takomto prípade boli začlenené do dvorského ceremoniálu, v rámci ktorého sa cisár sporadicky objavoval na verejnosti. Podobné ceremónie boli vždy starostlivo naplánované a panovník počas nej akoby zostupoval medzi poddaných z vyššej sféry, k čomu slúžilo aj božské zaštitenie jednotlivých cisárov, či už vyznávali tradičné rímske náboženstvo a vystupovali ako synovia bohov, ako v prípade tetrarchov, alebo ako panovníci vládnucci z Božej milosti, ako to zaviedli členovia Constantinovej dynastie potom, čo začali preferovať kresťanstvo. Oslavná reč mala ešte zvýrazniť slávnostnú chvíľu a zvýšiť zážitok všetkých zúčastnených na ceremóniáli. Keďže dvorský ceremoniál bol oficiálnou záležitosťou, aj prednesené panegyriky získavali dôležitú funkciu oficiálnych vyjadrení, ktoré museli byť v zhode s cisárovým náhľadom na záležitosti a udalosti spomínané v chváloreči, je dokonca veľmi pravdepodobné, že niektoré boli priamo zadávané s presnými inštrukciami. Rečníci poctení možnosťou predniesť svoju reč v prítomnosti cisára stáli preto často pred ťažkou úlohou ulahodiť uchu cisára a zároveň byť schopní preplávať cez ťažké miesta tak, aby sa to neodrazilo na ich

¹ Najlepšie edície sú: *XII Panegyrici Latini*, iterum recensuit W. A. Bachrens, Leipzig 1911; *XII Panegyrici Latini*, recognovit R. A. B. Mynors, Oxford 1964; *Panegyriques Latins I – III*, texte établi et traduit par E. Galatier, Paris 1949 – 1955; táto zbierka je vydaná spolu s francúzskym prekladom, ale nie je tu zaradený Plinius.

² HERZOG, Reinhard. *Handbuch der lateinischen Literatur der Antike. Restauration und Erneuerung. Fünfter Band von 284 bis 374 n. Chr.* München : C. H. Beck, 1989, s. 161-172; ZIEGLER, Konrad. *Panegyrikos*. PWRE. XVIII 3. Stuttgart 1949 s. 559-581; ZIEGLER, Konrad. *Panegyrikos. Der kleine Pauly. Lexikon der Antike in fünf Band IV.* München : DTV, 1979, s. 455-457.

d'alšom osude. Preto aj priamo v panegyrikoch čítame, že odmietali možnosť hovoriť bez prípravy a radšej predniesli pripravenú reč, hoci sa nevyjadrovala priamo k aktuálnej slávnosti.³

Autori boli samozrejme školení rečníci, ktorí sa často sami venovali vyučovaniu rétoriky alebo dokonca stáli na čele niektorej z rečníckych škôl, ktorých bolo v galských mestách viacero. Spomeňme len tie najhlavnejšie – Treveri, Arelate, Augustodunum, Burdigala, Tolosa, Narbo. Chváloreč si vždy starostlivo pripravovali a používali rôzne štylistické figúry, príklady z dejín a mýtov a panovníka prirovnávali k najväčším postavám rímskej histórie a mytológie, aby tak čo najviac vyzdvihli jeho vlastné zásluhy o štát. Je úplne samozrejmé, že reč a štylistika sa pridŕžovala tých najlepších tradícií klasickej latinčiny a autori sa úspešne bránili prenikaniu v tej dobe už bežných ľudových výrazov. Tu je ale treba povedať, že často zachádzajú do opačného extrému a ich vetné periódy sú veľmi komplikované a pomerne náročné na presné porozumenie a, v prípade prekladu, pre následné pretlmočenie do slovenčiny.

K vzorovým rečníkom, z ktorých mohli autori neskoroantických panegyrikov čerpať inšpiráciu, patrili samozrejme najväčší latinský rečník staroveku Cicero s jeho chválou Pompeia v reči *Pro lege Manilia* (z r. 66 pr. Kr.) a Caesara v reči *Pro Marcello* (z r. 46 pr. Kr.), už spomenutý klasik žánru Plinius s jeho poďakovaním cisárovi Traianovi za udelený konzulát, ktorú následne prepracoval do písomnej podoby veľkolepej chváloreči. Rámec pre kompozíciu a náplň panegyriku ponúkal v podstate biografický orientovaný model – *logos basilikos*, ktorý predstavoval celkovo pevnú, ale zároveň v jednotlivostiach veľmi flexibilnú predlohu.⁴ Ku skladbe takejto oslavnej reči patria nasledovné časti – na začiatku to je *captatio benevolentiae* (dožadovanie sa zhovievavosti), potom sú časti venujúce sa oslave cisára – *patria* (miesto pôvodu), *genus* (rod a rodina), *eruditio* (výchova a vzdelanie), *res gestae* (významné skutky), tie môžu byť rozdelené na viacero podčastí ako rané *res gestae* alebo nedávne úspechy a zásluhy, *virtutes* (cisárske cnosti), medzi ktoré patria – *pietas* (úcta voči bohom a ľuďom), *felicitas* (šťastena, najmä vojenská), *continentia* (súdržnosť a svornosť cisárov), *fortitudo* (statočnosť), *iustitia* (spravodlivosť), *prudentia* (rozvážnosť) a pod. Tieto cnosti sú často brané pod zorným uhlom *conservatio rei publicae* (záchrana a upevnenie impéria).

Zveličovanie skutočnosti a snaha zalichotiť cisárovi je z každej reči zrejماً a bola zrejme pri takomto druhu preslovov očakávaná. Práve tu historik naráža na limity využitia panegyriku pri historickom výskume. Niektoré udalosti sú totiž zveličené a na druhej strane sú iné, zväčša neúspechy, zamlčané alebo spomenuté iba okrajovo. Súvisí to samozrejme s ťažkou pozíciou chválorečníka, ktorý musel vyvinúť veľkú snahu,

³ Pan. 6 (VII) 1, 1 – 5. Autor panegyriku dostal príležitosť rečniť v Treveri práve na výročný deň tohoto mesta, nechcel ale riskovať improvizáciu a radšej preniesol reč, ktorú mal pripravenú pre svoje vystúpenie pred cisárom.

⁴ HERZOG, ref. 1, s. 162.

aby si panovníka nepopudil proti sebe nejakým nevhodným výrokom alebo pripomienkou niečoho, čo vládár nechcel počuť. V tomto prípade nešlo len o cisára, ale celú slávnostnú príležitosť, kde aj prednesený panegyrik mohol vyznieť ako oficiálne stanovisko cisára. Samozrejme, že sa panegyrik často využíval aj v tejto rovine a tvoril súčasť cisárskej propagandy. Veľmi ťažké to panegyristi mali najmä počas druhej tetrarchie (305 – 313), kedy v impériu vládlo viacero navzájom často znepriatelených imperátorov, pričom sa ich konštelácia občas zmenila, a museli si veľmi dobre rozvážiť ako vo svojom prejave preplávať úskalia vnútropolitických vzťahov.

Tým sa zároveň dostávame k problému využitia panegyrikov ako historického prameňa, pretože je nevyhnutné dobre sa orientovať v zložitých udalostiach odohrávajúcich sa na prelome 3. a 4. st. po Kr., aby sa dalo z tohoto prameňa vytážiť pre naše poznatky o tejto dobe čo najviac. Zároveň musíme dbať na to, aby sme čo najlepšie rozoznali, čo je propaganda víťaza a pokúsiť sa ju korelovať pomocou iných zdrojov informácií. Samozrejme, že propaganda mohla ísť dvomi smermi – na jednej strane mohla načrtnúť zámery cisára, v našom prípade Constantina I., a poukázať napr. na nové zakotvenie cisárskej moci, alebo ospravedlniť cisárov postup v nadväzovaní diplomatických spojení a na vojenských ťaženiach poukázaním na hrubé prehrešky až tyranskú vládu svojho protivníka.

Nové Constantinove zámery zaznievajú v panegyriku z r. 310, ktorý bol prednesený na počesť Constantina už po nedobrovoľnej smrti jeho svokra Maximiana Herculia. Maximianus Herculus v r. 307 udelil Constantinovi titul augusta a tento úkon už naďalej Constantinus nepovažoval za právoplatný a hľadal nový základ svojej moci. Keďže mal veľmi napäté vzťahy so seniorom augustom Galeriom, prvým mužom druhej tetrarchie, rozhodol sa dokonca vyviazať zo štruktúry štyroch vládcov tak, ako ju zaviedol Diocletianus, v ktorej sa nebral žiadny ohľad na pôvod a na príbuzenské vzťahy existujúce pred vstupom do tetrarchie. Práve naopak, Constantinus si vymyslel rodokmeň k cisárovi Claudiovi II. Gótskemu a vyhlásil sa za cisára rodom, pretože je vo svojej rodine už tretím cisárom po, v skutočnosti fiktívnom, predkovi Claudiovi II. a otcovi Constantiovi I.: „... čo mnohí doteraz snáď neveridia. Od božského Claudia prešlo na teba zdedené dedovské pokrvné príbuzenstvo ...; ... od tohto praotca rodu zostúpil na teba osud vládnuť; ... po dvoch cisároch tvojej rodiny ty si tretí; ... pretože si imperátor od počiatku.“⁵ Tento odklon od tetrarchie, v celej reči nie je táto forma vlády spomenutá ani raz, ale zároveň znamenal aj hľadanie novej božskej záštity, aby sa odlíšil nielen od formy vlády štyroch cisárov, ale aj od božstiev, ktoré ju zaštitovali nábožensky, Iova a Herculia. V 21. kapitole toho istého panegyriku necháva rečník zaznieť náboženskú

⁵ Pan. 6 (VII) 2, 1 – 5: „... quod plerique adhuc fortasse nesciunt. Ab illo enim divo Claudio manat in te avita cognatio...; ...ab illo generis auctore in te imperii fortuna descendit; ...post duos familiae tuae principes tertius imperator; ...quod imperator ortu est.“

víziu, v ktorej vystupuje Apollo s bohyňou Vít'azstva, ktorí mu odovzdávajú víťazný veniec, a prízvukuje, že zároveň mu Božské veštby dávajú vládu nad celým svetom.⁶ Apollo vystupuje zároveň ako slnečný boh, v čom môžeme zároveň vidieť narážku na cisára Aureliana vzývajúceho Neporaziteľné Slnko, ktorému sa podarilo pod svojou vládou opäť zjednotiť ríšu rozpadnutú na viac nezávislých častí, čiže tu Constantinus I. predkladá verejnosti svoj zámer opäť zjednotiť impérium pod vládou jedného panovníka, hoci tu treba povedať, že v tomto čase mu išlo zrejme najmä o podrobenie si Maxentiovoho územia a ovládnutie západu Rímskej ríše.

Udalosti z ťaženia, ktorého uskutočnenie bolo treba ospravedlniť, proti Maxentiovi a oslavu slávneho víťazstva na ňom dosiahnutého v r. 312 nachádzame vo chválorečiach pochádzajúcich z r. 313 a 321. Constantinov protivník je v nich vykreslený v tých najčiernejších farbách ako veľký utláčateľ Itálie a Ríma, ktorý Constantinus vlastne oslobodil spod tyranovej nadvlády. Naopak Constantinus je rečníkmi vynášaný až do nebies ako prototyp toho najlepšieho, najmiernejšieho a najspravodlivejšieho vládcu. Ako príklad, ktorý nám môže osvetliť vykreslenie oboch typov – spravodlivého panovníka a tyrana, si môžeme uviesť jednu pasáž z panegyriku predneseného pár mesiacov po Constantinovom víťazstve nad Maxentiom: *„Ako by som mohol opomenúť veci, ktoré sa ani nesluší porovnávať, pretože onen bol Maximianovi podvrhnutý, ty si synom Zbožného Constantia; onen mal opovrhľivo malú postavu, vykrútené a malátne údy, meno skomolené nadbytočným prevolávaním, ty – a to stačí povedať – si veľký a vynikajúci. Ako toto, hovorím, mám opomenúť, že ty, Constantinus, nasleduješ otcovskú spravodlivosť, onen, aby sme mu nezávideli jeho falošný pôvod, otcovské nedodržiavanie záväzkov, ty miernosť, onen krutosť, ty cudnosť jediného posväteného manželstva, onen sexuálnu túžbu poskvrnenú mnohými znásilneniami; ty božské nariadenia, onen poverčivý a zvrátený obrady, onen sa napokon prevínil vykrádaním chrámov, vraždami senátorov, zabíjaním Rímskeho ľudu hladom, tebe musíme vďaka za odstránenie krivých žalôb, za zabránenie udavačstvu a za záchranu sveta a krvavé potrestanie vrabov.“*⁷

Vidíme, že preháňanie bolo skutočne očakávanou súčasťou podobnej slávnostnej záležitosti, a rečníci dokonca vyjadrovali nevôľu, ak sa nemohli do cisárovoho protivníka poriadne oprieť, ako v panegyriku prednesenom po Maximianovej vzbure proti Constantinovi z r. 310, potom čo sa táto vzbura skončila Maximianovou smrťou: *„Akým spôsobom mám o ňom (Maximianovi) hovoriť takmer váham a z posunkov tvojej majestátu očakávam radu. Hoci totiž po zásluhe je reč súkromníka rozpaľovaná*

⁶ Pan. 6 (VII) 21, 4 – 5.

⁷ Pan. 12 (IX) 4, 3 – 4: *„Ut enim omittam illa quae non decet comparari, quod erat ille Maximiani suppositus, tu Constantii Pii filius; ille despectissimae parvitas, detorsis solutisque membris, nomine ipso abusivaappellatione mutilato, tu (quod sufficit dicere) tantus ac talis: ut haec, inquam, omittam, te Constantine, paterna pietas sequebatur, illum, ut falso generi non invidemus, impietas; te clementia, illum crudelitas; te pudicitia soli dicata coniugio, illum libido stupris omnibus contaminata; te divina praecepta, illum superstitiosa maleficia; illum denique spoliatorum templorum, trucidati senatus, plebis Romanae fame necatae piacula, te abolitarum columniarum, te prohibitarum delationum, te conservasti orbis atque homicidarum sanguinis gratulatio.“*

*nárekní voči tvojmu zachovávaní povinných vzťahov voči ľuďom, predsa sa musí krotiť, najmä keď tobo, ktorý proti tebe nevďačne povstal, boci si sa o nebo zasľúžil toľkými dobrodeniami a bol si pre neho nesmiernym prameňom všetkého, čo potreboval, sme nútení tvojou rozvážnosťou, boci nabneraní, ešte stále si ho čtiť.*⁸ Je veľká škoda, že Constantinus dal rečníkovi takýto pokyn, pretože by sme mohli vidieť radikálny obrat vo vykreslení cisára Maximiana v porovnaní s panegyrikom z r. 307, v ktorom bol ešte vyzdvihovaný do nebies.

Samozrejme, že chválorečníkom robili ťažkosti udalosti, ktoré boli všeobecne známe, ale ktoré by sa mohli chápať ako neúspech cisárskej politiky alebo vojenských operácií. Ale aj tu sa vyškolení rečníci dokázali vynásť a neúspechy buď prešli krátkou poznámkou alebo ich vykreslili ako majstrovský ťah taktiky a stratégie,⁹ poprípade ako cisárovu snahu ochrániť vlastné vojsko, poprípade protivníka, pred zničením. Napríklad, keď Constantinus dorazil k Massilií, aby potlačil Maximianovu uzurpáciu, jeho vojsko zaútočilo hneď na hradby, ale bolo odrazené. Chválorečník to však označil za znak zbožnosti a zachovávania cisárskych povinností aj počas boja, pretože ak by nezastavil útok, rozbesnení vojaci by Maximiana zabili, čomu Constantinus chcel, podľa rečníka, zabrániť.¹⁰ Alebo v panegyriku z r. 313 sa hovorí o pripravovanom vpáde germánskych kmeňov na územie impéria. Constantinus priviedol svoje vojsko na breh Rýna a tým nepriateľa zastrašil. Potom dostal správu o nepokojoch na severe, preto väčšiu časť svojho vojska odvieďol a v danej oblasti ponechal len malé zálohy, ktoré nepriateľský vpád nedokázali zadržať. Constantinus sa musel vrátiť, a až potom uštedril nájazdníkom zdrvivú porážku. Panegyrista to hodnotí ako geniálnu lešť, odchod bol podľa neho totiž predstieraný, aby protivník mohol preniknúť hlboko na územie ríše a Constantinus mu tak mohol zasadiť o to zničujúcejší úder.¹¹

Panegeriky ale nie sú veľmi vhodné len na štúdium cisárovej propagandy a jeho zámerov, ale aj ako neoceniteľná studnica informácií, ktoré nepoznáme zo žiadneho iného zdroja. Keďže pochádzajú z Gallie, samozrejme že si všímajú panovníkov, ktorí vládli v tejto časti Rímskeho impéria. Najviac informácií nám podávajú k Maximianovi Herculiovi, ktorého priamej oslave sú venované tri chváloreči a spomína sa celkom v šiestich panegyrikoch,¹² a ku Constantiovi, ktorý je oslavovaným panovníkom v piatich chválorečiach.¹³ Jeden panegyrik je venovaný aj jeho otcovi cisárovi

⁸ Pan. Lat. 7 (VI) 4, 1 – 2: „De quo ego quemadmodum dicam adhuc ferme dubito et de nutu numinis tui exspecto consilium. Quamlibet enim merito pietatis tuae questibus acuatur, debet tamen sibi vox privata moderari, praesertim cum eum qui tibi ex tantis beneficiis tuis et tanto necessitudinum fonte ingratus existerit adhuc contemplatu tui cogamur quamvis irati revereri.“

⁹ BURIAN, Jan. Pozdní římské panegyriky. In BURIAN, Jan – MOUCHOVÁ, Bohumila. Synové slávy – oběti iluzí. Z pozdních římských panegyriků. Praha : Svoboda, 1977 (AK 38), s. 10.

¹⁰ Pan. Lat. 7 (VI) 20, 1 – 2.

¹¹ Pan. Lat. 12 (IX) 23, 3 – 6.

¹² Pan. Lat. 10 (II); 11 (III); 8 (V); 7 (VI); 6 (VII), 9 (V) – tu je len veľmi stručne.

¹³ Pan. Lat. 7 (VI); 6 (VII); 5 (VIII); 12 (IX) a 4 (X).

Constantiovi I.¹⁴ Iní panovníci, napr. Diocletianus, sú spomínaní len vtedy, ak sa stretli s vládcami západu Rímskeho impéria.¹⁵

Nenahraditeľným prameňom sa panegyriky stávajú vtedy, ak o v nich referovaných udalostiach nemáme žiadne iné správy. A týka sa to viacerých veľmi dôležitých udalostí z prelomu 3. a 4. st. Tak panegyrik z r. 297 nás oboznamuje s Carausiovou a Alectovou uzurpáciou na britskom ostrove, s ktorou sa úspešne, po desiatich rokoch jej existencie, vysporiadal caesar Constantius I.¹⁶ Panegyriky z r. 313 a 321 nám zase prinášajú nikde inde nanájdene podrobnosti o italskom ťažení cisára Constantína proti Maxentiovi, najmä o priebehu ťaženia v severnej Itálii.¹⁷ Využitie panegyrikov je teda základným predpokladom pre poznanie situácie v neskorom cisárstve v danom časovom období a hlavne pre dôkladné zhodnotenie dejinného vývoja v I. a II. tetrarchii.¹⁸

Panegyrics from the 3rd and 4th Century Turn as Important Historical Source

Group of celebrating speeches – panegyrics, addressed by various occasions to honour several emperors are dated approximately into the same period. Panegyrics are preserved in collection XII panegyrici latini. Eight of these speeches belong into the period followed in our contribution, covering years 289 – 321 A.D. It is necessary to approach this source carefully; the panegyrics were often propaganda instrument. If these sources are studied deeply it can be concluded that they represent primary historical source and it is possible to find out many interesting circumstances.

¹⁴ Pan. Lat. 8 (IV)

¹⁵ Je to najmä Pan. Lat. 11 (III), v ktorom sa Diocletianus stretol s Maximianom v Mediolane, ale aj 10 (II).

¹⁶ Pan. Lat. 8 (V).

¹⁷ Pan. Lat. 12 (IX); 4 (X). K priebehu ťaženia a celkovým pomerom v Rímskej ríši počas II. tetrarchie pozri aj moju štúdiu: JIRKAL, Emanuel. Marcus Aurelius Valerius Maxentius a problémy druhej tetrarchie. In *Studia historica Nitriensia*, roč. 8, 1999, s. 41-84.

¹⁸ Časť panegyrikov je prístupná v čestine: BURLAN, Jan. – MOUCHOVÁ, Bohumila. *Synové slávy – oběti iluzí. Z pozdních římských panegyriků*. Praha : Svoboda, 1977 (AK 38). Z celého súboru dvanástich rečí je tu preložených sedem panegyrikov a z nami sledovaného obdobia z deviatich zachovaných panegyrikov je preložených päť rečí.

PÍ SOMNÉ PRAMENE K ŽIVOTU A DIELU SV. KONŠTANTÍNA-CYRILA A METODA V SLOVENSKEJ A JUŽNOSLOVANSKEJ HISTORICKEJ SPISBE¹

PETER IVANIČ – MARTIN HETÉNYI – ZVONKO TANESKI

IVANIČ, PETER – HETÉNYI, MARTIN – TANESKI, ZVONKO. Written Sources Concerning Saint Constantine-Cyril and Methodius Life and Work in Slovak and South European Historiography. In *Prameň – jeho funkcia, význam, interpretácia a limity v historickom výskume*. Nitra, 2010, pp. 27-40.

This year it is exactly 1140 years since death of Saint Constantine-Cyril. The magnitude of his work and work of his brother Methodius is being evaluated not only by Church, but also by science. It is necessary to examine the cyrilo-methodius heritage with help of various disciplines – philology, philosophy, history etc. Image of the cultural heritage is given not only by new scientific works, these are secondary sources. For multilateral research is work with primary sources a must and methodological starting point. There are several sources that give us information about life of Constantine-Cyril and Methodius. In article authors will introduce basic summary of preserved medieval sources connected with life of Solun brothers and their followers. Attention is focused on current research state of this source basis in Czech Republic and Slovakia on one side and on the other side in south European countries. These interferences allow understanding the work of Byzantine mission and her followers, which determinate culture as well as politics of wide parts of Europe.

KEYWORDS: Byzantine Empire, Constantine, Methodius, mission, written sources

Slovenské dejiny i dejiny južnoslovanských národov vykazujú vo svojej mnohorakosti niektoré spoločné znaky. Jedným z podstatných momentov, ktorý sa prelína históriou slovanského sveta, je bezpočetné dielo bratov Konštantína a Metoda, ako aj ich učňov.

¹ Príspevok vznikol v rámci projektov KEGA č. 3/6309/08 a VEGA č. 1/0492/08.

So životom a dielom byzantských mysliteľov sa súčasník môže oboznámiť vo viacerých historických prameňoch. Podľa jazykov, v ktorých boli primárne pramene (pôvodné diela a ich manuskripty) napísané, sa rozdeľujú na tri skupiny: na staroslovienske, latinské a grécke. Tieto spisy sú bežnému záujemcovi k dispozícii zväčša v novších kritických prekladoch a knižných spracovaniach.²

STAROSLOVIENSKE PRAMENE

Zo staroslovienskych cyrilo-metodských rukopisov majú najväčší význam **Panónske legendy – Život Konštantína a Život Metoda**. Dejiny nám uchovali 59 známych rukopisných odpisov **Života Konštantína**³ a 16 rukopisov **Života Metoda**⁴.

Život Konštantína (ďalej ŽK) je prioritným historickým prameňom pre dejiny Veľkej Moravy a cyrilo-metodskej misie. Jeho vznik spadá do doby intenzívnej činnosti moravského arcibiskupstva a mocenského rozmachu Veľkej Moravy za Svätoplukovej vlády po roku 873. Dielo má charakter teoretického filozoficko-teologického spisu, ktorý zdôvodňuje oprávnenosť slovanského jazyka v liturgii a existenciu slovanskej kultúry. Tieto východiská súčasne prísne obhajuje proti protivníkom z franského a rímskeho prostredia. Obsahová stránka ŽK je bohatšia, vyznačuje sa podrobnejším opisom, pokiaľ ide napríklad o Konštantínovu osobu (detstvo, výchovu), misijné cesty (ku Arabom, Chazarom, na Veľkú Moravu), cestu do Ríma, jeho rímsky pobyt a smrť.⁵ Otázne zostáva i do súčasnosti, kto je autorom tohto diela. Ani najnovšie úvahy exaktným spôsobom stopercentne nepotvrdili toho či oného konkrétneho pisateľa. Najčastejšie sa uvažovalo o Klimentovi Ochridskom alebo Metodovi. Pokiaľ by autorom nebol samotný moravský metropolita, zostáva opodstatnená logická domnienka, že dielo sa zrodilo jeho pričinením.⁶

Najstaršie úplné odpisy tohto výnimočného diela, ktoré sa dochovali, siahajú do 15. storočia (okrem fragmentu v chorvátsko-hlaholských breviároch, ktorý bol vytvorený už v 14. storočí).⁷ Práca bola prvýkrát v novodobých dejinách vydaná

² Všetky písomné pramene o Veľkej Morave sú publikované v unikátnej päťzväzkovej edícii *Magnae Moraviae fontes historici*, ktorá vyšla medzi rokmi 1966 – 1978.

³ *Magnae Moraviae fontes historici*. II. *Textus biographici, hagiographici, liturgici*. Operi edendo praefuit L. Havlík, curaverunt L. Havlík et al., Brno : Universita J. E. Purkyně, 1967, s. 59.

⁴ *Magnae Moraviae fontes historici*. II. *Textus biographici, hagiographici, liturgici*. Operi edendo praefuit L. Havlík, curaverunt L. Havlík et al., Brno : Universita J. E. Purkyně, 1967, s. 135. Pozri aj rozbor o tom: ANGELOV, Bonjo. *Slavjanski izjori za Kiril i Metodij*. Izv. na Daržavna biblioteka za 1956 g. Sofia, 1958.

⁵ *Magnae Moraviae fontes historici*. II. *Textus biographici, hagiographici, liturgici*. Operi edendo praefuit L. Havlík, curaverunt L. Havlík et al., Brno : Universita J. E. Purkyně, 1967, s. 57.

⁶ *Magnae Moraviae fontes historici*. II. *Textus biographici, hagiographici, liturgici*. Operi edendo praefuit L. Havlík, curaverunt L. Havlík et al., Brno : Universita J. E. Purkyně, 1967, s. 59.

⁷ *Magnae Moraviae fontes historici*. II. *Textus biographici, hagiographici, liturgici*. Operi edendo praefuit L. Havlík, curaverunt L. Havlík et al., Brno : Universita J. E. Purkyně, 1967, s. 57. Pozri aj: *Glagoljica i hrvatski glagolizam* (Zbornik). Marija-Ana Dürriegl – Milan MIHAJLJEVIĆ – Franjo VELČIĆ (ed.). Zagreb; Krk :

v roku 1843 Aleksandrom V. Gorským.⁸ Po prvom vydaní Šafárikových *Památkách* *děvního písemnictví Jihoslovánův* v roku 1851⁹ bol ŽK v našom prostredí publikovaný viackrát.¹⁰ Na Slovensku ho kriticky preložili Ján Stanislav¹¹ i Peter Ratkoš.¹² Naposledy spis v ucelenej podobe spracoval Štefan Vragaš s úvodnou štúdiou Antona Bagina.¹³ S neúplnou variáciou prekladu ŽK vyšla ďalšia kolektívna publikácia – v druhom zväzku edície *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov* je text uverejnený v slovenskom preklade okrem kapitol, ktoré pojednávajú o dišputách so Židmi, Saracénmi, Chazarmi a nájdení pozostatkov sv. Klementa.¹⁴ Kapitoly 14 až 18 boli preložené v *Dokumentoch slovenskej národnej identity a štátnosti*.¹⁵ Obsah i forma ŽK lákali aj ďalších súčasných bádateľov – k definícii filozofie, ktorá dominuje myšlienke ŽK, sa venovali Rudolf Dupkala,¹⁶ Ľuboš Lukoviny¹⁷ a Kristína Pavlovičová.¹⁸ Z jazykovedného hľadiska ŽK skúmali Ema Krošláková a Ladislav Navrátil.¹⁹

Život Metoda (ďalej ŽM) patrí k základným historickým prameňom druhej polovice 9. storočia. ŽK a ŽM na seba veľmi úzko nadväzujú. ŽM udalosti, o ktorých

Staroslavenski institut – Krčka biskupija, 2004. KYAS, Vladimir. Charvtskohlaholské texty Života Konštantína. In *Slavia*, roč. 35, 1966.

⁸ *Magnae Moraviae fontes historici. II. Textus biographici, hagiographici, liturgici*. Operi edendo praeiuit L. Havlík, curaverunt L. Havlík et al., Brno : Universita J. E Purkyně, 1967, s. 57.

⁹ ŠAFÁRIK, Pavol Jozef. *Památky děvního písemnictví Jihoslovánův*. Praha, 1851.

¹⁰ *Magnae Moraviae fontes historici. II. Textus biographici, hagiographici, liturgici*. Operi edendo praeiuit L. Havlík, curaverunt L. Havlík et al., Brno : Universita J. E Purkyně, 1967, s. 58.

¹¹ STANISLAV, Ján. *Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda. Panonsko-moranské legendy*. Bratislava; Praha : Slovenská liga a L. Mazáč 1934, s. 11-61. STANISLAV, Ján. *Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda v legendách a listoch*. Turčiansky sv. Martin, 1950, s. 9-51.

¹² RATKOŠ, Peter (ed.). *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV 1968, s. 204-232. RATKOŠ, Peter (ed.). *Veľkomoravské legendy a povesti*. Prešov : Tatran, 1977, s. 14-46.

¹³ VRAGAŠ, Štefan. *Život Konštantína Cyrila a Život Metoda*. Martin : Matica slovenská, 1994.

¹⁴ *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II. Slovensko očami cudzincov*. Bratislava; Budmerice : Literárne informačné centrum v Bratislave, 1999, s. 174-182.

¹⁵ *Dokumentoch slovenskej národnej identity a štátnosti I*. Bratislava : Národné literárne centrum; Dom slovenskej kultúry, 1998, s. 67-69.

¹⁶ DUPKALA, Rudolf. Reflexie „definície“ filozofie vo veľkomoravskej legende Života Konštantína. In KROŠLÁKOVÁ, Ema – KRALČÁK, Ľubomír (ed.). *Korene nášho duchovného bytia – život a dielo Konštantína Filozofa. Materiály z konferencie konanej 28. – 29. októbra 1998 v Nitre*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 1999, s. 63-71.

¹⁷ LUKOVINY, Ľuboš. Filozofia v 9. storočí (textovo-sémantická analýza Života Konštantína). In *Slavia Slovaca*, roč. 43, 2008, č. 1, s. 11-28.

¹⁸ PAVLOVIČOVÁ, Kristína. Filozofický systém Konštantína Filozofa (I). In *Slavia Slovaca*, roč. 42, 2007, č.1, s. 3-19.

¹⁹ KROŠLÁKOVÁ, Ema. O prekladaní staroslovienskych analytických spojení do slovenčiny. (Na 1100. výročie smrti Metoda). In *Slovenská reč*, roč. 50, 1985, č. 4, s. 193-197. Krošláková, Ema. Preklad staroslovienskych sloves dicendi do slovenčiny v úvodných vetách v Živote Konštantína a Živote Metoda. In *Slovenská reč*, roč. 58, 1993, č. 4, s. 216-223. KROŠLÁKOVÁ, Ema. Slovesá pohybu v Živote Konštantína. In KROŠLÁKOVÁ, Ema – KRALČÁK, Ľubomír (ed.). *Korene nášho duchovného bytia – život a dielo Konštantína Filozofa. Materiály z konferencie konanej 28. – 29. októbra 1998 v Nitre*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre 1999, s. 19-26. NAVRÁTIL, Ladislav. Konštantín filozof – mimoriadny filologický talent. In KROŠLÁKOVÁ, Ema – KRALČÁK, Ľubomír (ed.). *Korene nášho duchovného bytia – život a dielo Konštantína Filozofa. Materiály z konferencie konanej 28. – 29. októbra 1998 v Nitre*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 1999, s. 102-108.

podrobnejšie pojednáva ŽK, nespomína, resp. ich len stručne načrtáva. Platí to aj naopak, bližšie zachycuje javy, ktorým sa v ŽK dostalo menej pozornosti. Dôležitosť ŽM spočíva predovšetkým v skutočnosti, že sa v jeho obsahu uvádzajú udalosti medzi smrťou Konštantínovou (869) a smrťou Metodovou (885). ŽM vznikol na Morave krátko po smrti arcibiskupa. Jeho autorom by mohol byť jeden z jeho učeníkov. Nasvedčuje tomu fakt, že zdrojmi ŽM boli nielen grécke a latinské diela rôznych dobových mysliteľov, ale aj písomné produkty oboch solúnskych bratov. Okrem nich musel mať tvorca textu k dispozícii diplomatickú korešpondenciu veľkomoravského dvora (najmä s Rímom a Byzanciou) – je zrejmä aj jeho erudovanosť v politických a kultúrnych otázkach vtedajšieho sveta. Predpokladá sa však, že autorom je iná osoba ako v prípade ŽK.²⁰ ŽM sa sústredil v prvom rade na opis byzantskej misie od Konštantínovej smrti až po úmrtie druhého brata a na obhajobu staroslovienskeho bohoslužobného jazyka. V kontexte s útokmi franského duchovenstva voči byzantským misionárom a ich práci sú cenné údaje o Metodovom väznení v Bavorsku, ale aj o určení Gorazda za nástupcu²¹ a o Metodovej smrti. Metod je tu zobrazený ako pravoverný predstaviteľ cirkvi, ktorý koná vždy v prospech moravských politických záujmov a pod patronátom rímskej kúrie.²² ŽM bol určený nadovšetko Svätoplukovmu dvoru, pričom autor hľadal u vládnuccich veľkomoravských vrstiev podporu v rysujúcom sa súboji Gorazda a Klimenta a ich duchovenstva s Vichingom a jeho prívržencami.²³

Je prirodzené, že oba spisy sa v publikovaných vydaniach zvyknú uvádzať spoločne. V nedávnej slovenskej minulosti ŽM zlákal bádateľov, ktorých zamestnával už ŽK, Jána Stanislava²⁴ a Petra Ratkoša.²⁵ Preklad sa objavil tiež v druhom zväzku spomenutej

²⁰ Na rozdiel od ŽM bol ŽK určený skôr širšej európskej verejnosti mimo hranice Moravy. *Magnae Moraviae fontes historici. II. Textus biographici, hagiographici, liturgici*. Operi edendo praefuit L. HAVLÍK, curaverunt L. HAVLÍK et al., Brno : Universita J. E. Purkyně, 1967, s. 134-135.

²¹ Pred svojou smrťou určuje Metod za svojho nástupcu Gorazda, vzdelaného muža, narodeného v nitrianskom kniežatstve.

²² *Magnae Moraviae fontes historici. II. Textus biographici, hagiographici, liturgici*. Operi edendo praefuit L. HAVLÍK, curaverunt L. HAVLÍK et al., Brno : Universita J. E. Purkyně, 1967, s. 134. Pozri navyše rozboru niektorých aspektov tohto prameňa: TOMŠIČ, Fran. Vita Methodi. In *Slavistična revija*, roč. 8, 1955, (tiež 1956, roč. 9). GRIVEC, Fran. *Slovenskí knež Kocelj*. Ljubljana, 1938. ANGELOV, Bonjo. *Starobalgarske tekstove. I zv. na Archimnija institut 1*. Sofia, 1957. GEORGIEV, Emil. *Razgnetot na balgarskata literatura v IX-X vek*. Sofia, 1962. GROZDANOV, Cvetan. *Portreti na svetitelite od Makedonija od IX do XVIII vek*. Skopje, 1983.

²³ *Magnae Moraviae fontes historici. II. Textus biographici, hagiographici, liturgici*. Operi edendo praefuit L. HAVLÍK, curaverunt L. HAVLÍK et al., Brno : Universita J. E. Purkyně, 1967, s. 135.

²⁴ STANISLAV, Ján. *Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda. Panonsko-moravské legendy*. Bratislava; Praha : Slovenská liga a L. Mazáč, 1934, s. 65-87. STANISLAV, Ján. *Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda v legendách a listoch*. Turčiansky sv. Martin, 1950, s. 81-83.

²⁵ RATKOŠ, Peter (ed.). *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1968, s. 233-245. RATKOŠ, Peter (ed.). *Veľkomoravské legendy a povesti*. Prešov : Tatran, 1977, s. 69-82.

edície *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov*.²⁶ Kapitoly 5-7 a 17 boli uverejnené v *Dokumentoch slovenskej národnej identity a štátnosti*.²⁷ Treba zdôrazniť, že výskum cyrilometodskej pramennej bázy prebiehal intenzívne i v susedných Čechách.²⁸

Na území Balkánu, resp. u južných Slovanov vyšlo niekoľko prekladov Životov Konštantína a Metoda a na ich základe vznikol neskôr aj veľký počet vedeckých štúdií rôznych autorov a odborníkov na problematiku, ktoré svedčia o tom, že kritické rozbor a analytická recepcia týchto uvedených prameňov v južnoslovanských jazykoch bola nesporne intenzívnejšia ako na Slovensku a v Čechách.²⁹

²⁶ *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II. Slovensko očami cudzincov*. Bratislava; Budmerice : Literárne informačné centrum v Bratislave, 1999, s. 189-195.

²⁷ *Dokumentoch slovenskej národnej identity a štátnosti I*. Bratislava : Národné literárne centrum; Dom slovenskej kultúry, 1998, s. 76-79.

²⁸ Slovenská bádateľská obec bola integrálnou súčasťou česko-slovenského výskumného priestoru až do roku 1993. V tejto štúdiu sa však z priestorových dôvodov nie je možné bližšie zmieniť o výskumnej práci českých a moravských odborníkov. Za zmienku však stojí uviesť aspoň dvoch najvýznamnejších vedcov. Kritický rozbor textov uskutočnili Jozef Vašica (VAŠICA, Jozef. *Literární památky epochy velkomoravské 863-885*. Praha : Lidová demokracie, 1956, s. 256-268) a Vladimír Vavřínek (VAVŘÍNEK, Vladimír. *Staroslověnské životopisy Konstantina a Metodje*. Praha : ČSAV, 1963).

²⁹ Vo viacerých južnoslovanských vydaniach je takmer pravidlom, sa spolu so Životmi Konštantína a Metoda sú publikované aj ďalšie pramene (napr. Pochvalné slovo Cyrilovi a Metodovi, Život Klimentov, Život Naumov atď). Predkladáme tu iba redukovaný výber najvýznamnejších prác o prameňoch vydaných v krajinách, ktoré sú predmetom nášho záujmu. V Chorvátsku: GRIVEC, Fran – TOMŠIĆ, Fran. *Constantinus et Methodius Thessalonicensis. Fontes*. Zagreb, 1960. *Žitija sv. Ćirila i Metoda*. Zagreb, 1963. BRATULIĆ, Josip. *Žitija Konstantina Ćirila i Metodja i druga vrela*. Zagreb, 1985. (ďalšie dve vydanie vyšli v roku 1992 a 1998) BOBA, Ivan. *Novi pogled na povijest Moravie. Preispitavanje povijesnih izvora o Moravskoj, Rastislavu, Svetopluku i sv. braći Ćirilu i Metodu*. Split, 1985. RAČKI, Franjo. *Vieki i djelovanje sv. Ćirila i Metoda slojenskih apostolov*. Zagreb, 1857. PAVIĆ, Jovan. *Staroslavenski pjesnički kanon u čast sv. Metodiju i njegov autor*. In *Bogoslovska smotra*, roč. 24, 1936. JAGIĆ, Vatroslav. *Vopros a Kirillě i Meŭodii*. 1885. V Slovinsku: GRIVEC, Fran. *Žitija Konstantina in Metodja*. Ljubljana, 1951. GRIVEC, Fran. Pripombe k Žitiju Konstantina. In *Slavistična revija*, 4, 1951. GRIVEC, Fran. *Slovanska apostola Sv. Kiril in Metod*. Ljubljana, 1927. GRIVEC, Fran. *O idejah in izrazih Žitij Konstantina in Metodja*. Razprave Akad. Znanosti in umetn. v Ljubljani, 1944. GRIVEC, Fran. Spomin sv. Ćirila in Metoda med Slovenci. In *Slovanska blagovestnika (Sv. Ćiril in Metod)*. Celje : Mohorjeva Družba, 1968. GRIVEC, Fran. *Konstantin und Method, Lehrer der Slaven*. Wiesbaden, 1960. V Macedónsku: *Panonski legendi*. Prevod : Radmila Ugrinova-Skalovska. Predgovor: Haralampie Polenakovic. Skopje 1969. (II. vydanie v roku 1987), *Panonski legendi* (Žitie za Sv. Kiril, Žitie za Sv. Metodij). Prevod od staroslovenski: Jovan Takovski. Predgovor: Dobrila Milovska. Skopje 2001. *Makedonska književnost IX-XVIII vek* (Izbor, redakcia, predgovor, kniževno-istoriski komentari i beleški: Ilija Velez). Bitola 2009. *Kiril Solunski I, II*. Skopje: MANU, 1970. POLENAKOV, Haralampie. *Vo mugrite na slovenskata pismenost*. Skopje, 1973. POLENAKOV, Haralampie. *Tvorite na slovenskata pismenost*. Skopje, 1985. V Bulharsku: LAZURIN, N. *Panonski legendi*. Sevlievo, 1946. ANGELOV, Bonjo. *Stari slavjanski tekstove*, 1. Otkastek ot Prostrannoto žitie na Kiril Filosof. In *Izv. na Ins. za bulgarska literatura*, 1959, kn. 8. ANGELOV Bonjo – KODOV Hristo. *Kliment Obridski – Sabrani sačinienia*. I, II, III. Sofia, 1970 – 1973. IVANOV, Jordanov. *Balgarski starini iz Makedonia*. Sofia, 1931, s. 283-288. BALAN, Alexandar Teodorov. *Kiril i Metodij I*. Sofia, 1920. BALAN, Alexandar Teodorov. *T. Kiril i Metodij II*. Sofia, 1934. GEORGIEV, Emil. *Kiril i Metodij, osnovopoložnici na slavjanskite literaturi*. Sofia, 1956. VASILEV, Vasil. *Kliment Obridski i avtorstvoto na Panonski legendi*. In *Balgarski jezik i literatura*, 19, 1969, s. 229-240. MIRČEVA Bojka – BARLIEVA Slavia. *Predvariteln spisok na kirilo-metodievskite izvori*. In *Kirilo-Metodievski studii*, kni. 4, Sofia, 1987, s. 486-515. KISELKOV, Vasil Slavov. *Za avtorstvoto na prostranite žitija na Kiril i Metodij*. Sofia, 1961. KUEV, Kujo M. *Kam vaprosa za Kirilovoto prostrano žitie kao istoričeski pametnik*. In *Hilada i sto godini slavjanska pismenost*, Sofia, 1963, PETKANOV – TOTJEVA,

Životopisy Konštantína a Metoda sú obsiahnuté aj v slovanských tzv. Prologoch, t. j. v zborníkoch zhrňujúcich krátke znenia životov svätých. Dochované Životy Konštantína a Metoda tohto druhu sa podľa doby ich vzniku dajú zoradiť do troch chronologických vrstiev. Najstaršie **Proložné životy Konštantína a Metoda** sú krátkym poučením o činnosti Konštantína a Metoda na Morave. Pravdepodobne boli napísané v poslednom roku existencie staroslovienskej školy na Veľkej Morave. Pochopiteľne, ich tvorba sa datuje do doby po vzniku ŽK a ŽM. V texte sa totiž o tieto pamiatky obsahovo opiera. Sú zachované len v niekoľkých rukopisoch (3-5 kusov) z 13. – 14. storočia.³⁰

Na Slovensku **Proložný život Cyrilov** podľa Synodálnej bibliotéky publikoval Ján Stanislav³¹ a ten istý autor preložil aj **Proložný život Metodov** podľa rukopisu z Uspinského chrámu z roku 1405.³² Pod názvom **Krátky život Konštantína a Metoda** je dielo preložené v *Prameňoch k dejinám Veľkej Moravy*.³³

Pozoruhodnými literárnymi výtvormi sú aj **Pochvala Cyrilovi**, ktorej najstarší známy prepis pochádza z 13. – 14. storočia³⁴ a **Pochvalné slovo Cyrilovi a Metodovi**, ktorého

Donka. Literaturni osobenosti na prostranoto žitie na Konstantin-Kiril. In *Hilada i sto godini slavjanska pismenost*, Sofia, 1963. DUJČEV, Ivan. Kam talkuvaneto na prostranite žitija na Kirila i Metodija. In *Hilada i sto godini slavjanska pismenost*, Sofia, 1963. DUJČEV, Ivan. *Un episodio dell' attività di Costantino Filosofo in Moravia* (Ricerche Slavistiche, III, 1954), v Srbsku: PAVLOVIĆ, Petar. Čirilo i Metodije. In *Letopis Matice Srpske*, 1963, 4. DJORGJIĆ, P. *Velikomoravska žitija Čirila i Metodija*. Letopis Matice Srpske, 1963, 4. Čirilo i Metodije. Beograd, 1964. RADOJČIĆ, Djordje Sp. *Hilandarski rukopisi o postanku slovenske pismenosti*. Novi Sad, 1963. NOVAKOVIĆ, Stojan. *Prvi osnovi slovenske književnosti meju balkanskim Slovenima*. Beograd, 1893. V Bulharsku, napr: TRENDAFILOV, Hristo. Prostrannoto žitie na Konstantin-Kiril po Suprasalski prepis ot 1580 g. In *Preslanska knjižovna škola*. Šumen, 1997. NIKOLOVA, Svetlana. Problemot za palnoto izdanie na kirilo-metodievskite izvori. In *Kirilo-Metodijski studii*, 1986, kn. 3, Sofia, s. 9-17. DUJČEV, Ivan. Kam talkuvaneto na prostranite žitia na Kirila i Metodija. In *Hilada i sto godini slavjanska pismenost 863-1963*. Sofia, 1963, s. 93-117. ANGELOV, Bonjo. Nekoi žitijni tekstove za Kiril i Metodij. In *Iz starata bulgarska, ruska i srbska literatura 2*. Sofia, 1967, s. 24-35. PETKANOVA, Donka. Izvori za deloto na Konstantin-Kiril i Metodij. In *Izsledvania po kirilometodijskita*. Sofia, 1985. SNEGAROV, Ivan. Neizdadeni starobulgarski žitia. In *Godišnik za Duhovna Akademia*, 3, 1954, s. 151-175. IVANOVA, Klimentina. Žitijna literatura. In *Kirilo-Metodijska enciklopedia I*. Sofia : BAN, 1985, s. 689-698. DINEKOV, Petar – KUEV, Kujo – PETKANOVA, Donka. *Hrestomatia po starobulgarska literatura*. Sofia, 1961 (novšie vydania: 1967, 1974, 1978). V Macedónsku napr.: MILOVSKA, Dobrila. *Makedonskata žitijna literatura*. Skopje, 1996.

³⁰ *Magnae Moraviae fontes historici. II. Textus biographici, hagiographici, liturgici*. Operi edendo praefuit L. HAVLÍK, curaverunt L. HAVLÍK et al., Brno : Universita J. E Purkyně, 1967, s. 164.

³¹ STANISLAV, Ján. *Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda v legendách a listoch*. Turčiansky sv. Martin, 1950, s. 52-75.

³² STANISLAV, Ján. *Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda v legendách a listoch*. Turčiansky sv. Martin : Matica slovenská, 1950, s. 84-89.

³³ RATKOŠ, Peter (ed.). *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1968, s. 262-263.

³⁴ *Magnae Moraviae fontes historici. II. Textus biographici, hagiographici, liturgici*. Operi edendo praefuit L. HAVLÍK, curaverunt L. HAVLÍK et al., Brno : Universita J. E Purkyně, 1967, s. 116.

najstarší rukopis má korene asi v 12. storočí.³⁵ Autorom oboch diel je pravdepodobne Kliment Ochridský. Pokiaľ panegyrikum Pochvala Cyrilovi neprináša žiadne nové fakty, ktoré by neboli obsiahnuté v ŽK a ŽM, pri Pochvalnom slove sú niektoré udalosti podchytené podrobnejšie. Zo zoznamu staroslovienskych prác nesmieme vynechať **Úmrtie sv. Cyrila**, ktoré má bulharský pôvod v 11. až 13. storočí a je zachované v neskorších prepisoch z 14. a 16. storočia³⁶. Z výskumného hľadiska pamiatky predstavujú dôležité historické pramene, potvrdzujúce vierohodnosť ŽK a ŽM. Na Slovensku knižne vydali **Pochvalu Cyrilovi** Pavol Jozef Šafárik,³⁷ Ján Stanislav,³⁸ Eugen Paulíny³⁹ a Peter Ratkoš.⁴⁰ **Pochvalné slovo Cyrilovi a Metodovi** opäť Ján Stanislav,⁴¹ Peter Ratkoš⁴² a Eugen Paulíny.⁴³ Nemožno nespomenúť, že obe diela uverejnil v českom preklade Jozef Vašica.⁴⁴ V Bulharsku vynikli analýzy **Pochvaly Cyrilovi** napríklad od Eleny Velkovskej,⁴⁵ Aldy Džambeluky-Kosovej,⁴⁶ V. Ivanovej,⁴⁷ v Macedónsku súbor štúdií Kliment Ohridski – Studii.⁴⁸ O **Pochvalnom slove Cyrilovi a Metodovi** sa môžeme dočítať napríklad v prekladoch Petar Dinekova, Vasil Kiselkova či od Frana Griveca.⁴⁹

³⁵ *Magnae Moraviae fontes historici. II. Textus biographici, agiographici, liturgici.* Operi edendo praefuit L. HAVLÍK, curaverunt L. HAVLÍK et al., Brno : Universita J. E. Purkyně, 1967, s. 167.

³⁶ *Magnae Moraviae fontes historici. II. Textus biographici, hagiographici, liturgici.* Operi edendo praefuit L. HAVLÍK, curaverunt L. HAVLÍK et al., Brno : Universita J. E. Purkyně, 1967, s. 245. Pozri tiež rozbor: *Uspenie Kirilovo*. In IVANOV, Jordan. *Balgarski starini iz Makedonia*. Sofia, 1931, s. 283-288. MOŠIN, Vladimir. *Čirilski rukopisi Jugoslavenske akademije*. Opis rukopisa, I dio. Zagreb, 1955. BOGDANOVIĆ, Dimitrije. *Katalog rukopisa manastira Hilandara*. Beograd, 1978.

³⁷ ŠAFÁRIK, Pavol Jozef. *Památky dřevního písemnictví Jihoslovanův*. Praha, 1851.

³⁸ STANISLAV, Ján. *Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda v legendách a listoch*. Turčiansky sv. Martin, 1950, s. 112-116.

³⁹ PAULÍNÝ, Eugen. *Slovesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1964, s. 179-184.

⁴⁰ RATKOŠ, Peter (ed.). *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1968, s. 259-260 a 260-262. RATKOŠ, Peter (ed.). *Veľkomoravské legendy a povesti*. Prešov : Tatran, 1977, s. 54-59 a 83-93.

⁴¹ STANISLAV, Ján. *Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda v legendách a listoch*. Turčiansky sv. Martin : Matica slovenská, 1950, s. 102-111.

⁴² RATKOŠ, Peter (ed.). *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1968, s. 259-260 a 260-262. RATKOŠ, Peter (ed.). *Veľkomoravské legendy a povesti*. Prešov : Tatran, 1977, s. 54-59 a 83-93.

⁴³ PAULÍNÝ, Eugen. *Slovesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1964, s. 188 a 197.

⁴⁴ VAŠICA, Jozef. *Literární památky epochy velkomoravské 863-885*. Praha : Lidová demokracie, 1956, s. 256-268. Pozri tiež rozbor: GEORGIEVSKI, Mihajlo. *Slovenski rukopisi vo Makedonija*. Kniga III. Skopje, 1988.

⁴⁵ VELKOVSKA, Elena. Nabljudenia varhu stroeža na Pohvalnoto slovo za Kiril ot Kliment Ohridski. In *Kirilo-Metodievski studii*, 1984, roč. 1.

⁴⁶ DŽAMBELUKA – KOSOVA, Alda. Nabljudenia varhu literaturnoto nasledstvo na Kliment Ohridski. Kam interpretaciata na Pohvalnoto slovo za Kiril. In *Kirilo-Metodievski studii*, roč. 1, 1984, s. 120-130.

⁴⁷ IVANOVA, V. Problemi na avtorstvoto na Pohvalno slovo za Kiril i Metodij. In *Paleobulgarica*, roč. 9, 1985, č. 4, s. 103-111.

⁴⁸ *Kliment Ohridski – Studii*. Skopje, 1986. *Kniga za Kliment Ohridski*. Blaže KONESKI – Haralampie POLENAKOVIK – Aleksandar SPASOV – Rada UGRINOVA – SKALOVSKA (ed.). Skopje, 1966. Z balkánskej proveniencie pozri ešte rozbor: CONEV, Boris. *Opis na slavnjanskite rukopisi v Sofijskata narodna biblioteka*. Tom II. Sofia, 1923. BOGDANOVIĆ, Dimitrije. *Inventar čirilskih rukopisa u Jugoslaviji*

LATINSKÉ PRAMENE

Ani počas pôsobenia byzantskej misie na Veľkej Morave, ani po jej ukončení v stredoeurópskom priestore, sa toto teritórium nevymanilo spod latinského vplyvu. Táto skutočnosť je citeľná aj v pramennej základni k nami vytýčenej problematike. Verejne známa kronika **O obrátení Bavorov a Korutáncov** (*De Conversione Bagoarionim et Carantanorum*) bola zostavená v roku 871 v Salzburgu a pozostáva z informácií o kristianizácii panónskych Slovanov a Bavorov, pričom v krátkosti uvádza v negatívnom zmysle ladený pohľad na činnosť misionára a biskupa Metoda – z hľadiska autora kroniky nepriateľskú. Najstaršie odpisy pochádzajú z 11. – 12. storočia, prvé knižné vydanie prišlo na rad už v roku 1556.⁵⁰

O živote mladšieho zo solúnskych bratov sa dozvedáme aj z tzv. **Itsalskej alebo Rímskej legendy Života Konštantína-Cyrila a prenesenia ostatkov sv. Klementa** (*Vita Constantini-Cyrilli cum translatione S. Clementis*), ktorej vznik sa datuje do obdobia smrti sv. Cyrila (869).⁵¹ Za autora sa pokladá Konštantínov súčasník Gauderich, biskup vo Velletri pri Ríme, ktorého biskupský chrám bol zasvätený sv. Klementovi.⁵² Text bol vydaný učencami – bollandistami v roku 1668.⁵³

Medzi latinské pramene zaraďujeme aj listiny, ktoré vydali pápeži. Známa je listina pápeža Jána VIII. (873 – 882) Svätoplukovi (871 – 894) a Metodovi z júna 879, ktorou episkopa pozýva do Ríma.⁵⁴ Najvýznamnejšou je listina nazývaná **Industriae tue**, ktorú vydal v júni 880 Ján VIII. pre Svätopluka. Schválilo sa v nej používanie staroslovienského jazyka v liturgii, okrem toho pontifik zobral veľkomoravského panovníka spolu s jeho ľudom pod svoj patronát. Prvýkrát je tu uvedený Metod ako arcibiskup arcibiskupstva moravského. Rovnako sa tu uvádza prvýkrát vysvetlenie

(XI-XVII veka). Beograd, 1982. *Kiril Solunski I, II*, Skopje : MANU, 1970. *Kirilo-Metodijskijot (staroslovenskijot) period i Kirilo-Metodijskaja tradicija vo Makedonija*. Skopje : MANU, 1988.

⁴⁹ V bulharskom jazyku pozri: *Proslava na Kiril i Metodij* (Prevod: P. Dinekov). Sofia, 1963. KISELKOV, Vasil Slavov. *Proslava na Kiril i Metodij*. Sofia, 1963. Pozri tiež GRIVEC, Fran. *Pochvala sv. Ćirilu in Metodiju*. Razprave Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani. Filozofsko-filološko-historični razred, 1950. *Kiril Solunski I, II*, Skopje : MANU, 1970. *Kirilo-Metodijskijot (staroslovenskijot) period i Kirilo-Metodijskaja tradicija vo Makedonija*. Skopje : MANU, 1988. KODOV, Hristo. *Opis na slavjanskite raskopisi v bibliotekata na Balgarskata akademija na naukite*. Sofia, 1969. MOŠIN, Vladimir. *Slovenski raskopisi vo Makedonija*. Kn. 1. Skopje, 1977. ŠTAVLJANIN – GJORGJEVIĆ, Ljubica. Stari ćirilski rukopisi Narodne biblioteke u Beogradu. In *Bibliotekar*, 1968, č. 5.

⁵⁰ *Magnae Moraviae fontes historici*. III. *Diplomata, epistolae, textus historici varii*. Operi edendo praefuit L. HAVLÍK, curaverunt L. HAVLÍK et al., Brno : Universita J. E Purkyně, 1969, s. 292.

⁵¹ *Magnae Moraviae fontes historici*. II. *Textus biographici, hagiographici, liturgici*. Operi edendo praefuit L. HAVLÍK, curaverunt L. HAVLÍK et al., Brno : Universita J. E Purkyně, 1967, s. 120. Pozri aj rozbor: BĚŘČÍK, Ivan. *Dříve službe římského obrada za svetkovinu svatých Ćirila i Metoda*. Zagreb, 1870.

⁵² *Magnae Moraviae fontes historici*. II. *Textus biographici, hagiographici, liturgici*. Operi edendo praefuit L. HAVLÍK, curaverunt L. HAVLÍK et al., Brno : Universita J. E Purkyně, 1967, s. 120.

⁵³ *Magnae Moraviae fontes historici*. II. *Textus biographici, hagiographici, liturgici*. Operi edendo praefuit L. HAVLÍK, curaverunt L. HAVLÍK et al., Brno : Universita J. E Purkyně, 1967, s. 120.

⁵⁴ *Magnae Moraviae fontes historici*. III. *Diplomata, epistolae, textus historici varii*. Operi edendo praefuit L. HAVLÍK, curaverunt L. HAVLÍK et al., Brno : Universita J. E Purkyně, 1969, s. 189.

Vichinga za nitrianskeho biskupa.⁵⁵ Nesmieme opomenúť ani listinu pápeža Štefana V. (885 – 891) určenú Svätoplukovi z roku 885, ktorá zakazuje slúžiť Služby božie v tomto jazyku.⁵⁶

Slovenský preklad spisu **O obrátení Bavorov a Korutáncov** je publikovaný okrem prvých dvoch kapitol pojednávajúcich o kristianizácii Bavorska a opäťoch a biskupoch na biskupskom stolci Salzburgu do roku 767 v *Prameňoch k dejinám Veľkej Moravy*⁵⁷ a v *Prameňoch k dejinám Slovenska a Slovákov*.⁵⁸ **Rímsku legendu Života Konštantína-Cyrila a prenesenia ostatkov sv. Klementa** uverejnil Ján Stanislav⁵⁹ a Peter Ratkoš.⁶⁰ Takisto je jej preklad vydaný v *Prameňoch k dejinám Slovenska a Slovákov*.⁶¹

V Slovinsku vyšlo reprezentatívne vydanie *De Conversione Bagoariorum et Carantanorum* už v roku 1936.⁶² Bulharská akadémia vied uverejnila túto kroniku v zbierke latinských prameňov *Fontes Latini historiae Bulgaricae II.* z roku 1960.⁶³ V poslednom období sa tento prameň objavil aj v macedónskej proveniencii.⁶⁴ Aj Rímska legenda sa stala objektom výskumu vo viacerých prácach južnoslovanských odborníkov.⁶⁵

⁵⁵ *Magnae Moraviae fontes historici. III. Diplomata, epistolae, textus historici varii.* Operi edendo praefuit L. HAVLÍK, curaverunt L. HAVLÍK et al., Brno : Universita J. E Purkyně, 1969, s. 197.

⁵⁶ *Magnae Moraviae fontes historici. III. Diplomata, epistolae, textus historici varii.* Operi edendo praefuit L. HAVLÍK, curaverunt L. HAVLÍK et al., Brno : Universita J. E Purkyně, 1969, s. 215.

⁵⁷ RATKOŠ, Peter (ed.). *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1968, s. 76-86. V tomto vydaní je na stranách 398 až 405 uverejnený aj latinský text. RATKOŠ, Peter (ed.). *Veľkomoravské legendy a povesti*. Prešov : Tatran, 1977, s. 47-54. Tu je uverejnený text bez stati o prenesení pozostatkov sv. Klementa. Zvlášť je uverejnený text starosloviansky text známy ako Chersónska legenda. Pozri RATKOŠ, Peter (ed.). *Veľkomoravské legendy a povesti*. Prešov : Tatran, 1977, s. 102-109.

⁵⁸ *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II. Slovensko očami cudzincov*. Bratislava; Budmerice : Literárne informačné centrum v Bratislave, 1999, s. 139-144.

⁵⁹ STANISLAV, Ján. *Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda v legendách a listoch*. Turčiansky sv. Martin : Matica slovenská, 1950, s. 137-147.

⁶⁰ RATKOŠ, Peter (ed.). *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1968, s. 120-128. RATKOŠ, Peter (ed.). *Veľkomoravské legendy a povesti*. Prešov : Tatran, 1977, s. 47-54. Tu je uverejnený text bez stati o prenesení pozostatkov sv. Klementa. Zvlášť je uverejnený text starosloviansky text známy ako Chersónska legenda. Pozri RATKOŠ, Peter (ed.). *Veľkomoravské legendy a povesti*. Prešov : Tatran, 1977, s. 102-109.

⁶¹ *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II. Slovensko očami cudzincov*. Bratislava; Budmerice : Literárne informačné centrum v Bratislave, 1999, s. 183-187.

⁶² KOS, Milko (ed.). *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Ljubljana, 1936.

⁶³ *Fontes Latini historiae Bulgaricae II.* Sofia, 1960.

⁶⁴ *Svedoštna za Kiril i Metodij (slovenski i latinski izvori)*. Izbor, prevod i beleški: Radmila Ugrinova-Skalovska i Ljubinka Basotova. Skopje, 1989.

⁶⁵ V Macedónsku: *Svedoštna za Kiril i Metodij (slovenski i latinski izvori)*. Izbor, prevod i beleški: Radmila Ugrinova-Skalovska i Ljubinka Basotova. Skopje, 1989. v Bulharsku: napr. *Italska legenda* (Prevod: Strašimir Lišev). In *Fontes Latini historiae Bulgaricae II.* Sofia : Academia litterarum Bulgarica, 1960, s. 294-302. *Izvori za balgarskata istoria – Latinski izvori za balgarskata istoria*. Sofia, 1958 – 1981. Ďalšie bulharské rozborý: BARLIEVA, Slavia. Kliment Rimski, Kliment Ohridski i kirilo-metodievskata tradicija. In *Kirilo-Metodijski studii*. Kniga 13. Sofia : BAN, 2000, s. 159-166. BARLIEVA, Slavia – NAUMOV, Aleksandar. Moštite na sv. Kiril i tajhnata proslava prez vekovite. In *Starobalgarska literatura*. Kniga 33-34. Sofia : BAN, 2005, s. 126-144. MEČEV, Konstantin. Kliment Rimski. In *Kirilo-Metodijska enciklopedija* 2. Sofia : BAN, 1995, s. 345-346. TRIFONOV, Jordan. Dve sačinena na Konstantina

Čo sa týka diplomatických listín v slovenskom preklade sú uverejnené v Prameňoch k dejinám Veľkej Moravy⁶⁶ a najnovšie boli publikované v druhom zväzku edície Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov.⁶⁷ Časť listín vyšla v *Dokumentoch slovenskej národnej identity a štátnosti*.⁶⁸ Latinské znenie v plnom rozsahu obsahuje prvý zväzok diela *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*.⁶⁹ Kritickou analýzou týchto listín sa zaoberal R. Marsina.⁷⁰ Ten istý autor venoval štúdiu diplomatickým depertitám k dejinám Veľkej Moravy.⁷¹ V edícii *Hlas Velehradu* preklad pápežských listín do češtiny uverejnil W. Bugel.⁷² O recepcii týchto listín medzi balkánskymi Slovanmi vyšlo zopár štúdií, najmä v Bulharsku.⁷³

GRÉCKE HAGIOGRAFICKÉ PRÁCE

Je všeobecne známe, že po vyhnaní z Veľkej Moravy sa veľká časť Metodových žiakov uchýlila k bulharskému cárovi Simeonovi (893 – 925). Učenci založili na území Bulharskej ríše dve významné strediská kultúrneho života. V jednom z nich, v Preslavi, sa uplatnilo nové slovanské písmo cyrilika a biskupom sa tu stal Konštantín, zvaný Presbyter, v druhom, ležiacom na území dnešného Macedónska, na brehoch Ochridského jazera, ktoré viedol biskup Kliment. Kláštor tu založil aj jeho druh Naum. Ochridské centrum sa stalo nasledovníkom pôvodných kultúrnych tradícií

Filozofa (sv. Kirila) za moštite na sv. Klimenta Rimski. In *Spisanie na BAN*, 1934, č. 58, s. 159-240. ANGELOV, Bonjo. Kanon na Kliment Rimski. In *Iz starata balgarska, ruska i srbska literatura* (B. Angelov). Sofia, 1958, s. 7-18. ANGELOV, Bonjo. St. Himna ot Kiril Filozof v čest na Kliment Rimski. In *Stranici iz istoriata na starobalgarskata literatura*. Sofia, 1974, s. 92-111. SMEDOVSKI, T. Za počitaneto na Kliment, papa Rimski, v srednovekovna Balaria. In *Paleobulgarica*, 1983, roč.7, č. 4, s. 86-92.

⁶⁶ RATKOŠ, Peter (ed.). *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1968, s. 155-186. V tomto vydaní je na stranách 430 až 431 uverejnený aj latinský text listiny pápeža Jána VIII. pre legáta Pavla z Ankony z roku 873 a známa Industria tue na stranách 431-433. Na stranách 434-435 je v latinčine listina pápeža Štefana V. pre legáta Dominika a kňazov Jána a Štefana z roku 885.

⁶⁷ *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II. Slovensko očami cudzincov*. Bratislava; Budmerice : Literárne informačné centrum v Bratislave, 1999, s. 38-78.

⁶⁸ *Dokumentoch slovenskej národnej identity a štátnosti I*. Bratislava : Národné literárne centrum; Dom slovenskej kultúry, 1998, s. 63-64, 70-72, 74-76.

⁶⁹ MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1971.

⁷⁰ MARSINA, Richard. Štúdie k slovenskému diplomatátu I. In *Historické štúdie 16*. Bratislava, 1971, s. 5-68.

⁷¹ MARSINA, Richard. Veľkomoravské depertitá. Depertitá diplomatických písomností k dejinám Veľkej Moravy. In *Slovenská archivistika*, roč. 6, 1971, č. 1, s. 18-43.

⁷² BUGEL, Walerian (ed.). *Cyriometodějské papežské dokumenty z let 869-1985*. Velehrad; Olomouc : Refugium Velehrad – Roma s. r. o., 2003.

⁷³ KISKINOVA, Margarita. Joan VIII (Johannes). In *Kirilo-Methodievska enciklopedia. Tom II*. Sofia : BAN, 1995, s. 157-162. BALAN, Pietro. *Delle relazioni fra la chiesa cattolica e gli Slavi della Bulgaria, Bosnia, Serbia, Erzegovina (Saggio)*. Roma, 1880, s. 24-51. SOTIROV, Georgi. Metodij i rimskite papi. In *Istorija i obšestvoznanie*, roč. 28, 1985, č. 2, s. 3-10. BARLIEVA, Slavia. Prepisi na latinski izvori za sv. Kiril i Metodij ot sbirkata na biblioteka Vallicelliana v Rim. In *Paleobulgarica*, roč. 16, 1992, č. 3, s. 41-54.

Veľkej Moravy. Tu vznikli pozoruhodné staroslovienske diela ako **Život sv. Nauma**⁷⁴ a predovšetkým **Život sv. Klimenta**.⁷⁵

Grécka verzia posledne menovaného diela, označovaná ako **Legenda bulharská**, vznikla okolo roku 1100 prepracovaním a rozšírením pôvodnej staroslovienskej predlohy. Jej tvorcom je ochridský arcibiskup Theofylaktos (1094 – 1107), pôvodom Grék.⁷⁶ V legende sú opísané nielen životné osudy Klimenta a jeho stúpcov v Bulharskej ríši, ale aj ranjšie obdobie, t. j. udalosti na Veľkej Morave, predovšetkým dobu, ktorá je charakteristická prebiehajúcim sporom medzi Metodovou školou a prívržencami Vichinga.⁷⁷ Svetovému kultúrnemu dedičstvu zostalo odkrytých niekoľko rukopisov Bulharskej legendy. Za najlepši z nich sa považuje **Rukopis ochridský** z 14. – 15. storočia, ktorý taktiež obsahuje úplný text Klimentovho Života. Kratšie zlomky Života Klimentova sa nachádzajú aj v kláštoroch na gréckej hore Athos.⁷⁸

⁷⁴ ŠKOVIERA, Andrej. Tretí slovanský život Nauma Ochridského a dátum vyhnania Metodových učeníkov. In *Slavica slovacca*, roč. 42, 2007, č. 2, s. 111-123.

⁷⁵ Je nutné sa zmeniť, že už pôvodný Život sv. Klimenta bol po formálnej stránke napísaný podľa byzantských predloh. *Magnae Moraviae fontes historici. II. Textus biographici, hagiographici, liturgici*. Operi endendo praefuit L. HAVLÍK, curaverunt L. HAVLÍK et al., Brno : Universita J. E. Purkyně, 1967, s. 200. Pozri viac aj (rozbory): BOBČEV, N. *Dvete slovenski žitija na sv. Nauma Ochridski*. Slavistički kalendar za 1932 godina, Sofia, 1932. DUJČEV, Ivan. Prostranno grecko žitie i služba na Naum Ochridski. In *Proučuvania varbu srednovekovnata bulgarska istoria i kultura*. Sofia, 1981. KOVAČEVIĆ, Lubomir. Život Nauma. In *Glasnik*, roč. 63, 1985. SABEV, T. Žitijata i službite na sv. Kliment Ochridski kao istoričeski izvori. In *Godišnik na Duhovnata Akademia*, roč. 16, 1966 – 1967, s. 127-182. GEORGIEV, Emil. Kratkoto žitie na Kliment Ochridski v novo osvetlenie. In *Literaturna misal*, roč. 19, 1975, č. 4, s. 102-109. *Naum Ochridski* (zbornik). Ohrid, 1985. *Životot i deloto na sveti Naum Ochridski* (zbornik). Skopje, 2005.

⁷⁶ Pozri o tom viac v južnoslovanských vydaniach (preklady a kritické rozbory): bulharské – TEOFILAKT OHRIDSKI: *Žitie na Kliment Ochridski*. Prevod grécki original, uvod i beleški ot Al. Milev. Sofia, 1955. MILEV, Aleksandar. *Greckite žitija na Kliment Ochridskii*. Sofia, 1966. ANGELOV Bonjo – KODOV Hristo. *Kliment Ochridski – Sabrani sačinienia*. I, II, III. Sofia, 1970-1973. KISELKOV, Vasil Slavov. *Sveti Kliment Ochridski – život, dejnost i žitija*. Sofia, 1941. SNEGAROV, Ivanov. Teofilakt Ochridski – Žitie na Kliment Ochridski. In *Izvestija na Ins. za bulgarska istorija*, roč. 7, 1957, s. 419-439. TODOROV, Cv. *Kliment Ochridski*. Sofia, 1945. BALASČEV, Georgi Dimotrov. *Kliment episkop slovenski*. Sofia, 1898. Macedónske: UGRINOVA – SKALOVSKA, Radmila (Prired.). *Kliment Ochridski – žitija, slova, pouki*. Predgovor: H. Polenakovik. Skopje, 1974. KLIMENT OHRIDSKI – pohvali i pouki. Priredila: Radmila Ugrinova-Skalovska. Skopje, 1996. *Makedonska knižernost IX-XVIII vek* (Izbor, redakcija, predgovor, kniževno-istoriski komentari i beleški: Ilija Veleve). Bitola, 2009. MILOVSKA Dobrila – TAKOVSKI Jovan. *Makedonski žitija*. Skopje, 1996. PANOVIĆ, Branko. *Teofilakt Ochridski*. Skopje, 1971. JAKIMOVSKA – TOŠIĆ, Maja. Prostranoto žitie na sv. Kliment Ochridski od Teofilakt vo vizantisko-pravoslavna i rimokatolička kniževna sredina. In *Kirilometodijski kniževni proekti* (Maja Jakimovska – Tošić). Skopje, 2007, s. 25-36. ILIEVSKI, Petar Hr. Grčko-slovenska kulturna simbioza. In *Slovenska pismenost*. Ohrid; Skopje, 1966, s. 45-55. ILIEVSKI, Petar Hr. *Svetila nezgodni*. Skopje, 1999. STOJČEVSKA – ANTIĆ, Vera. *Makedonskata srednovekovna knižernost*. Skopje, 1997. ATANASOV, Gjorgji Pop. *Makedonskata kniževna tradicija*. Skopje, 2001. ATANASOV, Gjorgji Pop. *Od makedonskoto kniževno minato*. Skopje, 2001.

⁷⁷ *Magnae Moraviae fontes historici. II. Textus biographici, hagiographici, liturgici*. Operi endendo praefuit L. HAVLÍK, curaverunt L. HAVLÍK et al., Brno : Universita J. E. Purkyně, 1967, s. 200.

⁷⁸ *Magnae Moraviae fontes historici. II. Textus biographici, hagiographici, liturgici*. Operi endendo praefuit L. HAVLÍK, curaverunt L. HAVLÍK et al., Brno : Universita J. E. Purkyně, 1967, s. 201. Pozri tiež rozbory: *Slovenska pismenost – 1050 godišnina na Kliment Ochridski*. Petar Hr. ILIEVSKI (ed.). Ohrid, 1966.

Nemenej významný zostáva **Krátky život sv. Klimenta** nazývaný **Legenda Ochridská**. Autorom je ochridský arcibiskup Demetrios Chomatianos (1213 – 1234), grécky text bol ešte v 13. storočí preložený do staroslovienského jazyka. Text bol prvýkrát publikovaný v roku 1746.⁷⁹

Život Klimentov vyšiel vo viacerých edíciách. Prvé, neúplné vydanie učinil spolu s latinským prekladom v r. 1665 Leo Allatius, úplný grécky text vydali v Moschopoli v r. 1742 mníši Konstantinidés a Michel z Gory.⁸⁰ Obidvom textom – Legende bulharskej i Legende ochridskej – sa vo svojej publikácii venoval Ján Stanislav.⁸¹ Legendu bulharskú uverejnil aj Peter Ratkoš.⁸²

Stručne spomenutá pramenná báza sa ani zďaleka nevyčerpáva. Pri prezentovaní pramenných zdrojov k viacrozmernému pôsobeniu byzantskej misie treba spomenúť aj diela, ktorých autormi sú samotní solúnski bratia. Najdôležitejšími sú preklady Starého a Nového zákona, bohoslužobné texty, Nomokanón a Súdny zákon pre ľud.⁸³

Kliment Ohridski – Studii (1100 godišnjina od doagjaneto na Kliment Ohridski vo Ohrid). Skopje, 1989. SNEGAROV, Ivan. *Sv. Kliment Ohridski*. Sofia, 1927 (II vyd. 1937). MEČEV, Konstantin. *Kliment Ohridski. Tvorčeskí obraz*. Sofia, 1966. STANČEV Krasimir – POPOV Georgi. *Kliment Ohridski. Život i tvorčestvo*. Sofia, 1988.

⁷⁹ *Magnae Moraviae fontes historici. II. Textus biographici, hagiographici, liturgici*. Operi edendo praefuit L. HAVLÍK, curaverunt L. HAVLÍK et al., Brno : Universita J. E Purkyně, 1967, s. 269. Pozri tiež rozbor: SVANE, Gunar. Crkvenobesednički program Klimenta Ohridskog. In *Slavistična revija*, roč. 22, 1974, č. 4, s. 425-444. IVANOVA, V. Problemi na individualnija stil v pohvalnite slova na Kliment Ohridski. In *Ežik i literatura*, roč. 40, 1985, č. 4, s. 27-36. DIMITROV, Petar. Poučenijata na Kliment Ohridski. In *Starobalgarska literatura*, roč. 22, 1990, s. 14-33. PANDEV, Dimitar. *Ohridska čitanka*. Ohrid, 2007. STOJČEVSKA – ANTIK, Vera. *Po stapkite na Sv. Kliment Ohridski*. Skopje, 1997. STOJČEVSKA – ANTIK, Vera. *Srednovekoven zboroplet*. Skopje, 1996.

⁸⁰ *Magnae Moraviae fontes historici. II. Textus biographici, hagiographici, liturgici*. Operi edendo praefuit L. HAVLÍK, curaverunt L. HAVLÍK et al., Brno : Universita J. E Purkyně, 1967, s. 201. Pozri tiež rozbor: GROZĐANOVSKI, Ratomir. *Biblijata vo delata na Sv. Kliment Ohridski*. Skopje, 2001. MILOVSKA, Dobrila. Prepisi od slova na sv. Kliment Ohridski vo nekolku stranski rakopisni zbirki. In *Kirilometodievistika*, 2003, č. 1, s. 59-84. DOBREV, Ivan. Tekstologični problemi na Klimentovoto tvorčestvo. In *Starobalgarska literatura*, roč. 22, 1995, s. 320-335. STANČEV, Krasimir. *Kliment Ohridski*. In *Kirilo-Metodievskia enciklopedija II*. Sofia : BAN, 1995, s. 320-335.

⁸¹ STANISLAV, Ján. *Osudy Cyrila a Metoda a ich učeníkov v živote Klimentovom. Preklad bulharskej a ochridskej legendy s úvodom*. Bratislava : Tatran, 1950.

⁸² RATKOŠ, Peter (ed.). *Velkomoravské legendy a povesti*. Prešov : Tatran, 1977, s. 115-134. Pozri aj: ANGELOV Bonjo – KODOV Hristo. *Kliment Ohridski – Sabrani sačmenia*. I, II, III. Sofia, 1970-1973. UGRINOVA – SKALOVSKA, Radmila (Prired.). *Kliment Ohridski – žitija, slova, pouki*. Predgovor: H. Polenakovik. Skopje, 1974. KLIMENT OHRIDSKI – pohvali i pouki. Priredila: Radmila Ugrinova-Skalovska. Skopje, 1996. *Kliment Ohridski 886-1986*. Izbor i redakcija: Vera Stojčevska-Antik. Skopje, 1986. MILOVSKA Dobrila – TAKOVSKI Jovan. *Makedonski žitija*. Skopje, 1996.

⁸³ Pozri o tom najobsiahlejšie akademické (macedónske) vydanie s výkladmi: ILIEVSKA, Krasimira. *Zakon sudnjim ljudem*. Skopje, 2004. (znovu vydaný ako preložený text In *Makedonska kniževnost IX-XVIII vek - Izbor, redakcija, predgovor, kniževno-istoriski komentari i beleški: Ilija VELEV*. Bitola 2009, s. 38-47), ďalšie macedónske rozbor: SOTIROVSKI, Nikola. Zakon soudnim ljudem. In *Godišen žbornik na Pravniot fakultet vo Skopje za 1969/70 god*. Skopje, 1971. RIBAROVA, Zdenka. Metodij kako slovenski knez napišuva na slovenski jazik Sudben zakon za lugieto. In *Dokumenti za borbata na makedonskiot narod za samostojnost i nacionalna država*, tom 1, Skopje, 1981. ILIEVSKA, Krasimira. *Po tragite na Metodoviot nomokanon*. In Mazurinska krmčija. Skopje, 2000. ILIEVSKA, Krasimira. Prilog kon razrešuvanjeto na prašanjeto koga i kade e preveden Zakonot za sudenje na lugieto. In *Deloto na Blaže Koneski (ostvaruvanja*

Tieto práce sa v odbornej literatúre najčastejšie zvyknú prisudzovať či už Konštantínovi alebo Metodovi.

Už v týchto riadkoch, pri náznaku komparácie slovenskej a južnoslovenskej produkcie, dotýkajúcej sa pôsobeniu byzantskej misie, je očividné, že kultúrne dedičstvo Konštantína-Cyrila a Metoda, ktoré vyrylo výrazne hlbšiu brázd v dejinách Slovanov na juhu Európy, sa pretavilo aj do rozmernejšej a rozmanitejšej vedeckej tvorby. Napriek neveľkej pramennej báze je pri poznávaní kolosálneho diela misionárov a ich následníkov pre rozvoj historického vedomia celej spoločnosti nutné aj naďalej exaktne z rôznych uhlov pohľadu študovať a podávať o tom presvedčivé svedectvá.

Written Sources Concerning Saint Constantine-Cyril and Methodius Life and Work in Slovak and South European Historiography

Slovak history and the history of South Slavonic nations are in their diversity recognized by some common features. One of the key moments connected with the history of the Slavonic world is the numerous work of Constantine and Methodius brothers, as well as their apprentices. About the life and work of Constantine and Methodius we learn from multiple sources. According to the languages in which they were written they are divided into three groups: Slavonic (*Life of Constantine and Life of Methodius*, *Praise to Cyril*, *Complimentary Word on Cyril and Methodius*, *St. Cyril's Death*),

i perspektívi). *Megjünaroden naúčen sobir po povod 80-godišninata od ragjanjeto na Blaže Koneski (5-6 noemvri 2001)*. Skopje : MANU, 2002, s. 371-389. V Bulharsku: GANEV, V. *Zakon soudnim ljudem. Pravno-istoričeski i pravno-analitični proučvanja*. Sofia, 1959. GUBIDELNIKOV, Georgi. *Zakon soudnim ljudem*. In *Juridičeski pregled*, roč. 16, 1908, č. 2 – 3. ANDREEV, Mihail. *Zakon soudnim ljudem – cenen pametnik na balgarskata srednovkovna kultura*. In *Ezik i literatura*, roč. 23, 1968, ANDREEV, Mihail. *Kade e bil sazdaden Zakon soudnim ljudem?* In *Slavjanska filologia*, roč. 5, 1963. ANDREEV, Mihail. *Kam vaprosa za proizhoda i sašnosta na Zakon soudnim ljudem*. In *Godišnik na sofijskija universitet. Jurdičeski fakultet*, roč. 49, 1958, s. 5-60. ANDREEV, Mihail. *V Makedonia li e bil sazdaden Zakon soudnim ljudem i slavjanskija parvoučitel Metodij li e negov avtor?* In *Hilada i sto godini slavjanska pismenost. Sbornik vo čest na Kiril i Metodij*. Sofia, 1963. BOBČEV, Stefan. *Starobalgarski pravni pametnici*. Sofia, 1903. GAJDAROV, Netko. *Zakon soudnim ljudem i problemot za monetite na Parvata balgarska daržava*. In *Numizmatika* 2, Sofia, 1981. NAJĐENOVA, Desislava. *Pravnite pametnici v Parvoto balgarsko carstvo*. In *Istoričesko badešte*, roč. 9, 2005, č. 1 – 2, s. 136-163. V Chorvátsku: BOGIŠIĆ, B. *Pisani zakoni na slovenskom jugu*. Zagreb, 1872. GRIVEC, Fran. *Zakon soudnim ljudem in Clozov Glagolit*. In *Slovo*, 1953, č. 3, s. 84-89. GRIVEC, Fran. *O Metodovem Nomokanonu*. In *Slovo*, 1957, č. 6 – 8, s. 35-45. V Srbsku: NOVAKOVIĆ, Stojan. *Zakonski spomenici srpskih država srednjega veka*. Beograd, 1912. Na Slovensku: RATKOŠ, Peter (ed.). *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1968, s. 245-258. *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II. Slovensko očami cudzincov*. Bratislava; Budmerice : Literárne informačné centrum v Bratislave, 1999, s. 196-206.

Latin (*Vita Constantini cum-Cyrille translatione S. Cletnensis, De Conversione Bagoarionim et Carantanorum* and papal documents) and Greek (*Kliment's Life - Bulgarian Legend and Ohrid Legend*). In Slovak translation the works referred to were published by Ján Stanislav and Peter Ratkoš and the works have recently been published in the second volume of the publication *Sources of the History of Slovakia and the Slovaks*. The first volume of the work *Codex Diplomaticus et Epistolaris Slovaciae* contains the Latin documents in full. In the Balkan countries the sources of the Thessalonian brothers were published in much greater numbers. Major editors were Bonjo Angelov, Josip Bratulić, Fran Grivec, Vatroslav Jagić, Hristo Kodov, Fran Tomšić, Jordan Ivanov and Rada Ugrinova - Skalovska. Also the literature dealing with analysis of those sources is more extensive there.

ZAKLADACIA LISTINA VYŠEHRADSKEJ KAPITULY CDB I, 387

ANNA JAGOŠOVÁ

JAGOŠOVÁ, ANNA. Foundation Charter of Vyšehrad Canonry CDB I, 387. In *Prameň – jeho funkcia, význam, interpretácia a limity v historickom výskume*. Nitra, 2010, pp. 41-52.

Foundation charter of Saint Peter and Paul canonry in Vyšehrad belongs to problematical documents related to beginning of written records in Czech state. It is whole corpus of written records, the publisher was Vratislav II. None of these documents preserved in original. The foundation charter of Vyšehrad canonry, traditionally dated 1088, is not exception. Presumable wording can be deduced from four preserved exemplars: A, B1, B2, C. G. Friedrich, founder of *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* edition, considers as chronologically oldest the A exemplar. According textual analysis is this exemplar dated into first half of 12th century. Diplomatics describes these documents as falsum, ostensible original or *apographum autographi instar*. Considering the fact that there are known analogical cases also from other diplomatic territories, it is possible to express hypothesis that it is a copy imitating original. The aim could have been preservation, or confirmation of original text. The question, how far the original text of Vratislav II. privileges is reflected in this preserved material stays open. It is necessary to underline that the information value of the document lies mainly in preserved form because it testifies the relationship of recipient to the document and written materials in 11th and 12th century.

KEYWORDS: diplomatics, 11th and 12th century, Vratislav II., Vyšehrad canonry, foundation charter

PROBLEMATIKA NAJSTARŠÍCH LISTÍN. LABYRINT DIPLOMATIKY?

Pri zrode diplomatiky na sklonku 17. storočia stála v popredí naliehavá úloha rozlišovania pravosti, príp. falošnosti, listín tzv. *discrimen veri ac falsi in vetustis membranis*.¹ Práca s diplomatickým materiálom sa preto po celý čas existencie diplomatiky ako vedy odvíjala od tohoto pôvodného zámeru a dodnes sa k nemu

¹ ROSENMUND, Richard. *Die Fortschritte der Diplomatik seit Mabillon vornehmlich in Deutschland und – Österreich*. München; Leipzig : R. Oldenbourg Verlag 1897, s. 21-43.

pri prvotnom kladení si otázok pri skúmaní prameňa diplomatickej povahy opakovane vracia, hoci discrimen už dávno nie je prvotnou náplňou diplomatikovej práce.² To platí dvojnásobne v prípadoch, kde historik či samotný diplomatik kvôli torzovitosti, istej izolovanosti a neúplnosti ním skúmaného diplomatického materiálu nemá k dipozícii všetky dostupné prostriedky, aby mohol aplikovať klasické metódy – či už Sichelovu alebo Fickerovu (teda porovnaním písma a štýlu alebo zhodnotením právneho obsahu listiny) – ktoré sú zaužívané pri práci s prameňmi listiného charakteru, pomocou ktorých by mohol uskutočniť dôkladnú analýzu daného problému a komplexne sa k nemu vyjadriť. Práve torzovitosť a nejednoznačná forma dochovania materiálu prinášala (a prináša) so sebou pochybnosti o jeho autenticite a od nej sa odvíjajúcej výpovednej hodnote. Pochybnosti narastajú o to viac, keď sa jedná o najstarší dochovaný materiál určitého teritória bez možnosti komparácie v chronologickom či kvantitatívnom slede. Preto je tento druh prameňa často spochybňovaný alebo naopak preceňovaný; jeho „ocenenie“ ako označenie za jednu z najstarších dochovaných písomností núti k radikálnym záverom: na jednej strane je odsúdený do kategórie fálz, ktoré s dobou do ktorej sa hlási nemajú mnoho spoločného a podľa toho s ním ďalej diplomatika pracuje – sústredí sa predovšetkým na časovú a teritoriálnu identifikáciu falzátorského počinu. Na strane druhej sa tento prameň stáva symbolom, na ktorom stojí dôkaz starobylosti existencie štátnosti, úradu alebo v našom prípade cirkevnej inštitúcie. Kontroverzie sprevádzajúce najstaršie doklady diplomatickej činnosti častokrát zavádzajú historika do akejsi slepej uličky, a tak mnohokrát vo svojom vlastnom bádani nad diplomatickým materiálom musí chtiac-nechtiac blúdiť v argumentačnej spleti navzájom si odporujúcich stanovísk.

Táto obtiažna situácia nastáva pri interpretácii najstaršieho dochovaného diplomatického materiálu v stredoeuópskych pomeroch, prichádzajúceho na scénu v priebehu 11. a 12. storočia.³ Výnimku netvorí ani korpus listín českého kniežat'a a kráľa Vratislava II. (1061 – 1092, od roku 1085 kráľ). Keďže sa na sklonku 10. a v priebehu 11. storočia v českom štáte začína pomaly presadzovať písomná kultúra latinského kultúrneho okruhu, prichádza reakcia na túto tendenciu z domáceho prostredia pozvoľna. Politické udalosti druhej polovice 11. storočia tento proces značne urýchlili. Český panovník musel reagovať na potreby doby, ktorá si vyžadovala jeho aktívne zapojenie sa do víru udalostí. Uprostred zápasu medzi ríšou a stolcom svätého Petra si musel aj predstaviteľ českého štátu uvedomiť svoju úlohu na

² K falzám v modernom poňatí v rámci historikovej práce pozri *Fälschungen im Mittelalter*. Internationaler Kongress der Monumenta Germaniae Historica München 16. – 19. September 1986 MGH Schriften 33 I. – IV. Hannover : Hahnsche Buchhandlung, 1988. K definícii falza najmä ECO, Umberto. *Tipologia della falsificazione*, I, s. 69-82 (česky Kopie a padělký. In *Meze interpretace*, Praha : Karolinum 2009, s. 188-218).

³ ADAMSKA, Anna. The Introduction in Writing in Central Europe (Poland, Hungary and Bohemia). In *Utrecht Studies in Medieval Literacy*, 1999, 1, s. 165-190.

domácom poli a tiež vlastné mocenské smerovanie v politickom labyrinte stredovýchodnej Európy.⁴ To bolo nepochybne katalyzátorom pri vzniku panovníckej listiny v českej kotline. Vratislav II. patrí medzi prvých českých panovníkov, ktorí naštartovali proces vydávania listín, avšak vďaka sedemdesiatročnému vákuu panovníckej listiny, ktoré nastalo po jeho smrti, sa tento prameň dostal do určitej izolácie. Hiát si česká diplomatika tradične vysvetľuje tým, že listina sa v dobe Vratislava II. objavila predčasne, teda pre ich vznik neboli nutné spoločensko-ekonomické podmienky. Ďalej predpokladá, že príčin vzniku listiny v tejto dobe bolo niekoľko: želanie duchovných inštitúcií obdržať doklad o nadobudnutí statkov v listinnej podobe, ďalej snaha Vratislava II. vyrovnat' sa na poli diplomatickom Henrichovi IV. Vratislavov dvor a jeho kultúrne niveau (do neho patril samozrejme aj Vyšehrad) mal nepochybne kladný vzťah k písomnej kultúre,⁵ čoho dôkazom je kódexová tvorba.⁶ Žiaľ ani jedna z piatich listín hlásiacich sa do doby Vratislava II. sa nedochovala v origináli, jedná sa o odpisy pochádzajúce z rôznych období. Na jednej strane stojí skupina tzv. domnelých originálov – rečou Gustava Friedricha odpis na spôsob originálu,⁷ na strane druhej sú to novoveké odpisy. Väčšina listín sa datuje do obdobia pred roku 1085, teda do doby, keď Vratislav vládol ešte ako knieža, a všetky sú vydané výhradne v prospech cirkevných inštitúcií: fundácia kláštora svätého Vavrinca v Opatoviciach nad Labem,⁸ založenie kapituly svätého Petra na Vyšehrade⁹ a fundácia boleslavskej kapituly, ktorej údajným vydavateľom (uvádza ho v intitulácii samotná listina) je knieža Břetislav.¹⁰ Na posledných dvoch textoch, ktoré sa vymykajú zo súboru Vratislavových listín, sa Vratislav ako panovník pri zlistinení spolupodieľal, konkrétne potvrdil fundáciu benediktínskeho kláštora Hradiska u Olomouce a kláštora daroval osadu Uherce. Hlavnou osobou pri fundácii hradištského kláštora bol ale panovníkov brat a olomoucké údelné knieža Oto I.

⁴ O postavení českého štátu a jeho politike v 11. storočí za posledné desaťročie vzniklo niekoľko štúdií, z nich aspoň PLESZCYNŠKI, Andrzej. *Vyšehrad. Rezidence českých panovníků. Studie o rezidenci panovníka raného středověku na příkladu českého Vyšehradu*. Praha: Set out, 2002.

⁵ ŠEBÁNEK, Jindřich et al. *Česká diplomatika do roku 1848*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1971, s. 87.

⁶ Viď *Královský Vyšehrad. Sborník příspěvků k 900. výročí úmrtí prvního českého krále Vratislava II. (1061-1092)*. Praha: Královská kolegiální kapitula sv. Petra a Pavla na Vyšehradě, 1992 alebo tiež PRAŽÁK, Jiří. Ke studiu skriptorií doby přemyslovské. In *Studie o rukopisech* 12, 1973, s. 141-159 (tiež In *Výbor kodikologických a paleografických rozprav a studií*. I. HLAVÁČEK – A. MÍŠKOVÁ (ed.). Praha: Masarykův ústav-Archiv Akademie věd České republiky. Komise pro soupis a studium rukopisů, 2006, s. 249-264. Novšie SPUNAR, Pavel – MERHAUTOVÁ, Anežka. *Kodex vyšehradský. Korunovační evangelistář prvního českého krále*. Praha: Academia, 2006.

⁷ FRIEDRICH, Gustav (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I. (806-1197) Pragae typis Aloisii Wiesneri 1904 – 1907(ďalej CDB I)*, 386 a 387: „apographum autografi instar“.

⁸ CDB I, 386 (domnelý originál).

⁹ CDB I, 387 (domnelý originál).

¹⁰ CDB I, 382 (kópia zo 17. storočia).

spolu s manželkou Eufémiou.¹¹ Listina bola vyhotovená ako chirograf, dochovala sa žiaľ len v novovekom odpise.¹² Chirograf ako jediný zaradil, paradoxne, Gustav Friedrich medzi Acta genuina – teda pravé listiny, ostatné vyčlenil do oddielu Acta spuria. Skutočnosť, že táto listina svojimi vnútornými znakmi inklinuje k uhorskému diplomatickému prostrediu, presvedčivo vyargumentoval Jan Bistrický.¹³ Zistil, že listina používa formulár zakladacej listiny kláštora v Szazde z roku 1068 a ako jediná spomedzi listín prvého českého kráľa má v protokole aj arengu.¹⁴

Vo všetkých listinách vydaných Vratislavom II. je možné predpokladať na základe obsahovej jednoty spoločné prvky zhruba naznačujúce podobu nedochovaných pôvodných listín. Podľa toho je možné predpokladať schému Vratislavovej listiny: protokol začína slovnou invokáciou, po nej nasledovala intitulácia označujúca hodnosť panovníka (princeps). Na intituláciu naväzovala asi salutácia, ako dokladajú listiny hradíšťská a boleslavská. Arenga sa zrejme vo Vratislavových listinách nevyskytovala. Po salutácii ihneď nasledovala publikácia, ktorá zrejme nemala ustálený charakter. O narácii a dispozícii sa nedá povedať mnoho určitého. Keďže listiny sú z obsahového hľadiska fundačné (boleslavská, opatovická, vyšehradská), dala by sa očakávať formulárová príbuznosť alebo dokonca zhoda, ale ich texty sú natoľko upravované, že ako naračná, tak aj dispozičná, schéma predpokladaná Václavom Hrubým je iba na úrovni domnienky.¹⁵

1. *construere monasterium* panovník oznamoval, že založil kláštor
2. *ex proprio ditare* obdaroval ho zo svojho majetku
3. obdarovanie, uvedené odkazovacou vetou
4. dispozičné jadro
5. sankcia, biskupova kliatba
6. svedkovia
7. dátum

¹¹ K okolnostiam pozri bližšie KRZEMIENSKA, Barbara. Olomoučtí Přemyslovci a Rurikovci. In *Časopis Matice moravské*, roč. 106, 1987, s. 259-267; novšie WIHODA, Martin. Benediktinská kapitola v dějinách kláštera Hradisko u Olomouce. In *Ve stopách svatého Benedikta. Sborník příspěvků z konference Středověké kláštery v zemích Koruny české konané ve dnech 24.-25. května 2001 v Třebíči (Disputationes Moraviae 3)*, Libor JAN a Petr OBŠUSTA (ed.). Brno : Matice moravská ve spolupráci se Západoomoravským muzeem v Třebíči, 2002, s. 29-38.

¹² CDB I, 79 a 80; pozri bližšie BISTRICKÝ, Jan. Zakládací listina kláštera Hradiska u Olomouce a počátky české panovnícké listiny. In *Vlastivědný věstník moravský*, roč. 45, 1993, s. 131-136. Naposledy ELBEL, Petr. Hospodářské zázemí kláštera Hradiště u Olomouce v 11. a 12. století. In *Ve stopách svatého Benedikta*, s. 39-56.

¹³ BISTRICKÝ, J. *Zakládací listina*, s. 135.

¹⁴ GYÖRFY, György et al. (ed.). *Diplomata Hungariae Antiquissima accedunt epistolae et acta ad Historiam Hungariae pertinentia I (1000 – 1131)* ďalej *DHLAI*, č. 58, s. 182-185. Budapest : Budapestini Academia Scientiarum Hungariae, 1992. Rozbor vid' BISTRICKÝ, J. *Zakládací listina*, s. 134-136.

¹⁵ HRUBÝ, Václav. Tři studie k české diplomacie. Z rukopisu připravil k tisku J. Šebánek. In *Spisy filsofické fakulty Masarykovy university v Brně* 42. Brno : Filosofická fakulta, 1936, s. 12.

Fundačná listina, ako sme už naznačili, patrí k mimoriadne komplikovaným písomnostiam z obdobia počiatku vydávania listín v Čechách. Je obvykle kladená do roku 1088. Obsahuje veľký výpočet majetkov a práv, ktoré kapitula vlastnila. Zmieňuje sa o zasvätení kostola sv. Petrovi a Pavlovi, a tiež o vyšehradskom cenze, ktorý mal byť odvádzaný rímskej kúrii. Listina sa dochovala v štyroch exemplároch: A, B1, B2, C takmer identického znenia.¹⁶ Exempláre zakladacej listiny Vyšehradskej kapituly sa vďaka komplikovanej forme dochovania dočkali rôznych interpretácií. V staršej literatúre bol preferovaný text skupiny B1 a B2, ktorý sa javí ako najkomplexnejší.¹⁷ Editor moravského diplomatára Antonín Boczek pokladal taktiež za najucelenejšie znenie skupiny B a listinu editoval v tejto podobe, ale bez akéhokoľvek kritického aparátu či komentára.¹⁸ Gustav Friedrich vydal všetky štyri varianty v juxtapozícii a znenie skupiny B edituje ako jeden text. Pravdepodobný vznik prvotného textu kladie k roku 1088 a uvažuje o vydaní listiny po Vratislavovej korunovácii. Hrubý túto hypotézu zamietá a predpokladá vydanie listiny ešte v období, keď Vratislav disponoval len titulom knieža – *princeps*.¹⁹ Naposledy sa k problematike vyšehradských listín vyjadrila Jiřina Psíková, ktorá pochybuje o existencii pôvodnej Vratislavovej listiny pre kapitolu, ale uvažuje o sérii aktových záznamov, zvodom ktorých vznikli všetky štyri listinné texty.²⁰

VONKAJŠIE ZNAKY

Listinným formátom všetkých štyroch exemplárov je charta transversa, pre obdobie 11. a 12. storočia typická.²¹

¹⁶ A, B1, B2 a C sú dnes uložené Národním archiv. NA Praha, KVš, inv. č. 1, 2, 3, 4. Pozri bližšie ČUMLIVSKI, Denko. Archiv vyšehradské kapituly. In *Královský Vyšehrad*, s. 148-168.

¹⁷ DOBNER, Gelasius. *Annalium Hagecianorum animadversionibus historico-chronologico-criticis emendatorum nec non diplomatibus, re genealogica, numaria, variisque generis antiquis aeri incisus monumentis auctorum*. Pars V. Pragae : Charactere Rosenmüller Heredum Mathia Glatz Factore, 1782, s. 541.

¹⁸ BOCZEK, Antonius (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae I. (396 – 1199)*. Olomucii : Typis Aloysii Skranitzl, 1836, č. 197.

¹⁹ HRUBÝ, V. *Tři studie*, s. 152.

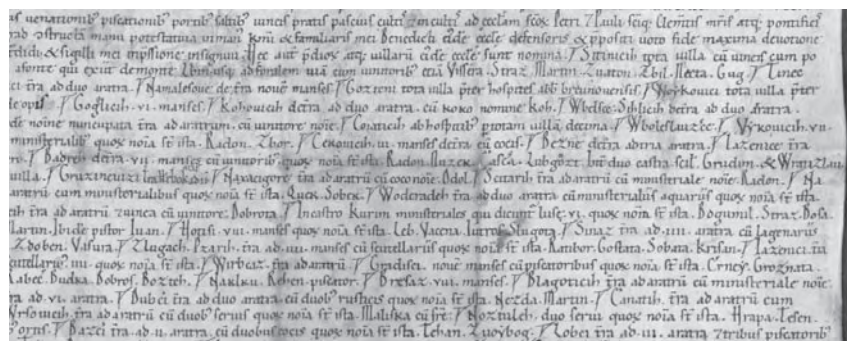
²⁰ PSÍKOVÁ, Jiřina. Příspěvky k diplomacie vyšehradských listin 12. století. In *Archivum Trebonense. Sborník studií pracovníků archivu a jeho badatelů*, 1973, s. 1-43.

²¹ FEES, Irmgard. Zum Format der Kaiser- und Königsurkunden von der Karolingerzeit bis zum Ende des 12. Jahrhunderts. In *Arbeiten aus dem Marburger Hilfswissenschaftlichen Institut (Elementa diplomatica 8)*. E. EISENLOHR – P. WORM (ed.). Marburg a.d. Lahn : Institut für historische Hilfswissenschaften, 2000, s. 123-132, najmä graf na s. 129 a 131 a BISCHOFF, Frank. M. Urkundenformate im Mittelalter. Grösse, Format und Proportionen von Papsturkunden in Zeiten expandierender Schriftlichkeit (11. – 13. Jahrhundert). In *Arbeiten aus dem Marburger Hilfswissenschaftlichen Institut (Elementa diplomatica 5)*. Marburg a.d. Lahn : Institut für historische Hilfswissenschaften, 1996, s. 94-96.

exemplár	výška	šírka
A	51 cm vľavo	39, 3cm hore
	48, 5 cm vpravo	37, 2 cm dole
B1	50 cm	37,5 cm
B2	46, 5 cm	36, 5 cm
C	56, 5 cm	37 cm

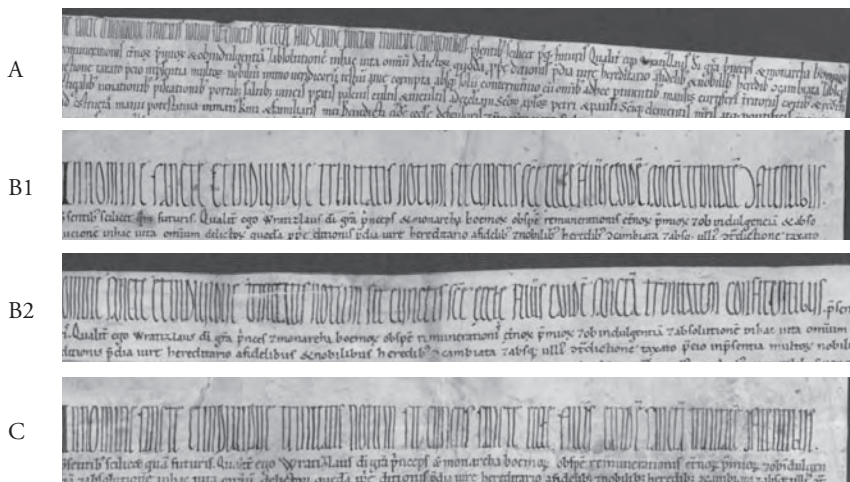
Písacou látkou je pergamen opracovaný technikou charta Teutonica. Absentuje plika, listiny sú opatrené pečaťou Vratislava II. Exempláre A, B1, B2 sú narušené početnými razúrami. Charakter písma evokuje skôr knižnú variantu karolínskej minuskuly z polovice 12. storočia, už s náznakom lomenia, tvaroslovné písmo kolísia, a to hlavne v prípade grafémov „d“ a „s“. Knižná povaha písma sa prejavuje najmä rovnomerným pomerom strednej dĺžky voči hornej a dolnej dimenzii. Je to taktiež segmentácia textu pomocou znaku indikujúceho odstavce, ktorého úlohou je zreteľne oddeľovať jednotlivé periódy.

B1

Písmo konzervuje i prvky diplomatickej minuskuly, ako napr. elongatou prevedená slovná invocácia. Ruka A napísala chronologicky najstarší exemplár až po aprekáciu, ale nie jednorázovo (vynechané miesta sú dopísané neskôr tou istou rukou). Chronologicky nasleduje B1 a B2 – tie sú písané totožnou rukou B. Tá dopisuje po aprekácii ešte posledný odstavec „*hec sunt nomina familie ... Teba cum filio*“, ruka pisára B doplnila to isté aj na okraj A a na mnohých razúrach tohoto exempláru sa spolupodieľa, pričom paralelne dopĺňa ako text A, tak B2, v exemplári B1 ponecháva text neopravený. Razúry sa týkajú obsahovo hlavne osôb a jednotlivých donácií. Nedôslednosť pri razúrach v B1 tak indikuje, že sa jedná o pôvodnejšiu variantu textu.

V exemplároch A, B1, B2 identifikuje Psíková na prípisoch asi deväť rúk, prevažne 12. a 13. storočia. Z nich chronologicky najmladšie je písmo exempláru C. Ten aj podľa komparácie textov konfirmácií Přemysla Otakara I. z roku 1222²² musel vzniknúť až po tomto dátume. Paleografický rozbor najstaršieho exempláru A vypovedá, že text nebol odpísaný z jednej predlohy, ale z viacerých predlôh. Psíková na tejto skutočnosti stavia argumentáciu o aktových záznamoch evidujúcich majetok kapituly a odmieta predstavu, že vôbec existovala nejaká listina vydaná panovníkom (čo sa snažili dokázať Friedrich a Hrubý). Zložitá paleografická situácia je dokladom fúzie viacerých záznamov aktovej povahy, čo a se ipso nie je vylúčené, ale na druhej strane to neodporuje myšlienke inkorporácie textu panovníckej listiny do výsledného textu. Ďalším dokladom, že pri odpisovaní sa pisár neobracal k jednej písomnosti budiž skutočnosť, že ponechával prázdne miesta v texte na doplnenie toponým či antroponým v pertinencii, ako aj početné korektúry a razúry. Psíková na základe dôkladného rozboru celej pertinencie označuje zakladaciu listinu za falzum.²³ Tomuto tvrdeniu ale odporuje layout listiny a pravidelné usporiadanie jej vonkajších znakov. Aj keď na základe toho, čo sa do dnešných dní dochovalo nemôžeme definovať, aké diplomatické niveau (pápežská či cisárska kancelária) sa podpísala na vzhľade Bratislavových listín, môžeme sa ale domnievať, že údajná nedochovaná listina Bratislava II. nie je výmyslom diplomatikov Hrubého alebo Friedricha. Všetky dochované exempláre majú podobný layout a zachovávajú istú usporiadanosť vo vonkajších aj vnútorných znakoch: prvý riadok invokácie a čiastočne promulgácie je prevedený elongatou vo všetkých štyroch prípadoch.

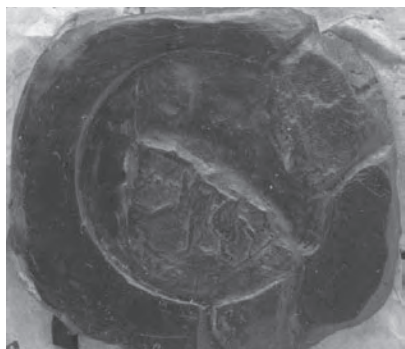

²² CDB II, 230.

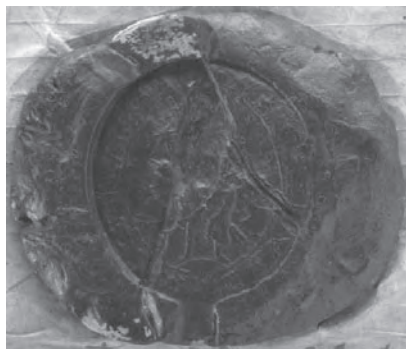
²³ PSÍKOVÁ, J. *Príspevky*, s. 19 ff.

Na všetkých listinách je pritlačená údajná Vratislavova pečať z tmavého vosku. Je na nej znázornený panovník sediaci na tróne ozdobenom zoomorfnými motívmi a v pravici držiaci žezlo, napravo sú umiestnené dve osemhroté hviezdy. Pečate listín A, B1, B2 sú zhotovené rovnakým typárom, posledná (na exemplári C) je vyhotovená neskôr. Charakter pečatí napovedá, že musela existovať predloha (Vratislava II.?), ktorá bola v priebehu 12. storočia imitovaná. Len pečať exempláru B1 má relatívne čitateľnú legendu: **VRATIZL ... DEI GR....REX BOEM.....**. Imitovaná pečať sa svojím obsahom hlási do obdobia kráľovského. To predpokladá aj Jiří Čarek,²⁴ keď tvrdí, že musela nutne existovať pečať Vratislava II. Motívy zobrazené na typári porovnáva s ilumináciami kódexu vyšehradského a osobu panovníka zobrazenú na pečati identifikuje priamo s Vratislavom II.

A

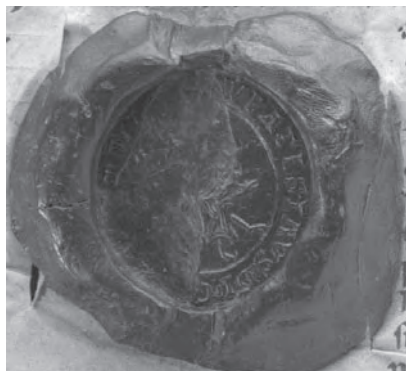
B1

B2

C

²⁴ ČÁREK, Jiří. O pečetech českých knížat a králů z rodu Přemyslova. In *Sborník příspěvků k dějinám Hl. města Prahy* 8. Praha, 1938.

VNÚTORNÉ ZNAKY

Aj z hľadiska vnútorných znakov je zachovaný istý poriadok:

1. slovná invokácia in nomine sanctae et individue trinitatis
 2. promulgácia notum sit cunctis ecclesiae filiis ... presentibus postque futuris
 3. intitulácia ego Wratizlaus, dei gratia princeps et monarcha²⁵ Boemorum
 4. obdarovanie proprie ditionis predia (vsuvku iure hereditario ... a me coempta považuje Hrubý za mladšiu)²⁶
 5. pertinenčný odstavec (ale v značne skrótenej verzii, než je jeho dochované znenie)
 6. koroborácia sigili mei impressione insignivi²⁷
 7. mená svedkov²⁸
 8. sankcia anathematis vinculo ... dampnaverunt
 9. jednoslovná aprekácia
 10. dátum
- pripis Hec sunt nomina familie ... Teha cum filio

Dodržovanie tohoto poriadku opäť vzbudzuje ideu existencie Vratislavovej listiny X, ktorá bola predlohou a neskôr živnou pôdou pre opätovné renovácie textu, čomu zodpovedá ustavičná rozkolísanosť štylizácie medzi v prvou osobou singuláru a v majestátnym plurálom. Jednotlivým klauzulám sa podrobne venoval Hrubý.²⁹ Podľa indícií z iných listín určených pre Vyšehradskú kapitolu stanovil dobu vzniku celého kompilátu medzi roky 1142 a 1178.³⁰ Exempláre vznikali postupne, za najstarší sa považuje variant A,³¹ na neho naväzujú s kratším časovým odstupom B1 a B2. Skupina B zahŕňa najviac údajov o statkoch a platoch darovaných kapitule a javí sa preto ako najkomplexnejšie znenie. Od textu variantu B1 závisí text listiny C, ktorý

²⁵ Porov. CDB I, 111.

²⁶ Tamže, s. 154.

²⁷ Tamže, s. 154 považuje ohlásenie pečate za neskoršiu vsuvku.

²⁸ Sú prevzaté z viacerých aktových záznamov. Prvý lapsus calami sú ako svedkovia – osoby, ktoré sa nemohli stretnúť. Ďalším konfliktným miestom je veta *fratribus regis presentibus* v kontraste s intituláciou *princeps et monarcha Boemorum*.

²⁹ HRUBÝ, V. *Trň studie*, s. 151 ff.

³⁰ Na tomto priestore nie je možné vyložiť celú argumentáciu, viac Tamže, s. 153 ff a tiež PSÍKOVÁ, J. *Přspěvky*, s. 17 ff.

³¹ V protokole exempláru A nás upúta intitulácia „princeps et monarcha Boemorum“, ktorá je podobná s intituláciou listiny Soběslava I. datovanej k roku 1130 CDB I, 111 (ale fakticky vzniká asi až po roku 1142, čo je dátum post quam vzniku exempláru A. Má taktiež blízko k analistickým záznamom, ktoré na Vyšehrade vznikli v 12. storočí: Cannonicus Wissegradensis. In *Fontes rerum Bohemicarum II*. Josef EMLER (ed.). Pragae: Nákladem Musea Království českého, 1874, s. 201-237. Obe listiny koncipovala zrejme jedna osoba na základe nejakých aktových záznamov či súpisu majetku kapituly, niektoré majetky sa objavujú v obidvoch listinách).

vzniká až v prvej tretine 13. storočia, a to post quam 1222.³² Do výsledného textu boli zahrnuté privilégia, ktoré kapitula obdržala a v textoch listín sa na ne objavujú odkazy. Najstarší exemplár A podľa týchto dokladov teda mohol vzniknúť od štyridsiatyh rokov 12. storočia, kedy kapitula dostala pápežské privilégium (1144).³³ Definitívna hranica ante quam je rok 1178, kedy kapitula dostala od Soběslava II. dištrikt svätého Martina³⁴ a v tom istom roku taktiež Soběslav II. konfirmoval tzv. Nemojov testament,³⁵ ktorý obsahoval donáciu kapitule, čo už exempláre zakladacej listiny nezaznamenávajú. Je jasné, že renovácie textu sa diali postupne, v súvislosti s rozrastaním sa majetkovej základne kapituly.

ZÁVER

Že podobné renovačné tendencie u príjemcu (obzvlášť ak sa jednalo o cirkevný ústav) v 12. storočí neboli ničím ojedinelým, preukázal Wolfgang Huschner vo svojej sonde do prostredia písomností niektorých talianskych kláštorov.³⁶ Sledoval charakter kópií panovníckej listiny sálskej a otonskej dynastie v archívoch príjemcov a zistil, že väčšina dochovaného diplomatického materiálu je „renovovaná“ a „zakonzervovaná“ v odpisoch, ktoré text pôvodnej panovníckej donácie či fundácie obohacujú o svoje vlastné aktové záznamy.³⁷ Deje sa tak zo snahy zachovať privilégium získané od panovníka v dobrom fyzickom stave a súčasne sa poistiť v prípade, keď by si panovnícka kancelária listinu vyžiadala v rámci konfirmačného procesu. Tak by sa mohol cirkevný ústav v prípade potreby preukazovať nadobudnutými výsadami aspoň v tejto podobe, ktorej bola zrejme pripisovaná väčšia vážnosť ako prostému odpisu privilégia. Z toho ale vyvstáva naliehavá otázka týkajúca sa diplomatickej terminológie. Do akej kategórie máme tento druh materiálu radiť a ako s ním ďalej pracovať? Ako s originálmi, kópiami či falzami? Ani jeden z týchto termínov nezodpovedá danému stavu. V diplomatike kategória pre túto formu dochovania absentuje.³⁸ Huschner

³² V kópiároch vyšehradskej kapituly sa objavuje len znenie C. Pozri PSÍKOVÁ, J. *Príspevky*, s. 17.

³³ CDB I, 136.

³⁴ CDB I, 287.

³⁵ CDB I, 288.

³⁶ HUSCHNER, Wolfgang. Original, Abschrift oder Fälschung? Imitative Kopien von ottonischen und salischen Diplomen in italienischen Archiven. In *Turbata per aequora mundi. Dankesgabe an Ekkehard Müller-Mertens (MGH Studien und Texte 29)*. M. LAWO – O. B. RADER (ed.). Hannover : Hahnsche Buchhandlung, 2001, s. 49-66. Podobným prípadom v stredoeurópskom prostredí je zakladacia listina pannohalského kláštora *DHA I, 5/II*, ktorá môže byť v tomto duchu taktiež označená za imitatívnu kópiu. Porov. JAGOŠOVÁ, Anna. Pannohalská listina a jej najstaršia vrstva. In *Kresťanstvo v časoch sv. Vojtecha*. Kraków : Wydawnictwo Towarzystwa Słowaków w Polsce, 2009, s. 67-84.

³⁷ Editori mnohé listiny ale považujú za domnelé originály alebo prijímateľské falz. Porov. napr. KEHR, Paul – BRESSLAU, Harry (ed.). *Diplomata regum et imperatorum Germaniae 5. Heinrich III. diplomata*. Berolini : Apud Weidmannos, 1931, č. 205-207, 212216, 219, 220.

³⁸ BRESSLAU, Harry. *Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien I*. Leipzig : Verlag von Veit und Comp., 1912, s. 86-90 či v najnovšej príručke VOGTHERR, Thomas. *Urkundenlehre (Hahnsche Historische Hilfswissenschaften 3)*. Hannover : Hahnsche Buchhandlung, 2008, s. 81-84. CARCEL ORTÍ, Milagros

preto navrhuje termín „imitatívna kópia“, s čím je možné ďalej operovať a čo je akýmsi prísľubom pre ďalšie štúdium vlastného procesu zlistinenia, overovania a uchovávanía písomností u príjemcu, teda tam, kde nastupuje snaha uchovať pamäť na dôležité momenty v dejinách kláštora, kapituly či inej inštitúcie, a kde sa začína pozvoľna rodiť druhý život listiny. A v týchto dimenziách má diplomatika stále neprebádané miesta.³⁹

Foundation Charter of Vyšehrad Canonry CDB I, 387

The foundation charter of Vyšehrad canonry is the most problematical document in bohemian diplomatics. For this kind of charter holds generally a nickname “labyrinth of diplomatics”. Four preserved exemplars i.e. A, B1, B2 and C of this letter informs us about foundation of canonry. Number of donations were achieved by the first bohemian king Vratislav II. (1061-1092) and the others by private persons. The original deperded (or destroyed) foundation charter of Vyšehrad canonry is dated 1088, but a few indicias contradict it. All of these donations had been probably issued like separate act records. These records were collected and rewritten into the form of one charter during the first half of 12th century. It happened between 1140/42-1178. We know datation post quam and ante quam thanks secondary diplomatics and narrative sources. Paleography, diplomatics, sphragistics or stylistics of this charter is still very contradictory and it's practically impossible to indentify concrete date of issue. The intitulation and some notices informs us about Vratislav king's title in one hand and Vratislav's princely title on the other hand. Although we can maintain, that existed the original charter issued by Vratislav II. Each exemplar conserves an order in extraneous and also in intraneous signs, for example diplomatic character of littera elongata in verbal invocation or stabile order of formular. On this basis is possible to reconstruct probable form of Vratislav's charter from the end of 11th century. However we must always emphasize that charter in its present extant form is a recipient copy renovating and preserving affect the rights in property of canonry. According the terminology created by W. Huscner we can consider about some kind of imitative copy. It has to do with primary archive administration, conserving the text of documents and memory what is no doubt the huge space for a new research about this problematics.

(ed.) *Vocabulaire international de la diplomatique. Commision internationale de diplomatique. Comité international des sciences historiques*. València : Universitat de València, 1997. Pozri heslo „les originaux multiples“, s. 30 či „pseudo-original“, s. 43. Predstava kancelárie ako pevnej a nemennej inštitúcie vychádza z optiky prác 19. storočia; najmä SICKEL von, T. *Beiträge zu Urkundenlehre VII*. Wien : b. v., 1879, s. 720.

³⁹ K novším tendenciám v interpretácii pozri BARRET, Sébastien. La mémoire de l'écrit. L'Abbaye de Cluny et ses archives (Xe-XVIIIe siècle). In *Vita regularis. Ordnungen und Deutungen religiösen Lebens im Mittelalter 19*. Münster : LIT, 2004.

MESTSKÉ KNIHY BARDEJOVA AKO PRAMEŇ K DEJINÁM SPRÁVY MESTA V 15. STOROČÍ

MÁRIA PETROVIČOVÁ

PETROVIČOVÁ, MÁRIA. Town Books of Bardejov as Source to the History of Town Administration in 15th Century. In *Prameň – jeho funkcia, význam, interpretácia a limity v historickom výskume*. Nitra, 2010, pp. 53-58.

The article topics are town books of town Bardejov from 15th century and their usage opportunities in research of history of administration in medieval town. Author will first critically deal with present state of research on the field of town books, methods and present research results. The aim of article is to analyze singular town books from diplomatic point of view, point out the opportunities of particular methods usage, as well as to refer limits and problems that wait on researcher by their study. Therewithal author would like to indicate opportunities of usage of this kind of source in research of medieval town administration.

KEYWORDS: town books, 15th century, history of administration

Mestské knihy predstavujú v diplomatickej produkcii stredovekého mesta písomnosti veľmi úzko prepojené s činnosťou mestskej správy. Vďaka mestským knihám môžeme nahliadnuť priamo do vnútra mestského diania, do najrozmanitejších vrstiev hospodárskeho, administratívneho, súdneho a každodenného života stredovekého mesta. Z tohto hľadiska predstavujú prameň nenahraditeľného významu. Ich množstvo a stav zachovania nie je vždy uspokojivý a nie vždy umožňuje preskúmať všetky oblasti mestského života. V prípade Bardejova je svojím obsahom výnimočný fond Magistrát mesta Bardejov, ktorý popri listinách a listoch obsahuje len do roku 1500 viac ako 200 jednotlivín mestských kníh. Vo svojom príspevku chcem poukázať na možnosti využitia pramennej hodnoty mestských kníh pri skúmaní správy mesta Bardejov v 15. storočí. Sústreďím sa na konkrétne príklady interpretácie poznatkov o mestskej správe a na problémy, ktoré takýto výskum obnáša.

Ak reflektujeme jedinečnosť spomenutého pramenného materiálu, je na mieste otázka, do akej miery je prebádaný a prístupný, a ako bola jeho pramenná hodnota dosiaľ využitá pri skúmaní stredovekých dejín mesta. Z tohto hľadiska sa chcem

zmieniť aspoň o najvýznamnejších edíciách a niektorých prácach týkajúcich sa bardejovských mestských kníh.

Dodnes používanou archívnu pomôckou nielen pri štúdiu mestských kníh, ale stredovekého materiálu v Bardejove vôbec, je inventár Bélu Iványiho z roku 1910.¹ Inventár obsahuje všetky stredoveké písomnosti vo fonde Magistrát mesta Bardejov, popri listinách a listoch aj mestské knihy, usporiadané z hľadiska chronologicko-numerického, nie diplomatického. Z praktických dôvodov došlo neskôr k snahe evidovať mestské knihy v osobitnom inventári. Dr. František Drobníak vyhotovil inventár mestských kníh v roku 1959², ktorý však dlho zostal rukopise a až v nedávnom období bol doplnený, prepísaný a vydaný v printovej podobe.³ Významnou pomôckou pre štúdium mestských kníh vybraných stredovekých miest je edícia L. Féjerpatakyho, ktorá obsahuje mestské účtovné knihy Bardejova z prvej polovice 15. storočia.⁴ Okrem tejto pomôcky neboli zatiaľ ďalšie mestské knihy edične prístupné.⁵

Dosiaľ publikované práce zaoberajúce sa jednotlivými odvetviami hospodárskeho a spoločenského života mesta využívali zväčša pri skúmaní daného javu v mestských knihách metódu sondy. Podrobne boli preskúvané iba niektoré konkrétne mestské knihy (napr. daňové súpisy). Žiaľ zatiaľ neexistuje práca, ktorá by vznikla na základe komplexného výskumu všetkých dostupných mestských kníh. Z autorov, ktorí podrobnejšie analyzovali vybrané mestské knihy spomeniem A. Gácsovú.⁶ Jej práce spočívajú takmer výlučne na poznatkoch získaných z mestských kníh a na ich komparácii s výsledkami výskumu iných stredovekých miest. Autorka sa venovala najmä otázkamestskej demografie, spoločenskej štruktúry obyvateľstva, zamestnaneckej štruktúry a zdaňovaniu mestského obyvateľstva. Zvolený prístup ku skúmaniu týchto štruktúr však nie je bez úskalí – autorke môžeme vyčítať najmä

¹ IVÁNYI, Béla. *Bárta szabad királyi város levéltára 1319 – 1501*. I. kötet. Budapest, 1910 a IVÁNYI, Béla. *Bárta szabad királyi város levéltára 1501 – 1526*. II. kötet, pôvodne zachovaná v rukopise v Štátnom archíve Prešov, pobočka Bardejov. V päťdesiatych rokoch bol tento inventár preložený do slovenčiny archivárom Františkom Drobníakom a takto sa používa dodnes. (DROBNIÁK, František. *Magistrát mesta Bardejov. Listiny a listy 1319 – 1500*. Inventár. Bardejov, 1959).

² Autor rozdelil mestské knihy z obsahového hľadiska na knihy správne, evidenčné, knihy snemov a tavernického súdu, registratúrne pomôcky, knihy daňové, účtovné, registre plátina a vína. Toto rozdelenie však nie vždy plne korešponduje s obsahom mestských kníh.

³ *Magistrát mesta Bardejov, Mestské knihy 1404 – 1922, inventár, I. a II. zväzok*. Bardejov, 2005.

⁴ FEJÉRPATAKY, László (ed.). *Magyarországi városok régi számadáskönyvei*. Budapest, 1885, s. 165-617.

⁵ V príspevku, ktorý bude v blízkej budúcnosti publikovaný na Slovensku Stanislav Sroka z Krakova pripravil vydanie bardejovskej mestskej knihy, nachádzajúcej sa toho času v Národnej knižnici v Budapešti, ktorá obsahuje záznamy o nadobudnutí meštianskych práv bardejovskými mešťanmi v 15. storočí.

⁶ GÁCSOVÁ, Alžbeta. K zdaneniu bardejovského obyvateľstva v prvej polovici 15. storočia. In *Historické štúdie*, roč. 8, 1963, s. 117-128. Spoločenská štruktúra mesta Bardejov v roku 1437. In *Historický časopis*, roč. 10, 1962, s. 22-50. *Spoločenská štruktúra mesta Bardejova v 15. storočí a v prvej polovici 16. storočia*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1972, 194 s.

používanie koeficientov prevzatých z výskumov miest v západnej Európe, ktoré podľa môjho názoru nie je možné nekriticky aplikovať na naše stredoveké pomery.

Poznatky z môjho doterajšieho výskumu mestských kníh ako prameňa k dejinám správy chcem ilustrovať na troch príkladoch :

1. Ako prvý príklad uvediem *Záznamovú knihu mesta Bardejov z rokov 1436 – 1498*, vedenú pod signatúrou 431.⁷ Podstatnú časť jej obsahu tvoria záznamy majetkovoprávných pokonaní mešťanov a to prípady odkazovania majetku, dlžoby, pôžičky, ručenie majetkom, dedičské konania. Ďalej ju tvorí kniha testamentov⁸ a kniha novoprijatých mešťanov⁹. Na posledných listoch knihy sa nachádzajú dve *Conventiones*, o ktorých sa chcem bližšie zmieniť.¹⁰ So zápisom dohody medzi mestom a jeho zamestnancami sa stretávame aj v iných mestských knihách, preto usudzujem, že sa jednalo o bežnú prax po prijatí osoby do zamestnaneckého pomeru. V tomto prípade boli aktérmi dohody mesto a mestský notár. V prvom prípade ide o *Conventio* mestského notára Františka Withe, v druhom prípade o Leonarda z Uničova.¹¹ Obe dohody do knihy zapísali oni sami, pričom texty nesú známky poetického štýlu. Dôvodom zapísania textu dohody do mestskej knihy bolo spísomnenie záväzkov mesta voči svojmu zamestnancovi, ako sa to v texte aj výslovne uvádza.¹² Samotný text však nie je len strohým opisom podmienok pracovného úväzku, notári zaznamenávajú svoj pôvod, príchod do mesta, prijatie predstaviteľmi mesta a daným textom predstavujú samých seba a svoje písárske zručnosti. Z textu dohôd sa dozvedáme presný dátum, kedy prišli notári do mesta (František Withe v roku 1439, Leonard z Uničova v roku 1447).¹³ Pri príchode bolo zrejme bežnou praxou, že notár bol slávnostne prijatý richtárom a radou mesta, pričom menovite ich uvádza *Conventio Francisci notarii*.¹⁴ Pri stanovení platu a hmotných darov zo strany mesta sa odvolávajú obe dohody na prax u predchádzajúcich notárov.¹⁵ Ako vidíme, texty dohôd poskytujú veľa užitočných informácií o notároch, ktoré väčšinou absentujú v iných prameňoch, počnúc pôvodom notára, dátumom jeho príchodu do mesta až po jeho hmotné a finančné zabezpečenie. Pri dôkladnej analýze textov by bolo možné sledovať aj

⁷ Štátny archív Prešov, pobočka Bardejov (ďalej ŠA PO, pob. BJ), Magistrát mesta Bardejov (ďalej MMB), Knihy, *Záznamová kniha mesta Bardejov 1436 – 1498*, sign. 431.

⁸ *Liber testamentorum et ultimarum voluntatum*, s. 84.

⁹ *Registrum iuris civilis*, s. 107.

¹⁰ ŠA PO, pob. BJ, MMB, Knihy, *Záznamová kniha mesta Bardejov za roky 1436 – 1498*, sign. 431., s. 118 a.

¹¹ Notár František Withe pôsobil v Bardejove ako mestský a verejný notár s najväčšou pravdepodobnosťou v rokoch 1439 – 1442. Leonard z Uničova, najznámejší bardejovský mestský notár, zastával tento post od roku 1447 najneskôr do roku 1458. (MMB, *Záznamová kniha...*, sign. 431, s. 118 a., List varadínskeho kanonika z roku 1458, sign. 1025).

¹² „...*Tunc pactum facere voluit sallarii causa.*...“ *Conventium Francisci notarii*, s. 118 a.

¹³ Tamže, s. 118 a.

¹⁴ Tamže.

¹⁵ Notári obdržali od mesta okrem finančného obnosu aj oblie, plátno, letné a zimné oblečenie, dokonca v prípade notára Františka sa spomína poskytnutie príbytku. Tamže.

pisomný štýl notárov, úroveň ich vzdelania a ovládania latinčiny, čo už nie je predmetom nášho skúmania.

2. V prípade účtovných kníh mesta je zrejmé, že ich obsahovú náplň tvoria príjmy a výdavky mesta. Vďaka účtovným knihám máme možnosť nahliadnuť priamo dovnútra mestského hospodárstva. Charakter hlavnej účtovnej knihy mesta má *Účtovná kniha mesta Bardejov za roky 1458 – 1465*.¹⁶ Z hľadiska skúmania mestskej správy predstavujú dôležitú pomôcku menné zoznamy členov mestskej rady a zboru starších (*centum viri*)¹⁷ zaznamenané za každý nový začatý rok v knihe.¹⁸ Tieto menné zoznamy sa vyskytujú aj v ďalších účtovných knihách,¹⁹ avšak až od druhej polovice 15. storočia. Z hľadiska pramennej hodnoty spomenutých zoznamov je výhodou ľahká identifikácia jednotlivých funkcií v rámci mestskej rady, nakoľko máme výslovne uvedené, kto je richtárom, notárom a zvyšné mená patria prisažným. Ľahko sa dá zistiť aj zdvojenie funkcií – ak je popri richtárovi uvedený notár a iba jedenásť prisažných, tak vieme, že notár vykonáva aj funkciu prisažného. Naopak, ak je uvedený richtár a dvanásť prisažných, je možné, že richtár zároveň vykonáva notársku funkciu (pokiaľ bolo zvykom uvádzať notára v menoslove mestskej rady).²⁰ Okrem menoslovu mestskej rady obsahujú záznamy aj menoslovy členov zboru starších (*centum viri*) a jeho predstaviteľov aj za hradbami mesta (*extra civitatem*). Otázne je v tomto prípade vyškrtnutie niektorých členov, ktoré mohlo znamenať vystúpenie zo zboru starších, pozbavenie dotyčného funkcie v rade alebo smrť dotyčného. Tieto záznamy umožňujú skúmať to, do akej miery sa obsadzovanie funkcií v jednotlivých štruktúrach mestskej administratívy týkalo vybraného okruhu ľudí a rodín, teda príslušníkov mestskej elity, ktorí stáli na čele správneho a hospodárskeho života mesta.

3. Tretím príkladom sú špecializované mestské knihy *Judicium bannitum*, sign. 2 a sign. 4 z rokov 1416 – 1443 a 1439 – 1447.²¹ Ich obsah tvoria záznamy z majetkovo-právnych pokonaní mešťanov, ktoré sa týkali najmä zadržania majetku, zálohovania majetku, pôžičiek, ručenia, vymáhania dlžôb, dedičských konaní. Tieto pokonania prebiehali v rôznych termínoch počas roka, väčšinou pred prisažnými, richtárom a prisažným, niekedy pred celou mestskou radou s richtárom. Uvedená mestská kniha ponúka tieto informácie a otázky ohľadom činnosti mestskej správy:

¹⁶ ŠA PO, pob. BJ, MMB, Knihy, sign. 1660.

¹⁷ Tieto menné zoznamy využil pri skúmaní mestskej správy Bardejova F. Uličný vo svojej štúdiu. ULICHNÝ, Ferdinand. K vývinu správy šarišských a zemplínskych miest a mestečiek v 14. – 16. storočí. In *Vývoj správy miest na Slovensku*. Martin : Osveta, 1984, s. 119–132.

¹⁸ Korešponduje to s voľbami predstaviteľov mestskej správy, ktoré sa konali vždy koncom januára. Tamže, s. 126.

¹⁹ Napríklad v Účtovnej knihe mesta Bardejov, r. 1466 – 1474, sign. 1669.

²⁰ Príklady pôsobenia notárov v mestskej správe: notár Juraj zo Sabinova bol senátorom v rokoch 1458 – 1460 (MMB, sign. 1660), Baltazár Fewchter v rokoch 1471 – 1474 (MMB, sign. 1669) a Andrej Rauber zrejme vykonával funkciu notára súčasne s richtárskou funkciou v roku 1497 (MMB, sign. 1683).

²¹ MMB, Knihy, sign. 2.

Na základe týchto záznamov môžeme rekonštruovať priebeh zasadnutí mestskej rady v určené dni v týždni (mesiaci), ich náplň a kompetencie jej jednotlivých členov vo sfére spomenutých pokonaní.

a. Samostatnou otázkou je existencia *Judicium bannitum* ako súdu zasadajúceho iba v určených termínoch v roku.²² Špecifikovať jeho náplň a rozdiel vo vzťahu k bežným súdom a zasadnutiam mestskej rady, ako aj kompetencie jeho členov si vyžaduje preskúmať všetky knihy mestského súdnictva.

b. Vo viacerých záznamoch sa uvádza *vicejude*x, funkcia, ktorú dosiaľ publikované práce ohľadom mestskej správy v Bardejove pre 15. storočie nespomínajú. V zázname z roku 1423 je zaznamenané, že k istému majetkovo-právnomu úkonu medzi bardejovskými mešťanmi došlo pred jedným prisažným a pred vicerichtárom Jánom Stencelom (Stanislavom).²³ Ján Stencil bol v mestskej správe činný mnoho rokov ako richtár aj prisažný. V súvislosti s týmito skutočnosťami sa nám vynára otázka, či *vicejude*x bol volenou funkciou, alebo či si svojho zástupcu vyberal samotný richtár spomedzi prisažných. Svoj význam určite zohrávali aj skúsenosti a predchádzajúce pôsobenie tohto človeka v mestskej administratíve. Prameňmi sú zatiaľ neobjasnené jeho kompetencie v rámci mestskej správy. Nevieme, či *vicejude*x mal vlastnú samostatnú funkciu v mestskej správe, alebo pôsobil iba v čase neprítomnosti richtára.

Uvedené skutočnosti sú iba náčrtom možností bádania, ktoré ponúkajú mestské knihy pre oblasť mestskej administratívy. Mestské knihy ako produkt jej činnosti môžu významne ozrejmiť jej fungovanie a vnútornú štruktúru. Svoje opodstatnenie má dôkladná analýza jednotlivých mestských kníh, avšak nesmieme zabúdať na vnímanie mestských kníh ako organického celku a komparáciu získaných poznatkov s ďalšími prameňmi (listinami a listami).

²² V daných mestských knihách to boli sviatky sv. Juraja, sv. Egídia a sv. Andreja apoštola.

²³ „...coram Johanne Stanizlai vicejude.“ MMB, sign. 2, s. 6.

Town Books of Bardejov as Source to the History of Town Administration in 15th Century

The author deals with the town books of the town Bardejov in the 15th century as the source in research of the town administration. The amount of the town books in Bardejov offers wide field to explore the various areas of the town life. By giving three examples from chosen town books the author wants to point out the importance of exploring town books as a relevant source for town administration searching. These examples are about the contracts between the town and the town notaries, the lists of names of the town representatives and about special books of the town jurisdiction. Therewithal the author would like to emphasize the fact, that this kind of source can not be explored separately, but in comparison with other sources (charters, letters).

K VYPOVÍDACÍM MOŽNOSTEM DIPLOMATICKÝCH A SFRAGISTICKÝCH PRAMENŮ 15. STOLETÍ NA PŘÍKLADU OLŘICHA II. Z ROŽMBERKA (1403 – 1462)¹

KAREL MARÁZ

MARÁZ, KAREL. 'To Information Value of Diplomatic and Sphragistic Sources of 15th Century on Example of Oldřich II. of Rožmberk (1403 – 1462). In *Praměň – jeho funkcia, význam, interpretácia a limity v historickom výskume*. Nitra, 2010, pp. 59-64.

Following article tries to point out fact that on the ground of really detailed study of narrative sources, medieval sphragistic and diplomatic materials it is possible to gain further valuable information for history and auxiliary historical sciences. As examples could be mentioned reconstruction house of Rožmberk genealogy relations, advancement in Konrád Botenštejn case – murderer of Czech king Václav III. and so on.

KEYWORDS: sources, diplomatics, sphragistics, genealogy relations, everydayness, written sources

Dnešní konferenční setkání nese název *Praměň – jeho funkcia, význam, interpretácia a limity v historickom výskume*. Je očividné, že předmětné vymezení nabízí značné možnosti a jistě budeme svědky nejružnější kociptovaných příspěvků. Takto definovaný název si totiž jistě říká o množství témat, nejružnějších úhlů pohledu a přístupů k historickým pramenům. V současné době se nejen v české medievistice hledají stále nové pohledy, nová pole bádání a jeho možnosti, jaké jen námátkou např. představují výzkum mentalit, rituálů, struktur moci, panovnického dvora atd.² Avšak i tyto nové přístupy a

¹ Otiskují zkrácenou verzi příspěvku, který byl přednesen pod názvem *K vyovídacím možnostem diplomatických, sfragistických a narativních pramenů 14. až 15. století*.

² Z dnes již značného množství podniků uvedu námátkou alespoň konference *Václav II. Dvorské rituály a zbožná nadání*, konané 21. 6. 2005 v Anežském klášteře v Praze; *Rituál smíření. Konflikt a jeho řešení ve středověku* (31. 5. – 1. 6. 2007); připravovanou konferenci na FF MU *Spory o čest ve středověku a raném novověku* (12. 11. 2009 na FF MU); dále např. připravovanou konferenci o milosrdenství ve středověku atd.; z publikačních titulů uvedu alespoň JÁN, L. *Václav II. a struktury panovnické moci*. Brno, 2005; *Stát, státnost a rituály přemyslovského věku. Problémy, názory, otázky*. Sborník příspěvků z konference konané 18. 10. 2005 v Brně. M. WIHODA – D. MALATÁK (ed.). Brno, 2006; *Antropologické přístupy v historickém bádání*. M. NODL – D. TINKOVÁ (ed.). Praha, 2007; *Rituál smíření. Konflikt a jeho řešení ve středověku*. M. NODL – M. WIHODA (ed.). Brno, 2008. Takové pokusy lze jistě jen uvítat, i když ne vždy se jedná o věci moderní, někdy spíše módní, účelové a úsměvné. K těm druhým lze jistě přiřadit např. příspěvek

pohledy nutně musejí důsledně vycházet ze studia písemných pramenů, což platí nejen pro studium pomocných věd historických, ale i historie. Mnohdy se tak neděje v dostatečné míře a pak jsme sice svědky pozoruhodných, avšak téměř bezcenných kombinací. Na to, že závěrům by měla předcházet důkladná analýza pramene se snahou získat z něj maximum, doslova jej informačně vytěžít, se pokusím ve svém příspěvku ukázat. Pokud tak totiž neučiníme, bude nám unikat spousta cenných informací.

Můj příspěvek si tedy neklade koncepční či jinak vysoké cíle, naopak bude spíše skromný a marginální. Pokusím se – z onoho názvu – přidržet totiž těch *l i m i t ů* pramenů v historickém výzkumu. Zde, podle mého názoru, dnes máme ještě stále v historickém výzkumu značné rezervy. Použiji tři různých příkladů z diplomatických i sfragistických pramenů a ukáži, k jak zajímavým výsledkům se můžeme dobrat, pokud opravdu nepodceníme ani jedno jediné slovo či – ať se to snad na první pohled nezdá být pravděpodobné – dokonce několik písmen pramene. Některé z mnou použitých příkladů již odbornou literaturou prošly, i když někdy byly v zápětí zapomenuty.

První z mnou vybraných příkladů uvedu citátem z listu významného velmože a hlavy katolické strany v Čechách Oldřicha II. z Rožmberka (1403 – 1462) Táborským ze dne 7. února 1443. List je „produktem“ jednoho z četných střetů pána červené pětিলisté růže s Tábořem po porážce nejradikálnějších husitských polních vojk. Rožmberk v něm odpovídá hned na několik předchozích listů a osočení Táborských, přičemž se zmiňuje i o „*hindrování*“ (tedy týrání, mučení) jejich posla. Nás z listu ale bude nejvíce zajímat následující pasáž: „...*Když posel váš k městu Crumlovu přišel, řekl, že jest páně Crušinův posel, tu je na brad puštěn a ctěn, jakožto posel testí našeho milého. A ležel přes noc na bradě a tu sobě divně činil, sem i tam chodil. Tot' se úředníkom našim nelíbilo, i zuvolali jej přede, tiežice jeho, či by posel byl, aby pravdu pověděl. On opět řekl, že je páně Crušinův. Tázali jej: „Znáš-li Pannošku neb Cospira i jiné?“ Řekl: „Neznám.“ Tut' sú úředníci řekli: „Když těch neznáš, tehdy nejsi posel jeho; podiš s bradu dolův, dočekaš tam odpovědi.“ Tu posel řekl: „Milí páni, chcít' vám pravdu pověděti. Nejsem posel páně Crušinův, než sem Tháborských a páni moji kázali mi tak mluvití.“³*

Co z uvedeného citátu plyne? Historik by jistě řekl, že jde o popsání zajmutí tábořského špeha na českokrumlovském hradě a vyličení příčin jeho zajetí, tj. špehova chování na hradě, kdy předstíral, že je posel Rožmberkova spojence Hynka Krušiny ze Švamberka. Snad by ještě dodal, že jeho úkolem bylo zřejmě v noci hrad projít a zjistit nejzranitelnější místa fortifikace. Jistě, beze sporu, jenže uvedený list a citát představuje svým způsobem jedinečný pramen genealogie. Ne prvoplánově, nicméně na základě

NODL, M. Václav III. Císař z Boží milosti. In *Od knížat ke králům. Sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky*. E. DOLEŽALOVÁ – R. ŠÍMŮNEK (ed.). Praha, 2007, s. 561-565 a vůbec celé *Alternativní dějiny*. Srov. k problému alespoň DEMANT, A. *Ungeschehene Geschichte. Ein Traktat über die Frage: Was wäre geschehen, wenn...?* Göttingen, 1986 či *Historické alternativy*. N. FERGUSON (ed.). Praha, 2001.

³ *Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka II.* B. RYNEŠOVÁ (ed.). Praha, 1932, s. 222, č. 238.

předmětného citátu vyplývá, že Oldřich II. z Rožmberka byl ženat dvakrát. Klíč je ukryt v pasáži „*Když posel váš k městu Crumlovu přišel, řekl, že jest páně Crušinův posel, tu je na brad puštěn a ctěn, jakožto posel testí našeho milého.*“ Jde o slovo *t e s t*. Jedná se totiž o dobové označení *tchána* ve staré češtině.⁴ A list ze 7. února 1443 není jediným dokladem v této věci. Při pozorném pročitání korespondence i listin Oldřicha II. z Rožmberka si není možno nepovšimnout, že od roku 1442 Rožmberk nazývá Hynka Krušinu ze Švamberka „*testěm*“ pravidelně.⁵ Přesto předmětný fakt drtivě většině českých historiků unikl či jimi zůstal nepovšimnut a dále se i v nejnovější odborné literatuře uvádí toliko jediný Rožmberkův sňatek s Kateřinou z Vartenberka v roce 1418 (srov. k tomu pozn. 7). Teorii druhého sňatku rožmberského velmože červené pětিলisté růže pak dovršuje svatební smlouva, kterou 28. září 1451 Oldřich II. z Rožmberka vdává naopak ke Švamberkům svou dceru Ludmilu, konkrétně za Bohuslava ze Švamberka, syna Hynka Krušiny ze Švamberka. Ve smlouvě se mj. o Hynkovi Krušinovi píše: „...*protože vstúpili sme s ním v další přiezeň a vstupujem mocí listu toboto s svrchupsaným pánem panem Hynkem Crušinú z Švamberka...*“⁶ Tedy naprosto jasné potvrzení Oldřichova svazku se Švamberkovnou. Zda se druhou Oldřichovou chotí stala opravdu Eliška ze Švamberka, jak se někdy – bez jediné citace pramenů – uvádí,⁷ si netroufám tvrdit, přesvědčivý pramen jsem pro toto jméno nenašel.

Druhý příklad je na první pohled čistě sfragistický. Na jedné ze dvou nejstarších pečeti Oldřicha II. z Rožmberka, používané od roku 1418 (viz obr.1 – perokresba pečeti), nacházíme v pečetním poli rodový rožmberský erb pod gotickou architekturou, přičemž v architektuře jsou vyryta i písmena „H“ a „E“ gotickou minuskulí. Opis pečeti zní: *sigillum:vlrici:-de: rosenberge* a je také vyryt gotickou minuskulí.⁸

⁴ Srov. k tomu např. BĚLIČ, J. – KANIŠ, A. – KUČERA, K. *Malý staročeský slovník*. Praha, 1978, s. 511.

⁵ Korespondence Oldřicha II. z Rožmberka je vydána ve čtyřdílné edici *Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka*; srov. k tomu i průběžné citace v poznámkách; srov. k tomu průběžně písemnosti po roce 1442 v předmětné edici. Lze zaznamenat v písemných pramenech, že i Hynek Krušina ze Švamberka nazývá od roku 1442 Oldřicha „*testěm*“; zde nám pomůže komparace např. s polštinou, kde slovo „*cieś*“ znamená nejen *tchána*, ale i *zetě*. Za laskavou konzultaci v uvedené záležitosti děkuji prof. PhDr. Janě Pleskalové, CSc.

⁶ *Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka IV*. B. RYNEŠOVÁ – J. PELIKÁN (ed.). Praha, 1954, s. 321, č. 460.

⁷ Jediné dva tituly, které uvádějí i druhý sňatek Oldřicha II. z Rožmberka, a to s Eliškou ze Švamberka, jsou tyto: URBÁNEK, R. Dvě Rožmberkovny, Anežka a Perchta. In STLOUKAL, K. *Královny, kněžny a velké ženy české*. Praha, 1941, s. 189 a *Listy bílé paní rožmberské*. A. SKÝBOVÁ (ed.). Praha, 1985, s. 17. Bohužel ale necitují jediný pramen. Naopak ve všech ostatních pracích najde čtenář stále jediný Oldřichův sňatek, a to včetně nejnovější literatury KUBÍKOVÁ, A. *Oldřich II. z Rožmberka*. České Budějovice, 2004, zejm. s. 14 a 31.

⁸ První doklad pečeti dnes známe z *Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka I*. B. RYNEŠOVÁ (ed.). Praha, 1929, s. 8, č. 8.

Obr. 1 Perokresba pečeti Oldřicha II. z Rožmberka (kresba M. Gregorovičová)

Pokud sfragistik opis přečte, zjistí, že ona písmena „H“ a „E“ mu do něj nezapadají, ostatně netvoří již na první pohled jeho součást. Je to pochopitelné nejen ze znění opisu, ale i umístění obou písmen v pečtním poli, bez jakékoli prostorové i logické návaznosti na opis pečeti. Bude tedy nucen uvažovat, zda se nejedná spíše o nápis. Jenže co za význam by tyto sigly měly? Pokud by snad uvažoval o iniciálách Oldřicha II. z Rožmberka, patrně by svou snahu velmi brzy vzdal. Do písmen „H“, „E“ se Oldřichovo jméno v žádném jazyce transformovat nedá. Zde nám ovšem pomůže další pomocná věda historická, kterou je genealogie. Ono „H“, a „E“ je zkatkou jmen Oldřichových rodičů, Jindřicha z Rožmberka („*Heinricus*“), a Elišky z Kravař („*Elisabet*“),⁹ čemuž dobře odpovídá i umístění písmene „H“ na čestnější, totiž heraldicky pravé, straně kompozice pečtního obrazu pod gotickou architekturou.

Musím říci, že uvedení jmen obou rodičů v pečtním poli je nejen ve šlechtické sfragistice naprosto výjimečné a jistě se tak nedělo náhodně. Jaké možnosti z uvedeného plynou pro studium mentalit či rodiny snad netřeba zmiňovat. Oldřich své rodiče opravdu ctil a – na rozdíl od dnes běžně prezentovaných názorů – měl po většinu života se členy své rodiny velmi pěkné vztahy.¹⁰

⁹ Na to již upozornila B. Rynešová. Srov. k tomu *Listář I*, s. 8, č. 8.

¹⁰ Srov. k tomu MARÁZ, K. *Oldřich II. z Rožmberka (1403 – 1462). Velmož pozdního středověku* (v tisku), kapitola *Rodina Oldřicha II. z Rožmberka a vzájemné vztahy jejích členů*.

Konečně třetí příklad nám může pomoci dokreslit osobnost Oldřicha II. z Rožmberka. Na konci života byl Rožmberk bolestně stížen mnoha tíživými věcmi, které nemohly nezanechat stop na jeho povaze. V politice prohrál svůj letitý souboj s Jirím z Poděbrad, v ekonomice se potýkal se značnými dluhy (z obojího plynuly konflikty se synem Janem II. z Rožmberka, jenž zastával poněkud pragmatičtější názory), sužovaly jej zdravotní potíže, ocitl se v jistém osamocení.¹¹ Vzdal se proto správy rožmberských statků a odešel do ústraní na hrad Dívčí Kámen. Přesto i v těchto neveselých okamžicích se nejednalo o zatrpklého, zlomeného a apatického člověka, ale o velmože, jenž byl schopen také humoru a ironie. Zcela konkrétním příkladem poslouží list z 2. února 1458,¹² jenž adresoval treboňskému písaři Matyáši. V listu mj. píše: „...*jakož nám píšeš o těch sudech, kteréž nám poslal, abychme zaplatiti kázali; píšeš jakýms písmem ještě nemůžem srozuměti, kolik vědrův neb čebřův (sic!) jsú druhý sudové...*“ Tuto poznámku Oldřich přičinil v důsledku velmi neúhledného písařova písma, a to tak neúhledného, že jej Rožmberk v některých pasážích dokonce nemohl přečíst.

Takových příkladů lze ale v pramenech najít – a to nejen pro Oldřicha II. z Rožmberka – mnohem více. A i když se jedná o drobnosti, ve svém důsledku přinášejí cenné výsledky, konečně na jejich základě se mi – oproti současným názorům historiků – podařilo osobnost Oldřicha II. z Rožmberka zařadit do poněkud reálnějšího formátu, a to zejména v oblasti soukromého a rodinného života.¹³ Současně v příspěvku předložené příklady vytěžení pramenů, jež primárně vypovídají o něčem jiném, ukázaly na přínosnost rozšíření limitů vypovídací schopnosti pramenů v historickém výzkumu na nejširší možnou úroveň.

¹¹ Srov. k tomu průběžně v korespondenci i listinách (např. rezignačních na správu rožmberských statků ve prospěch svých synů) Oldřicha II., otištěných In *Listář IV*. Srov. např. *Listář IV*, s. 325-327, č. 464, s. 419-421, č. 610, s. 425-427, č. 617.

¹² *Listář IV*, s. 436, č. 632.

¹³ První vlastovkou byla práce POLÍVKA, M. Ulrich von Rosenberg und seine Umgebung. In *Adelige Welt und familiäre Beziehung. Quellen und Studien zur Geschichte und Kultur Brandenburg – Preussens und des Alten Reiches*. H. D. von Heimann (ed.). Potsdam, 2000, s. 59-72. Oldřichovo soukromí není dostatečně zpracováno ani v knize Kubíková, A. *Oldřich II*. Viz k tomu i připravená monografie Maráz, K. *Oldřich II.*, jež v mnohem větší míře akcentuje rodinné vztahy, každodennost Oldřicha II. i jeho reprezentaci a prestiž.

To Information Value of Diplomatic and Sphragistic Sources of 15th Century on Example of Oldřich II. of Rožmberk (1403 – 1462)

Contribution in general refers to the possibility to obtain new knowledge by shifting the limits of redeemable value of historical sources. The article on three concrete examples of diplomatic and sphragistic sources from the period of important magnate of the Czech Kingdom in 15th century Oldřich II of Rožmberk (1403 – 1462) demonstrates and illustrates this effort. Thank to better understandings of monograms on the oldest seal of Oldřich II of Rožmberk, as well as generic relations, semantic and chronological classification and interpretation of the word „*test*“ is possible to reveal Oldřich's relationship to his parents and reveal his second marriage. On example of the passage of the Rosenberg's letter to scribe Matthew from Třeboň we can capture many of Oldřich's mentality.

CENOVÉ LIMITÁCIE BRATISLAVSKEJ STOLICE Z ROKOV 1668 A 1672 A ICH PRAMENNÁ HODNOTA

TOMÁŠ TANDLICH

TANDLICH, TOMÁŠ. Price Limitations of Bratislava County from Years 1668 and 1672 and their Information Value. In *Prameň – jeho funkcia, význam, interpretácia a limity v historickom výskume*. Nitra, 2010, pp. 65-68.

County limitations were ordering prices for craftsmen products and goods by their selling and purchase at markets and fairs in free royal towns and privileged nobleman towns. It means they interfered into jurisdiction of those residences that were on territory of respective county, as well as into competences of autonomic towns as further privileged estate in Kingdom of Hungary.

KEYWORDS: craftsmen products, guild associations, general county congregation

Stolice ako základné samosprávne územné jednotky Uhorského kráľovstva tvorili aj v nepokojnom období sedemnásteho storočia stabilný prvok s rozsiahlymi kompetenciami. Tieto ich právomoci dlhodobo rešpektovali aj panovníci z dynastie Habsburgovcov, ktorí sa nesnažili zmeniť ich štruktúru a právomoci tak, ako to vykonali v prípade centrálnych orgánov Uhorska ich priamou alebo čiastočnou podriadenosťou dvorským inštitúciám vo Viedni.

Cenovú limitáciu Bratislavskej stolice z roku 1668 prijala jej generálna kongregácia na svojom zasadnutí 10. septembra v mestečku Šamorín ako jednom zo stoličných sídiel, kde sa konali pravidelné rokovania tohoto najvyššieho kolektívneho orgánu šľachtickej stoličnej samosprávy.¹ Jej kompetencia prijímať uznesenia vo forme štatútov vyplývala zo štatútotvorného práva (*ius statuendi*) stolice ako územnej korporácie².

Stoličná samospráva mala vo svojej kompetencii určovať ceny remeselníckych výrobkov pri ich predaji na panstvách, v zemepanských mestečkách a v slobodných kráľovských mestách na svojom území. Dokument určil výšku poplatku za povolenie

¹ Ministerstvo vnútra SR (ďalej len MVS), Štátny archív v Bratislave (ďalej len ŠABA), fond Bratislavská župa I. - Kongregačné písomnosti, rok 1668, fascikel D – 4 (ďalej len fasc.), No. 1.

² LUBY, Š. *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava : IURA EDITION, 2002, s. 79.

obchodovať so svojimi produktami jednotlivým remeselníkom bez ohľadu na skutočnosť, či patrili k niektorému cechu, alebo pôsobili samostatne. Suma dosiahla hodnotu dvanásť toliarov. Finančné prostriedky v tejto výške uhradili majstri príslušnému panstvu, na území ktorého chceli predávať vlastné výrobky alebo nakupovať materiál pre svoje remeslo, v plnej sume. Slobodné kráľovské mesto, ktoré už neurčovalo cenové podmienky svojim a cudzím remeselníkom na trhoch a jarmokoch, dostávalo tento poplatok v polovičnej výške.

Kontrolu dodržiavania týchto ustanovení mali v kompetencii slúžni vo svojich územných obvodoch. Najvyššiu právomoc ako predstaviteľ stolice mal podžupan. Bol najvyšším voleným predstaviteľom samosprávy, a preto mohol nariadiť pozastavenie účinnosti maximálnych limitovaných cien.

Môžeme tu nájsť napríklad výrobky tkáčov z plátna ako bol napríklad pruhovaný obrus v cene 80 denárov za 20 rífov. Ďalej sa tu nachádzajú povrazníci, ktorých konopný povraz stál 6 denárov a konopné oje na voz 5 denárov. Remenármi vyrobený kožený konský postroj s puzdrom stál 1 zlatý a uzda stála rovnakú sumu. Limitovaná cena pre maľovanú manželskú posteľ bola 2 zlaté a 50 denárov. Maľovaná truhlica stála 1 zlatý a rovnakú cenu mal aj maľovaný kalamár so zásuvkami. Jednalo sa o stolárske výrobky. Práca kolárskych majstrov pri výrobe voza (ktorý sa hovorovo nazýval rebrinák) stála 4 zlaté. Výroba prednej nápravy bola limitovaná sumou 75 denárov. Ďalšími remeselníkmi boli ševci, ktorí okrem výroby určitých druhov obuvi spracúvali aj kožu a kožušiny. Napríklad barania alebo vĺcia vlna s podšívkou stála 50 denárov a opracovaná kožušina z líšky a vydry stála 12 denárov. Kováč za 5 zlatých vyrobil železné časti voza zvaného rebrinák. Nové čerislo vyrobené zo železa stálo 50 denárov a nové koleso spolu s materiálom sa dalo vyrobiť maximálne za 45 denárov. Nové radlo na pluh bolo možné zakúpiť za 45 denárov. Zámočníci vyrábali rôzne druhy kľúčov. Výroba obyčajného kľúča stála 12 denárov. Ďalším bolo vyrobenie častí zbraní, ako boli napríklad oceľové časti dlhej pušky za cenu 1 zlatého a 65 denárov. Oceľové časti pištole stáli 1 zlatý a 25 denárov. Výroba kovových častí karabíny stála 80 denárov. Výroba kovových častí kolesa 32 denárov. Podbitie páru číziem bolo ocenené sumou 80 denárov. Cena za výrobu ostrôh bola určená na 50 denárov a reťaz stála 80 denárov.

Najväčšou skupinou, ktorú uvádza táto cenová limitácia, sú krajčírskve výrobky. Medzi ne patrili dolomán ako krátky kabát, ktorý sa šil z rôznych druhov súkna ako boli napríklad Scarlet, Granát alebo Failandisch. Kabát mal aj podšívku. Jeho cena bola stanovená na 1 zlatý. Ďalej sa tento druh odevu šil aj z druhov súkna, ktorými boli Cimazin alebo Soliem. Cena tohto výrobku bola 80 denárov. Dolomán ušitý z moravského alebo třebského súkna bol lacnejší a spolu s podšívkou si ho bolo možné obstarat' za cenu 65 denárov. Ušitie nohavíc zo súkna Scarlet alebo Granát

stálo 35 denárov. Nohavice zo súkna Cimazin alebo Soliem mali určenú cenu 28 denárov.

Limitáciu cien remeselníckych výrobkov z roku 1668, ktorú prijala generálna kongregácia Bratislavskej stolice v čase nepokojného sedemnásteho storočia, počas vlády cisára Leopolda I., môžeme považovať za zaujímavý dokument pre hospodárske dejiny tohto obdobia.

Druhá cenová limitácia obsahuje aj uzatvorenie účtovných výdavkov stolice v roku 1672 na výplaty miezd. Sumu po 24 zlatých dostali podžupan a stoličný notár za kontrolu dodržiavania maximálnych cien. Služni Matej Sigray, František Sigray, Michal Kürtössy a Peter Páradý dostali za rovnakú činnosť po 12 zlatých. Štefan Kecskés a pán Vielant boli odmenení sumou po 9 zlatých. Prisažní prísediaci súdnej stolice – páni Bencsics, Dobsa a Kaydacsy dostali spolu 27 zlatých ako odmenu za riešenie trestných prípadov, spojených s porušovaním tohto stoličného štatútu.³

V rokoch 1669 až 1670 bola stolica nútená financovať zo svojich prostriedkov výdavky na vojakov a hajdúchov kvôli vojne s Osmanskou ríšou. Mimoriadna vojenská daň bola vyrúbená na rok 1672. Text dokumentu najprv schválil 15. marca podžupan ako najvyšší volený predstaviteľ Bratislavskej stolice. Finančné záležitosti spojené s potrebou vydania novej cenovej limitácie predložil na zasadnutí generálnej kongregácie hlavný účtovník Jonáš Medňanský dňa 9. apríla roku 1672 v Trnave. Dôvodom novelizácie niektorých pôvodných cenových limitov bolo ich časté porušovanie zo strany remeselníkov, napr. ševcov, nemeckých remenárov, uhorských remenárov, garbiarov a obuvníkov.

Nasledujúce vybrané druhy výrobkov uvádzame aj s ich maximálnymi cenami. Napríklad satianove čižmy spolu s podošvou a podpätkom stáli 1 zlatý a 25 denárov. Karmazínove čižmy s dodanou podšívkou a podošvou mali cenu 60 denárov. Čižmy z rovnakého materiálu, ale so zapracovanou podšívkou a podošvou, bolo možné zakúpiť za 2 zlaté a 50 denárov. Pár čiernych čižiem z kordovánu sa vyrábal v cene 1 zlatého a 30 denárov. Vyrobenie podošiev na topánky z jemne vypracovanej kože stálo 6 zlatých, pričom opracovanie veľkej kravskej kože malo cenu 4 zlaté. Garbiar smel dostať za spracovanie volskej kože 1 zlatý. Táto cenová limitácia bola schválená ako stoličný štatút 9. mája na generálnej kongregácii v Šamoríne a publikovaná na základe nariadenia uhorského miestodržiteľa 23. mája v Trnave. Jej platnosť potvrdili podžupan a služny Michal Kürtössy svojimi vlastnoručnými podpismi a použitím stoličnej pečate.

Obidva dokumenty ako jedni z mála zachovaných písomností z diplomatickej produkcie Bratislavskej stolice v období druhej polovice 17. storočia, majú okrem svojho hlavného obsahu, ktorým je prehľad remeselníckych výrobkov, uvedené aj

³ MVSR, ŠABA, fond Bratislavská župa I. – Kongregačné písomnosti, rok 1672, fasc. D-5, No. 1.

mená a funkcie vtedajších predstaviteľov šľachtickej samosprávy tejto územnej jednotky uhorského kráľovstva.

Price Limitations of Bratislava County from Years 1668 and 1672 and their Information Value

Price limitations of Bratislava County from years 1668 and 1672 belong to less known documents that remained in the written source basis of this important self-governing unit on the territory of nowadays western Slovakia from second half of 17th century. It is period in history of Slovakia, when confessional and social situation of that time society was markedly changing as consequence of estate rebellions, wars against Turks and tensions between Habsburgs as ruling dynasty and Hungarian nobility. Limitations content shows well arranged list of products of particular craftsmen branches as tailors, blacksmiths, locksmith, potters, soapers so on, as well as prices of these products. Other important fact is that these sources written in Magyar language of 17th century are also contributory for linguistics.

KANONICKÁ VIZITÁCIA – K JEJ INTERPRETÁCII, LIMITOM A METODOLOGICKÝM OTÁZKAM V HISTORICKOM VÝSKUME

ZUZANA LOPATKOVÁ

LOPATKOVÁ, ZUZANA. Canonical Visitation – to Interpretation, Limits and Methodological Questions in Historical Research. In *Prameň – jeho funkcia, význam, interpretácia a limity v historickom výskume*. Nitra, 2010, pp. 69-77.

In the contribution author deals with important historical source – canonical visitation. The aim of following study is to introduce canonical visitation as important historical source, enlighten the development and changes in the structure of canonical visitations from 16th, 17th and 18th century (using example of Smolenice dean's office – that is administrative and church concluded unit). The main effort is to utilize as detailed and complete as possible the rich source basis of canonical visitations in historical research. At the same time the contribution pays attention to methodology of work with this historical source. Mentioned is usage of various historical as well as non-historical methods. Determinating by methods selection is the character of source. Author deals also with various specifics of realisation of canonical visitations and thereafter also with the result of canonical visitations in the written form – visitations records, theirs form and content.

KEYWORDS: modern ages, canonical visitation, source, church history, methodology, historical research

ÚVOD

Hlavným zámerom predloženej štúdie je v súlade s jej názvom na príklade Smolenického dekanátu ako samostatného cirkevno-organizačného celku poukázať na to, ako možno kanonickú vizitáciu ako historický prameň interpretovať, aké môžu byť jej limity v historickom výskume, a v neposlednom rade sa pokúsime vyjadriť k základným metodologickým otázkam a problémom, s ktorými sa môžu historici stretnúť pri práci s týmto špecifickým typom novovekého historického prameňa.

Kanonické vizitácie boli pravidelné prehliadky jednotlivých farností a iných cirkevných ustanovizní diecézy, ktoré sa uskutočňovali kvôli zisteniu skutočného náboženského, hospodárskeho a sociálneho stavu. Zisťoval sa nimi aj stav cirkevných ustanovizní z hľadiska hospodárskeho, to znamená, vyhotovovali sa inventáre zariadenia kostolov, odzrkadľovali majetkové a finančné pomery inštitúcie, jej príjmy, výdavky i jej vzťah k zemepánovi, ktorý mal patronátne právo. Sledovali aj činnosť a súkromný život zamestnancov inštitúcie (farár, kaplán, učiteľ, kostolník a iní), plnenie si ich záväzkov a tiež výšku ich príjmov.¹ Zápis z tejto návštevy sa nazýva zápisnica kanonickej vizitácie, resp. vizitačný protokol. Sú to úradné dokumenty a možno ich pokladať za hodnoverné.

V rámci výskumu slovenských dejín sa stretávame, až na malé výnimky, s kanonickými vizitáciami až v období novoveku. Predpokladáme, že prvé kanonické vizitácie sa uskutočňovali a spisovali na území Uhorska už v stredoveku, ale presné informácie o tom, kedy a v akej forme to bolo, nemáme. Z čias stredoveku máme zachovanú len kanonickú vizitáciu Ostrihomskej arcidiecézy z r. 1397, ktorá mapuje obsadenosť fár vo farnostiach na území Ostrihomského arcibiskupstva.² O ďalších kanonických vizitáciách Ostrihomského arcibiskupstva, ako sme už naznačili, nemáme správy, ale je pravdepodobné, že sa konali.³

ŠTRUKTÚRA KANONICKÝCH VIZITÁCIÍ SMOLENICKÉHO DEKANÁTU ZO 16. – 19. STOROČIA

Vizitačné protokoly Smolenického dekanátu, ktorý sme si vybrali ako príklad pre formulovanie metodologických a interpretačných otázok, máme zachované pre celé obdobie novoveku, od druhej polovice 16. storočia cez 17., 18., 19. a začiatok 20. storočia. Je len prirodzené, že štruktúra, charakter i výpovedná hodnota prameňa sa v priebehu storočí menila.

Smolenický dekanát (v prameňoch *Districtus Szomolanensis*) v rámci cirkevnej organizácie Uhorska patrila do Ostrihomského arcibiskupstva, Bratislavského archidiakonátu a Trnavského vikariátu.⁴ Územná organizácia Smolenického dekanátu

¹ KAMENICKÁ, M. Kanonické vizitácie na Spiši. In *Slovenská archivistika*, roč.18, 1983, č. 2, s. 110-128.

² PÉTERFFY, C. *Sacra consilia ecclesiae romano-catholicae in regno Hungariae celebrata II. Posonii MDCCXLII* (1742), s. 265-273. Je tu súpis fár Ostrihomskej arcidiecézy z r. 1397, v rámci ktorého sú tu vymenované aj fary, podliehajúce Bratislavskému prepoštvu.

³ Napr. máme doložené, že kanonická vizitácia Podhorského dekanátu (patriaceho do Bratislavského archidiakonátu a Ostrihomského arcibiskupstva) z r. 1634 sa odvoláva na kanonickú vizitáciu, konanú a spísanú v r. 1501. Primási Levéltár Ostrihom, Archivum ecclesiasticum vetus, Lib. 3., 108. (1634), *Visitatio canonica Districtui sub Montibus*. Zápisnice z týchto kanonických vizitácií vyšli aj tlačou: BEKE, M. *Pázmány Péter egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1616 – 1637)*. Budapest, 1994.

⁴ Územie Smolenického dekanátu tvorili tieto farnosti s filiálkami: Bohdanovce, Bohunice, Boleráz, Dechtice, Dlhá, Dolná Krupá, Dolné Dubové, Dolné Orešany, Horné Orešany, Hrnčiarovce, Naháč, Ružindol, Smolenice, Suchá nad Parnou, Špačince, Trstín, V. Brestovany, Zavar a filiálky: Biely Kostol,

sa vykryštalizovala už začiatkom 18. storočia, kedy Smolenický dekanát predstavoval pomerne kompaktný celok bez výrazných zmien. K zmenám cirkevnej organizácie dochádzalo už len v rámci dekanátu na najnižšej úrovni cirkevnej organizácie – a to v postavení fár a filiálok.

Prvé novoveké kanonické vizitácie Smolenického dekanátu sa konali v r. 1561⁵. Tu farnosti neskoršieho Smolenického dekanátu patrili ešte do rozsiahleho Podhorského dekanátu (*Districtus sub montibus*).⁶ V porovnaní s neskoršími vizitačnými zápisnicami sú skúpe na informácie. Napokon, podrobne informovať o živote farností nebolo ani ich účelom, pretože svoj základný cieľ splnili: a to podať aspoň základný obraz o postupe reformačných síl v Uhorsku. Rímsko-katolícka cirkev si na území farností Smolenického dekanátu do veľkej miery udržala svoj vplyv, zrejme aj vďaka blízkosti Trnavy – vtedajšieho sídla Ostrihomského arcibiskupstva.

Štruktúra kanonickej vizitačnej zápisnice ako historického prameňa sa v priebehu 17. storočia značne zmenila, a to po obsahovej i formálnej stránke.⁷ Obsahovo možno tieto kanonické vizitácie zhrnúť do štyroch tematických okruhov: v prvom rade sa zaoberajú kostolom, v akom je stave, aké má patrocínium, či disponuje nevyhnutnou výbavou, ako je uschované *sanctissimum*, či sa vedie matrika. Druhý okruh sa týka správcu farnosti – aký vedie život, či dodržiava predpisy rímsko-katolíckej cirkvi, či sa stará o kostol a cirkevné záležitosti, aké má príjmy. V centre tretej témy je škola a učiteľ – či je vhodná budova školy, aký je učiteľ a jeho príjmy, prípadne koľko má žiakov. Napokon vizitácia opisuje samotných farníkov – či sú všetci katolíci, akej sú národnosti, či navštevujú bohoslužby, niekde aj či sa zúčastňujú spovede a svätého prijímania, ďalej sú to údaje o počte domov a obyvateľov, ako aj o dodržiavaní, resp. zanedbávaní odovzdávania katedratika.⁸ Ďalšie vizitácie z druhej polovice 17. storočia majú po obsahovej stránke len malé obmeny, niektoré údaje pribúdajú, iné, naopak, už vo vizitácii nenájdeme. Všeobecnejšie možno konštatovať, že pribúdajú informácie najmä o hospodárskom a majetkovom stave kostola a fary, naopak, strácajú sa podrobnejšie údaje o farníkoch i správcoch farností.

Biňovce, Klčovany, Borová, Dolné Lovčice, Horná Krupá, Horné Dubové, Horné Lovčice, Jaslovce, Kátlovce, Košolná, Lošonec, Malé Brestovany, Modranka, Paderovce, Radošovce, Šelpice a Zvončín.

⁵ Prímási Levéltár, Ostrihom, Archivum ecclesiasticum vetus, Visitationes canonicae – Districtus sub montibus, sign. Lib. 1, 117 (1561).

⁶ Tento územne rozsiahly Podhorský dekanát sa začiatkom 18. storočia rozčlenil na tri dekanáty: Senecký, Pezinský a Smolenický dekanát.

⁷ Prímási Levéltár, Ostrihom, Archivum ecclesiasticum vetus, Visitationes canonicae – Districtus sub montibus, sign. Lib. 3., 108 (1634), Lib. 7., 53 (1673), Lib. 8., 87 (1694).

⁸ Katedratikum – poplatok za duchovné správcovstvo kostola, spojené i s hmotným zabezpečením farára, ktorý bol farár povinný odvádzať archidiaconovi. KUŠÍK, M. Cirkevný desiatok. In *Historický časopis*, roč. 9, č. 3, 1961, s. 464. Podľa Juraja Draškoviča sa toto právo viaže na dávny zvyk, kedy farár pri obsadení fary musel zložiť prísahu, že bude plniť katedratikum. Kedysi totiž farári na sviatok sv. Imricha nosili daň pre prepošta do Bratislavy. Pri vizitáciách boli farári povinní prijať vizitátora, zabezpečiť mu stravu, nápoje a postarať sa mu o povoz. Túto povinnosť môžeme definovať ako katedratikum. BEKE, ref. 3, s. 31-32.

Kanonické vizitácie z 18. storočia⁹ považujeme za vizitácie po obsahovej stránke za najbohatšie a najúplnejšie, po formálnej stránke za najdokonalejšie vyhotovené, a to nielen v porovnaní s predošlými storočiami, ale aj v porovnaní so storočiami nasledujúcimi, kedy skĺzli do prameňa, mechanicky reprodukovujúceho obsahy predošlých vizitácií, až po obdobie od začiatku 20. storočia, kedy sú to už len základné jednoduché strojopisné údaje o farnostiach. Aj v rámci 18. storočia však nájdeme rozdiely v štruktúre i výpovednej hodnote kanonických vizitácií. Zatiaľ čo vizitácie z 1. polovice 18. storočia často opakujú celé pasáže z predošlých vizitácií, tzv. baťániovské kanonické vizitácie z r. 1780 – 1788 prinášajú jedinečné a originálne údaje o farnostiach z doby, kedy boli vyhotovené.

K zmene štruktúry kanonických vizitácií prichádzalo aj po formálnej stránke. Spočiatku boli vizitácie zviazané spolu do jednej knihy, ktorá napríklad v 16. storočí zahŕňala územie celého Bratislavského archidiakonátu, v priebehu 17. a 1. polovice 18. storočia boli zapísané farnosti Smolenického dekanátu v jednej knihe, až v druhej polovici 18. storočia tzv. baťániovské kanonické vizitácie boli vyhotovené tak, že má každá farnosť samostatný vizitačný protokol vo veľkom fóliovom formáte, zviazaný v koženej väzbe. Vizitačný protokol každej farnosti už bol zložitejší a skladal sa z niekoľkých častí: samotná kanonická vizitácia, porovnanie (*Combinatorium*), tabuľka (*Tabella*), nariadenia vizitátora a napokon prepísané dokumenty, týkajúce sa nejakým spôsobom údajov uvedených v samotnej vizitácii (zväčša majetko-právneho charakteru).¹⁰

Z uvedeného prehľadu vyplýva, že štruktúra kanonických vizitácií na území Smolenického dekanátu sa po obsahovej i formálnej stránke v priebehu 16. až 19. storočia značne zmenila. Postupne pribúdala počet sledovaných javov, hoci nemôžeme zároveň tvrdiť, že čím novší prameň, tým je vyššia jeho kvalita. Niektoré vizitačné ročníky z 18. storočia majú nižšiu kvalitu najmä preto, že často doslova opakujú celé pasáže z predošlých kanonických vizitácií, čím ich výpovedná hodnota značne klesá.

⁹ Primási Levéltár, Ostrihom, Archivum ecclesiasticum vetus, Visitationes canonicae – Districtus Szomolanensis, sign. Lib. 17. a., 45 (1714) . Arcibiskupský archív, Trnava, Visitationes canonicae – Districtus Szomolanensis, sign. I./1. 1731. Vizitačné protokoly možno ešte študovať z mikrofilmov: MV SR, Slovenský národný archív (ďalej SNA), Bratislava, Mikrofily, sign. B 1485. Arcibiskupský archív, Trnava, Visitationes canonicae – Districtus Szomolanensis, sign. I./2. 1756; Primási Levéltár, Ostrihom, Visitationes canonicae – Districtus Szomolanensis, sign. Lib. 44. b., 247 (1756); Kanonické vizitácie z r. 1756 možno študovať aj z mikrofilmov: MV SR, SNA, Bratislava, Mikrofily, sign. B 1487. Primási Levéltár, Ostrihom, Visitationes canonicae – Districtus Szomolanensis, Lib. č. 88., 78 (1761). Primási Levéltár, Ostrihom, Archivum ecclesiasticum vetus, Visitationes canonicae – Districtus Szomolanensis, sign. Lib. 157, 683. (1782).

¹⁰ Primási Levéltár, Ostrihom, Archivum ecclesiasticum vetus, Visitationes canonicae – Districtus Szomolanensis, sign. Lib. 157, 683. (1782); Arcibiskupský archív, Trnava, Visitationes canonicae – Districtus Szomolanensis, bez signatúry; Vizitácie z r. 1782 možno študovať aj z mikrofilmov: MV SR, SNA, Bratislava, Mikrofily, sign. B 1496.

Z tohto hľadiska preto považujeme za azda najkvalitnejšie kanonické vizitácie protokoly z r. 1780 až 1788 (tzv. bat'ániovské kanonické vizitácie).

K METODOLOGICKÝM A INTERPRETAČNÝM OTÁZKAM PRÁCE S KANONICKÝMI VIZITÁCIAMI

Neoddeliteľnou súčasťou práce každého historika je používanie historických metód bádania. Historické metódy predstavujú súhrn prostriedkov a pracovných postupov, smerujúcich k získaniu nových vedeckých poznatkov. Moderný historik používa vždy niekoľko metód súčasne.¹¹ Preto, s cieľom čo najdôkladnejšie a najúplnejšie využiť bohatú pramennú základňu kanonických vizitácií, na tomto mieste uvádzame možné využitie rôznych metód, berúc pritom do úvahy v prvom rade povahu prameňa.

Samozrejmosťou súčasťou vedeckej práce každého historika je používanie kritiky. Ide o kritický pohľad aj na odbornú literatúru, ktorú používame, aj na archívny prameň. Kritika úzko súvisí aj s využitím priamej metódy. Pri využívaní tejto metódy musíme overovať spoľahlivosť a hodnovernosť študovaného prameňa. Ako sme sa už zmienili, kanonická vizitácia ako úradný dokument je pomerne hodnoverným prameňom. Samozrejme, to nevylučuje prípadné chyby vizitátora, či už pri zapisovaní alebo prepisovaní kanonickej vizitácie, alebo z dôvodu jeho mylnej domnienky, ktorú uvádza ako historický fakt. Podľa viacerých historikov (Bucko, Beke) úradná povaha kanonických vizitácií je dostatočným dôkazom ich hodnovernosti. Napriek tomuto konštatovaniu si uvedomujeme, že tento argument nemusí celkom platiť. Vizitátor vystupoval počas vizitácie ako priamy nadriadený farára vo vizitovanej farnosti. Uvedomujeme si, že farár vizitovanej farnosti mohol mať snahu vypracovať odpovede na otázky vo vizitácii tak, aby dopadli v jeho prospech. Vizitátor za jeden deň (niekedy ani to), ktorý pobudol vo farnosti, sa nemohol o všetkých záležitostiach dozvedieť objektívnu skutočnosť. Zrejme si to uvedomoval aj samotný vizitátor, ktorý zrejme kvôli vyššej vierohodnosti uvádzal aj názory ostatných, ktorí boli pri vizitácii prítomní: farníkov i predstaviteľov obce, zemepána (resp. jeho zástupcu), takže správcovia farností nemali až také „voľné pole“ pre falšovanie údajov. Navyše, väčšinu údajov v kanonickej vizitácii nemal farár ani dôvod falšovať (údaje o kostole, bohoslužobnej výbave, učiteľoch, atď.). Do istej miery pripúšťame, že v niektorých oblastiach či záležitostiach nemusí byť kanonická vizitácia ako prameň úplne hodnoverný (napr. v majetkových záležitostiach farára, príjmoch a pod.), ale je už na konkrétnom historikovi, ako využije vo svojej práci metódu kritiky, resp. ako bude prameň interpretovať.

Pri študovaní kanonických vizitácií možno pracovať aj s induktívnou a deduktívnou metódou. Napriek tomu, že predmet vizitácií je konkrétny, presne

¹¹ BARTL, J. *Úvod do štúdia dejepisu*. Bratislava : UK, 1997, s. 92.

geograficky a časovo vymedzený celok, nazdávame sa, že dosah spracovanej problematiky môže byť oveľa širší – na základe vymedzeného územia je možné zovšeobecniť jednotlivé skúmané predmety a otázky (napr. postavenie farnosti, farára a pod.). Pokiaľ sa týka deduktívnej metódy, príkladov jej využitia je mnoho, uvedieme jeden: napríklad ak vieme, že kostol mal veľké príjmy zo svojich pozemkov a iných zdrojov a podstúpil rozsiahlu prestavbu, prípadne mu pribudlo mnoho bohoslužobných predmetov či vybavenia, môžeme na základe toho dedukovať, že kostolné výdavky putovali predovšetkým na zveľaďovanie kostola.

Pri práci s kanonickými vizitáciami možno využiť aj metódy, ktoré nie sú čisto historickými metódami, ale historiografia si od nich isté postupy vypožičala k vlastným účelom. Tieto metódy stoja na hranici historiografie a iných vedných disciplín.¹² K špecifickým metódam, ktoré možno použiť pri práci s kanonickými vizitáciami, patrí i uplatnenie filologickej, geografickej a čiastočne aj biografickej metódy.

S použitím biografickej metódy možno postupovať najmä pri životopisoch farárov, ktoré vo vizitácii uviedol príslušný vizitátor. Ten uviedol o jednotlivých správcoch farností, pôsobiacich vo farnostiach Smolenického dekanátu, nasledovné elementárne biografické údaje: rok a miesto narodenia, sociálny pôvod, majetnosť rodičov, vzdelanie, jednotlivé kňazské svätenia, kaplánske i farárske pôsobiská (miesta i obdobie). Tieto biografické údaje však neobsahujú všetky nami preskúmané vizitačné ročníky: všetky vymenované údaje obsahuje len tzv. baťaniovská kanonická vizitácia z r. 1782. Prítom platí, že čím neskorší prameň, tým viac biografických údajov o správcoch farností vizitátor uvádza. Prirodzene, len tieto elementárne údaje o jednotlivcovi nemôžu objasniť povahu a správanie jednotlivca. Azda preto vizitátori k týmto základným údajom pripájali aj osobnú charakteristiku vizitovaného farára, ktorú získavali od miestnych veriacich. Zistenie tejto charakteristiky správcov farností bolo pre rímsko-katolícku cirkev obzvlášť dôležité, súdime tak na základe toho, že veľkú pozornosť jej venovali všetci vizitátori, pôsobiaci v nami vymedzenom období. Veľmi dôležité bolo podať osobnostný profil farárov najmä v časoch reformácie a následnej rekatolizácie, pretože vo veľkej miere záviselo od postoja a osobnosti farára, aká bude budúcnosť celej farnosti z hľadiska náboženstva (hoci sme si vedomí, že toto platilo najmä pre 2. polovicu 16. storočia a celé 17. storočie). Treba však vziať do úvahy aj skutočnosť, že do kanonickej vizitácie vizitátor premietol svoj subjektívny názor na farára, ktorý nemusel byť v zhode s historickou realitou. K charakteristike farára však pripojil aj pohľad farníkov na neho (odpoveď na otázku, aký je ich farár,

¹² BARTL, ref. 11, s. 108 -109.

aké má nedostatky a či nemajú farníci na neho sťažnosti), aby pomocou neho dokreslil jeho celkový obraz.¹³

V rámci filologickej metódy ide najmä o jej využitie v súvislosti s toponomastikou. Týka sa to prevažne miestnych a chotárnych názvov, ktoré poskytujú dôležité svedectvo o charaktere krajiny. Miestne a chotárne názvy sa vyskytujú v kanonických vizitáciách najmä v pasážach o vlastníctve pozemkov zo strany kostola, farára, učiteľa či zemepána, kde často ide o podrobné metácie. Toto ohraničenie obsahuje údaje o rôznych terénnych prvkoch, ale aj o susedných lokalitách a ich majiteľoch. Miestne a chotárne názvy sú pritom výlučne v slovenskom jazyku, hoci všetky ostatné údaje v kanonickej vizitácii sú písané v latinčine. Kanonické vizitácie sú ako historické pramene dôležité aj pri štúdiu zaniknutých osád, a to v tom zmysle, že pôvodný názov zaniknutej osady bol v čase vizitácie ešte živý a používal sa v chotári susednej či novovzniknutej obce.¹⁴

Kanonické vizitácie informujú o živote, ktorý sa odohrával v presne vymedzenom geografickom prostredí. Preto je jedným z dôležitých pracovných postupov aj používanie geografickej metódy. V prvom rade ide o identifikáciu a lokalizáciu miestnych názvov. Pritom nejde len o názvy lokalít, ale aj o iné názvy – najmä rodiská farárov.¹⁵ Pri identifikácii niektorých názvov sa môžu vyskytnúť problémy, čoho dôvodom býva často najmä skomolený názov, ktorý v prameni uviedol vizitátor. Pri identifikácii a lokalizácii miestnych i iných názvov je preto nevyhnutné využívať ďalšie odborné práce, zaoberajúce sa touto problematikou, ako napr. prácu M. Majtána, *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku* (I. až III. zv.), ale aj práce J. Žudela, či iné regionálne práce (konkrétne pre územie Smolenického dekanátu je veľmi užitočné použiť prácu regionálneho historika P. Jedličku *Kiskárpáti emlékek* I., II.). Okrem týchto publikácií treba spomenúť aj cirkevné schematizmy, ktoré presne odzrkadľovali územnú organizáciu jednotlivých diecéz a v rámci nich aj menších cirkevnosprávnych celkov – archidiakonátov, dekanátov a farností.

Ďalšou fázou použitia geografickej metódy je získanie obrazu o geografickom stave krajiny v skúmanom období. V prípade nami vymedzeného územia je to predovšetkým klčovanie lesov a viníc (jedna z obcí mala i názov Klčovany), výskyt viníc v niektorých oblastiach Smolenického dekanátu, vplyv potokov na život vo

¹³ Chýbajúce poznatky o farároch, ktoré v biografických údajoch niektorí vizitátori neuviedli, resp. rozporuplné údaje, možno konfrontovať s dielom NÉMETHY, L. *Series parochiarum et parochorum archidiecesis Strigoniensis ab antiquissimis temporibus usque ad annum MDCXCIV*. Strigoni, 1894.

¹⁴ Z tohto dôvodu napr. využíval údaje z kanonických vizitácií i J. Trochta vo svojej rukopisnej práci: TROCHTA, J. *Zoznam fár Slovenska I. (Bratislavská stolica)*. Bratislava : HÚ SAV, rukopis, 1964.

¹⁵ MAJTÁN, M. *Názvy obcí na Slovensku za ostatných dvesto rokov*. Bratislava : SAV, 1998; ďalej *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku*. (I. až III. zv.). Bratislava : Veda, 1977, 1978; ŽUDEĽ, J. *Stolice na Slovensku*. Bratislava, 1984; JEDLIČKA, P. *Kiskárpáti emlékek* I., Budapest, 1883, II., Eger, 1891.

farnosti. Geografické prostredie prirodzene veľmi vplývalo na život farností (obcí). Príkladov môžeme uviesť mnoho, napr. kvôli vyliatiu potoka v jarných a jesenných obdobiach býval kostol vo viacerých farnostiach farníkom ťažko prístupný až neprístupný. Iný príklad súvisí s farárom: v smolenickej farnosti vizitátori počas 1. polovice 18. storočia konštatovali, že smolenický farár nutne potrebuje kaplána, pretože cesta do filiálky Lošonec býva v jesenných a zimných mesiacoch ťažko prístupná, ba až životu nebezpečná. Vo farnostiach, nachádzajúcich sa v malokarpatskej vinohradníckej oblasti, museli farníci v rámci povinných dávok odvádzať farárovi i učiteľovi aj isté množstvá vína, resp. muštu. Obyvatelia farností, žijúci v týchto oblastiach, mali aj povinnosť navyše – obrábať kostolné či farské vinice. Taktiež údaje z kanonických vizitácií spoľahlivo dokumentujú častejší výskyt viníc aj v severnejších oblastiach, ako je to dnes: v priebehu 18. storočia boli rozsiahle plochy viníc aj v obciach Naháč, Dechtice, Horné Dubové a iných. Údaje z kanonických vizitácií, datovaných do polovice 18. storočia dokazujú, že vo viacerých farnostiach (napr. v Dolnej a Hornej Krupej, H. Dubovom a inde) dochádzalo k vyklčovávaniu (pôvodných) viníc a ich premieňaniu na polia. Tento fakt zrejme súvisel s ich nízkou až žiadnou úrodnosťou. Samozrejme, pri použití geografickej metódy musíme nevyhnutne pracovať s mapou. Vzhľadom na pomerne málo známe cirkevno-organizačné členenie územia Slovenska (medzi laickou, ale aj odbornou verejnosťou) v minulosti je žiadúce vypracovať mapy, kde sa možno sústrediť nielen na mapy väčších cirkevno-organizačných jednotiek, teda arcibiskupstiev, biskupstiev či archidiakonátov, ale je vhodné upriamiť pozornosť aj na rozmiestnenie jednotlivých sídiel farností a filiállok konkrétneho dekanátu v skúmanom období.

Samozrejme, už vo formulovaní metodologických otázok práce s kanonickou vizitáciou sme naznačili, že podobne ako každý iný historický prameň, aj ona má aj svoje limity. V prvom rade si musíme uvedomiť, že kanonická vizitácia je prameňom, ktorého pôvodcom je rímsko-katolícka cirkev ako inštitúcia. Vezmúc do úvahy tento fakt, je mimoriadne dôležité v niektorých skúmaných okruhoch uplatniť dôsledne kritiku, najmä pri skúmaní obdobia reformácie a rekatolizácie, kedy údaje kanonických vizitácií nemusia byť relevantné, resp. úplné. Údaje z nich musíme prísne posudzovať v kontexte s dobou, v ktorej vznikali, a do ktorej sa hlásia. Na druhej strane, kanonické vizitácie ako historický prameň sú skutočne jedinečným a nezameniteľným historickým prameňom a ich jedinečnosť tkvie v tom, že z období, kedy vznikali, nenájdeme iný podobný typ prameňa, ktorý by najmä po obsahovej stránke, prinášal skutočne pozoruhodné množstvo údajov o živote farností. Je preto na konkrétnom postupe historika, ako ku kanonickej vizitácii ako historickému prameňu pristúpi, a ako ho bude interpretovať.

Canonical Visitation – to Interpretation, Limits and Methodological Questions in Historical Research

The canonical visitations are important as singular document of life of people with all own aspects in concrete historical age and locality. Canonical visitation we define like personal examination of ecclesiastic discipline, alternatively religious life through appropriate religious representative or his delegate with intention to discover the state of clerical establishment, if is not necessary something to repair, abolish, eventually to punish negligent the member or administrator. The inscription from that visit is the memorandum of canonical visitation, or visiting protocol. The fact that the visitations have the official character attests, that the canonical visitation is the authentic historical document. It is the document with official character and high plausibility. As historical source offers to explorer enormous quantity of information about life of parish. Although the editor of the visitations was the Catholic church as institution, it affords the evidences not only to the religious history. In essence it includes important informations about all spheres of life of parishes, that means not only about religious but about cultural, social and economic life. To achieve the intentions, is necessary to use all standard methodic courses within the frame the modern historical science (the critique of source, analyse, the method of sound, typological method, synthesis). Expecially important is the application of critique, when the critical looking at the historical source narrowly is connected by plausibility of source. Also is necessary to impose the achievements of other sciences, which are collateral to history by their character and that can contribute to acquist of information, important for the source. Their exploitation is actual for completing and authentication of information from basic sources, in our case it is the application of historical demography, historical geography and philological method (mainly toponomastic).

VYZNANIE VIERY GRÉCKOKATOLÍCKYCH FARÁROV Z ROKU 1726 AKO PRÍKLAD LATINSKEJ DOMINANCIE

PETER ZUBKO

ZUBKO, PETER. Faith Declare of Greek Catholic Priests from 1726 as an Example of Latin Dominance. In *Prameň – jeho funkcia, význam, interpretácia a limity v historickom výskume*. Nitra, 2010, pp. 79-86.

Development of relations between Western and Eastern Church was very difficult on our territory. In the modern times it was affected by dominance of Roman Church and latinization, which was based on the domestic traditions, but it was also influenced by neighbouring countries. There are several items from 18th and 19th century saved in Archbishop's Archive in Košice, from the period, when Eger bishops considered the Eastern bishops as theirs service vicars. Interpretation of contents and meaning of these sources shows whole problem in the unprejudiced light. This statement is important because we are dealing with problematic, that has been mythologized in previous times.

KEYWORDS: Greek Catholic church in 18th century, synod of Zamošć, Latinization, declare of faith

V Arcibiskupskom archíve v Košiciach sa zachovali autentické dokumenty z deviatich zasadaní gréckokatolíkov, na ktorých východní kňazi podpísali text Zamošćskej vyznania viery a pristúpili k akceptácii záverov Zamošćskej synody. Boli to dekanáty: Újhelyský,¹ Humenský,² Stropkovský s Vranovským,³ Makovický,⁴ (Šarišsko)Zamagurský,⁵ Šarišský,⁶ Užský,⁷ Verchovinský⁸ a Ugočský.⁹

¹ Archivum Archidieocesis Cassoviensis (AACass), Graeci ritus (GR), sign. EHa/207, vyznanie viery Újhelyského dištriktu z 3. septembra 1726.

² AACass, GR, sign. EHa/208, vyznanie viery Humenského dištriktu z 8. septembra 1726.

³ AACass, GR, sign. EHa/211, vyznanie viery Stropkovského dištriktu zo 4. novembra 1726.

⁴ AACass, GR, sign. EHa/212, vyznanie viery Makovického, Zamagurského, Šarišského, Užského a Verchovinského dištriktu z 10. novembra 1726 a Ugočského dištriktu z 3. februára 1727, s. 1-11.

⁵ AACass, GR, sign. EHa/212, vyznanie viery Makovického, Zamagurského, Šarišského, Užského a Verchovinského dištriktu z 10. novembra 1726 a Ugočského dištriktu z 3. februára 1727, s. 12-14.

⁶ AACass, GR, sign. EHa/212, vyznanie viery Makovického, Zamagurského, Šarišského, Užského a Verchovinského dištriktu z 10. novembra 1726 a Ugočského dištriktu z 3. februára 1727, s. 15-17.

⁷ AACass, GR, sign. EHa/212, vyznanie viery Makovického, Zamagurského, Šarišského, Užského a Verchovinského dištriktu z 10. novembra 1726 a Ugočského dištriktu z 3. februára 1727, s. 17-18.

Na rozhraní dvoch kultúr, civilizácií či svetov dochádza zvyčajne k napätiu. Ak je navyše jedna strana neporovnateľne silnejšia, zdatnejšia a vyspelejšia, disponuje aj patričnými mocenskými prostriedkami – fyzickými i morálnymi – toto napätie smeruje k dominancii až k pohlteniu silnejšou stranou. Novoveká spoločnosť bola naplnená takýmito udalosťami, spomeňte napr. kolonializmus, imperializmus, množstvo myšlienkových a ideových hnutí a systémov. Výnimkou nie sú ani cirkvi, medzi ktorými dochádzalo k rovnako dramatickým, ak nie neraz aj závažnejším konfliktom. Dominantnou bola predovšetkým latinská cirkev na západe, reprezentovaná starobylosťou, pápežstvom a kontinuitou, zocelená prelomovými skúškami prekonaných spochybňovaní viery a mravov. Ortodoxná cirkev na východe toľko šťastia nemala: pádom Konštantínopolu sa prehlbuje vzájomná pestrosť východu.

Prirodzené prírodné či stabilné politické (zväčša štátne) hranice, ak boli hranicami medzi dvoma „svetmi“, boli požehnaním pre jednu i druhú stranu, aj keď to môže vyznievať paradoxne. Život však nie je často ideálny, lebo dva rozdielne svety sa neraz schádzajú na jednom území. Toto bol prípad stretu latinskej a gréckej cirkvi v severovýchodnom Uhorsku v 17. až 19. storočí (od Užhorodskej únie do vzniku Prešovskej eparchie).

V archívoch inštitúcií predpokladáme zachované písomné dedičstvo nielen o samotnej inštitúcii, ale aj o jej vzťahoch k vonkajším subjektom, s ktorými mala táto inštitúcia nejaké vzťahy; dokonca je to vlastne tak, že o samotnom pôvodcovi fondu je menej hutných a výpovedných prameňov, lebo tieto inštitúcie nepísali (pravidelne) správu o svojej činnosti. S dokladovaním aktivít takejto inštitúcie býva problém, kým realie statického charakteru je relatívne jednoduchšie vypátrať a interpretovať.

Archív gréckokatolíckej Mukačevskej eparchie na Ukrajine je síce ťažko prístupný, o mnohých udalostiach z ich dejín sa môžeme dočítať v citovanom diele Michala Lučkaja. Z tohto i iných primárnych (i sekundárnych) prác vieme o napätých vzťahoch medzi latinikmi a uniatmi, ktoré vyvrcholili v 18. storočí do takej miery, že mukačevský biskup bol pred jágerským biskupom len tzv. obradovým vikárom.¹⁰

Inštitúcia pomocného biskupa, ako ju poznáme dnes, v ranom novoveku neexistovala. Bolo možné menovať svätiaceho biskupa, ak rezidenčný biskup nestačil na svoju prácu, napr. zo zdravotnej nespôsobilosti. Svätiaci biskup sa stal

⁸ AACass, GR, sign. EHa/212, vyznanie viery Makovického, Zamagurského, Šarišského, Užského a Verchovinského dištriktu z 10. novembra 1726 a Ugočského dištriktu z 3. februára 1727, s. 19-20.

⁹ AACass, GR, sign. EHa/212, vyznanie viery Makovického, Zamagurského, Šarišského, Užského a Verchovinského dištriktu z 10. novembra 1726 a Ugočského dištriktu z 3. februára 1727, s. 21-23; ЛУЧКАЙ, Михайло: *Історія карпатських Русинів III. Historia Carpatho-Ruthenorum 3*. In SOPOLIGA, Miroslav et al. Vedecký zborník múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku 16. Svidník; Bratislava; Prešov : Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve v Bratislave, Oddelení ukrajinskej literatúry v Prešove, 1990, s. 196-202.

¹⁰ Porov. VASII, Cyril. *Kánonické pramene byzantsko-slovanskej katolíckej cirkvi v Mukačevskej a Prešovskej eparchii v porovnaní s Kódexom kánonov východných cirkví*. Trnava : Dobrá kniha, 2000, s. 132-134.

titulárnym biskupom v niektorej dávnej zaniknutej diecéze, čím bolo aj jasne deklarované, že nie je vlastným biskupom diecézy, kde pôsobí. Jeho funkcia spočívala skutočne len v tom, že svätzil ordinandov, kostoly, birmoval – bol svätiacim biskupom. Konal teda to, čo je vyhradené len biskupovi, na čo len presbyterská vysviacka nepostačovala. Rezidičný biskup zostával diecéznym biskupom (zvyčajne) až do svojej smrti, neexistoval inštitút emeritúry. Pre jágerských biskupov bolo preto nepredstaviteľné mať na svojom území ďalšieho rovnocenného partnera. Navyše vtedajšia predstava správy veriacich spočívala v uniatizme. O jedinstve biskupa na nejakom území rozprávali viaceré staroveké všeobecné synody konané kedysi na východe, na ktoré sa latinský západ takisto rád odvolával. Západ však uplatnil nie princíp starovekej rovnosti partnerov, ale novovekej dominancie silnejšieho nad tým druhým. Až neskoršie časy priniesli nápravu. Paradoxne podstata princípu, na základe ktorého bol mukačevský biskup považovaný za obradového vikára, bola interpretovaná úplne opačne – ako dôvod nielen na pestrosť obradov, ale aj diecéz. Došlo k posunu myslenia, keď bol videný len obrad, teda vec, k videniu človeka, teda osoby, ktorá je nositeľom obradu. Súčasne sa zmenilo prílišné zdôrazňovanie uniformného celku na videnie detailu, z akých sú skladané mozaiky.

Doteraz sme nepoznali detailne pramene o gréckokatolíkoch zo spomínaného obdobia 18. storočia od samotných latinských biskupov. Keď sa skúmajú bilaterálne relácie, má byť vypočítaná aj druhá strana. Je to morálna zásada aj vo vzťahu k minulosti. Pramene latinskej proveniencie o uniatoch skutočne existujú. Pôvodne boli súčasťou archívu jágerského biskupa. V roku 1804 bolo Jágerské biskupstvo povýšené na arcibiskupstvo a boli oddelené nové diecézy v Satu Mare a Košiciach. Na základe teritoriálneho princípu boli z jágerského biskupského archívu vyčlenené tie spisy, ktoré sa týkali územia nových diecéz a translokované do sídel nových biskupov.¹¹ Rovnako to bolo aj so spismi týkajúcimi sa gréckokatolíkov.

Spisy sa týkajú rôznych vzájomných vzťahov a je ich viac než dost'. Väčšinou ide o nezhody, kde nebolo problémom vierovyznanie, ale zlyhanie osobného faktoru, so zjednodušujúcim, no bulvárne účinným zdôvodnením, že na vine je rozdielna viera (vierovyznanie). Zarážajúce je to, ak za takýmito prípadmi bol miestny duchovný, či z jednej alebo z druhej strany. Príbehy zo spisov neraz pripomínajúce psa bežiacého v kruhu za vlastným chvostom, opomenieme. Oveľa závažnejšiu a vysokú vypovedaciu hodnotu majú spisy systematicky a komplexne mapujúce celkový stav uniatskej cirkvi. Dominancia a administratívna vyspelosť latinskej cirkvi vyprodukovali jedinečný pohľad zvonka. Nie je to subjektívny pohľad zvnútra, ale iný pohľad. Istým spôsobom ho možno prirovnať pohľadu historika na dejinnú udalosť, od ktorej je (i

¹¹ Porov. ZUBKO, Peter. *Dejiny Košickej cirkvi v prameňoch (1803 – 2006)*. Prešov : VMV, 2006, s. 551-552.

nie je) dostatočne (časovo i morálne) vzdialený. Aj tu možno predpokladať istú subjektivitu, v žiadnom prípade však nadŕžanie druhej strane.

Závažné latinské pramene par excellence vznikali vlastne príležitostne, nie systematicky, a to buď z iniciatívy biskupa alebo panovníka, a to pod vplyvom spoločensko-politického vývoja. Sledované ciele sa prezentovali ako závažné verejnoprospešné záujmy krajiny – pokoj, blaho a dobro obyvateľov severovýchodného Uhorska. Odklon ručičky od latinskej strany k východnej bol dôsledkom osvietenstva, ktoré tu zohrálo pozitívnu úlohu. Tie najzávažnejšie pramene sú:

1. Vyznanie viery uniatských kňazov (1726).
2. Stav uniatských farností v čase kánonickej vizitácie Františka Barkóczyho (1746).¹²
3. Kánonická vizitácia Karola Eszterházyho (okolo 1772).
4. Slávenie sviatkov gréckokatolíkmí na území spoločnom s rímskokatolíkmí podľa relácií z roku 1794.¹³
5. Zisťovanie stavu farností pred vznikom Prešovskej eparchie (1814/1815).¹⁴

Prvým takýmto prameňom je podpísané vyznanie viery uniatských kňazov z rokov 1726 – 1727. Prvý pohľad na tento dokument hovorí len toľko, že jágerská biskupská aula dňa 11. marca 1726¹⁵ prerokovala závery Zamoštskej provinciálnej synody Ruténov, ktorá sa konala 26. augusta – 17. septembra 1720 v meste Zamošć. Závery tejto synody potvrdil pápež Benedikt XIII. dňa 19. júla 1724.¹⁶

¹² AACass, GR, Tabella repraesentans Statum Ecclesiarum, et Parochialum Graeci Ritus in altera parte Superioris Districtus Sárosiensis prout erutus est ex Conscriptione Anni 1746, nesign., 4 s.; AACass, GR, Tabella repraesentans Statum Ecclesiarum, et Parochialum Graeci Ritus in Superiore Districtu Sárosiensis prout erutus est ex Conscriptione Anni 1746, nesign., 2 s. (AACass, GR, Tabella repraesentans... altera parte Superioris Districtus Sárosiensis... 1746, s. 5-6); AACass, GR, Tabella repraesentans Statum Ecclesiarum, et Parochialum Graeci Ritus in dimidia Parte Districtus Homonensis, prout erutus est ex Conscriptione Anni 1746, nesign., 6 s.; AACass, GR, Tabella repraesentans Statum Ecclesiarum, et Parochialum Graeci Ritus in Districtu Ujhelyiensis, prout erutus est ex Conscriptione Anni 1746, nesign., 8 s.

¹³ AACass, GR, Informatio Super eo: Quae sit Consuetudo Apud Graecos Catholicos in observandis Festis Catholicorum Latini Ritus, nesign.

¹⁴ AACass, GR, Conscriptio Ecclesiarum Graeci Ritus Catholicorum in ICottu Abaujvariensi; AACass, GR, Conscriptio Ecclesiarum Graeci Ritus Catholicorum in I. Comitatu Sárosiensis; AACass, GR, Conscriptio Ecclesiarum Graeci Ritus Catholicorum in Inclyto Comitatu Zempliniensi.

¹⁵ ЛУЧКАЙ, Михайло: *Історія карпатських Русинів III. Historia Carpatho-Ruthenorum 3*, s. 206.

¹⁶ Porov. *Provinciálna synoda Ruténov, ktorá sa konala v meste Zamošć roku 1720*. Prešov : Biskupský úrad, 2000.

Nasleduje text vyznania viery v dvoch stĺpcoch – latinsky a cirkevnoslovansky a podpisy kňazov v jednom stĺpci (latinskom), pričom zapisovateľ paralelne prepísal do latinky tieto podpisy.¹⁷

Suchá, stručná a jasná dikcia dokumentu bez zbytočného vysvetľovania kontextu vzniku je typická pre novovek. Má však aj svoje limity, ktoré treba práce a náročne dohľadať inde. Ide o legalistické zdôvodnenie, že túto akciu inicioval jágerský biskup. Podrobné zápisnice sa nepísali, ale aj z tohto stručného vyjadrenia a primárnej literatúry nie je až také náročné tento dokument zaradiť do kontextu udalostí vtedajšej doby. Výsostný záujem Jágru o väčšie vtelenie uniátov do latinskej cirkvi bol permanentný a rastúci. Domáce tradície však boli výsledkom modu vivendi, ako sa utriasol v polovici 17. storočia po prijatí Užhorodskej únie.

Podnetom k osobitnému podpisovaniu viery nebola revízia postoja k únii, ale jej prehĺbenie na poľský spôsob. Zamoščská synoda bola považovaná za provinciálnu synodu Ruténov Poľského kráľovstva. Synoda bola pokračovaním Brestovskej únie (1596). Cieľom zamoščskej bola latinizácia gréckokatolíckej cirkvi, spočívajúca v odstraňovaní rozdielov medzi latinským a gréckym obradom, napr. v odstraňovaní ikonostasov, zavádzaní bočných oltárov, spovedníc, lavíc, vsúvaní prvkov latinského obradu do východnej liturgie, zavádzaní poľštiny do kázní a pobožností namiesto staroslovienciny. Ďalším aspektom bolo vyžadovanie vyššej disciplinovanosti duchovenstva a veriacich.

Okrem mnohých záverov, ktoré znamenali otvorenie sa latinizácii, bolo výsledkom podpísanie vyznania viery. Nazvime ho Zamoščským a bolo spísané pre potreby sledované touto synodou. Vyznanie viery je symbol. Symbol veľmi silný a vysoko závažný.¹⁸ V tomto prípade príklon k tomuto symbolu znamenal príklon k záverom synody. A tento prvok sa snažil implantovať do svojho prostredia jágerský biskup – nanútiť svojim uniátom poľský vzor, ktorý bol silne latinizujúci a v Poľsku sa ujímal. Neudialo sa to však na spôsob konania vlastnej ruténskej synody, ale na spôsob nostrifikácie už uzavretej a pápežom odobrenej cudzozemskej synody vyznaním viery. Vlastné prijatie latinizujúcich záverov Zamoščskej synody sa udialo cez podpísanie Zamoščského vyznania viery. Jágerský biskup Gabriel Erdődy (1715 – 26.9.1744) využil ešte jednu okolnosť. V roku 1716 vybrali za mukačevského biskupa Grigorij Gendij Bizanciho (1716 – 1733), ktorý bol vo vzťahu k latinskému biskupovi bezvýhradne podriadený, čo latinský biskup využil. Práve táto okolnosť vysvetľuje, prečo je medzi synodou v Zamošči a naším podpísaním viery len 6-ročný odstup, ale od pápežovho schválenia len 2-ročný odstup.

¹⁷ Podrobný prepis týchto zoznamov pozri v: ZUBKO, Peter. *Gréckokatolíci v záznamoch latinských biskupov z 18. storočia*. Ružomberok : Katolícka univerzita v Ružomberku, 2009.

¹⁸ Porov. NADOLSKI, Bogusław. *Leksykon liturgii*. Poznań : Pallotinum, 2006, s. 1708-1715.

Dôkladnejšia analýza prameňa odhaľuje ďalšie skutočnosti. V podstate podpisovanie vierovyznania sa dialo v rámci dekanátov. Delenie na dekanáty k roku 1726 nezodpovedá celkom skutočnému stavu a vyvoláva viacero otázok. Niektoré skupiny farností sa snažia kopírovať uniatské usporiadanie farností alebo latinské delenie územia na dekanáty. Po vynesení na mapu sa však farnosti uvedené pod dekanátmi (Šarišské) Zamagurie (oblasť severne od Bardejova, pohorie Busov a pohraničný sever Ondavskej vrchoviny) a Makovica (šarišská oblasť Ondavskej vrchoviny) plynule miešajú. Z toho možno vyvodit' záver, že nešlo ani tak o verný administratívny úkon z formálneho hľadiska, ale z hľadiska morálneho. Čiže ak niektorý kňaz nemohol prísť na zasadanie dekanátu, išiel v inom vhodnejšom termíne k susedom. Obdobne v prípade Ugočského dekanátu sa vyskytujú aj podpisy zo susedných farností Berežskej a Maramaróskej stolice.¹⁹ To by mohlo viesť naše uvažovanie k záveru, že zo strany uniátov išlo o formalitu, ktorú bolo treba splniť/vykonať a hotovo. Spontánnosť a živelnosť pred systematickosťou a precíznosťou/presnosťou bola pre východ typická.

Podobným problémom sa javí fakt, že v niekoľkých zoznamoch sú nezrovnalosti medzi menoslovom pred textom vierovyznania a skutočnými podpismi. Niekde mená chýbajú, niekde sú navyše. To svedčí o veľkej formálnosti. Navyše niektorí kňazi sa podpísali len krstným menom. V niekoľkých prípadoch je možné z iných prameňov dozistiť priezvisko, v ostatných však nie. Niektorí dokonca okrem krstného mena neuviedli ani lokalitu, akoby chceli utajiť svoju identitu; niektorým sa to takýmto spôsobom podarilo. To, že ani prepisovateľ do latinky to nespresnil v prepise, svedčí o tom, že prepis nevznikal na mieste po dôkladnej kontrole, ale až s časovým odstupom niekde v kancelárii pred odoslaním dokumentu jágorskému biskupovi.

Zapisovateľ prepísal mená z cyriliky do latinky, aby ich mohli skontrolovať jágerskí aulisti. Keďže nedošlo k formálnemu doplneniu vyššie uvedených neúplností, zrejme tak nikto vtedy neurobil. Toto všetko sú však problémy interpretácie.

Oveľa závažnejšie sú problémy prísne diplomatické. Mená osôb a názvy lokalít uvedené cyrilikou a latinkou dovoľujú vyvodit' väčšiu istotu pri čítaní a lokalizovaní, nie však vždy. Ak vynecháme ortografické rozdielnosti medzi slovansky a nemecky, resp. maďarsky písaným priezviskom, skutočným problémom sú tie lokality, ktoré majú rovnaký kmeň slova. Ide o lokality typu Rakovec, Rakovo, Rakovčik alebo o lokality, ktoré sa odlišovali len adjektívom Vyšný/Nižný, Horný/Dolný, Veľký/Malý a pod. Neustálenosť názvov vo väčšine takýchto prípadov nedovoľuje vyvodit' úplnú istotu, o ktorú lokalitu ide. Problém sa nedá odstrániť ani tým, že sa v zozname na inom mieste už lokalita s podobným názvom (znením) nachádza, pretože v tomto období ešte bolo bežné, že v jednej obci pôsobili aj dvaja, traja, ba aj štyria duchovní,

¹⁹ V tomto prípade však bol Ugočský dekanát veľmi malý a geograficky boli príslahlé farnosti veľmi blízko, čím vytvárali spádové územie.

ktorí boli buď v nejakom príbuzenskom vzťahu (otec – syn, bratrance, svokor – zať), alebo si boli navzájom úplne cudzí; mohli bývať pod jednou strechou, ale i na rôznych koncoch obce.

V súvislosti s lokalizáciou treba oceniť známu prácu Milana Majtána²⁰ a všetky historické atlasy na čele s vojenskými mapovaniami. Ukázalo sa však, že absentujú podobné práce, kde by boli uvedené aj rusínske názvy obcí v cyrilike. V niektorých prípadoch sú totiž výrazne odlišné od latinských, maďarských, či slovenských verzii názvov.

Z analýzy historického kontextu a samotného prameňa vyplýva, že na produkciu tohto dokumentu záležalo predovšetkým latinskému biskupovi. Druhá strana síce prejavila povinnú úctu a poslušnosť, ale skutočne len na formálnej či formalistickej báze. Niekoľkí kňazi sa síce podpísali iba latinkou, viac prípadov však vraví o neudaní lokality alebo priezviska, ba chýbajú podpisy, čo rozhodne poukazuje na problém východnej strany voči latinskej autorite. Drvivá väčšina kňazov sa podpísala v sebe vlastnej reči a svojím písmom, neriešila problém doby, ale chcela pokojne žiť ďalej – bola to tzv. mlčiaca väčšina.

Dokument je teda jednoznačne svedectvom latinskej dominancie, ktorý odhaľuje existujúci odpor a formalizmus. Aj zo strany jágerského biskupa sa totiž v najbližšej dobe nič mimoriadne neudialo, až kým sa nepriblížil čas kánonickej vizitácie v polovici 40. rokov 18. storočia. Bolo to tak aj preto, že tento „zamošský pokus“ bol lastovičkou a latinský biskup musel počkať na odozvu, nemohol predsa riskovať nespokojnosť.

V takomto formálnom/formalistickom kontexte mohlo byť podpísanie Zamošského vierovyznania na spôsob potvrdenia únie chápané ako prejav nedôvery latinského biskupa voči uniatom. Na druhej strane je dnes prameňom s mimoriadnou výpovednou hodnotou:

a) dobovou – komplexne dosvedčuje zoznam duchovných a lokalít, je jedným z najstarších takýchto prameňov vôbec;

b) nadčasovou – tak, ako bol v podstate namierený proti uniatom, dnes ukazuje proti jágerskému biskupovi ako jeho iniciátorovi, lebo svedčí o jeho malosti, keď síce ukázal, akú má moc, nebol však skutočnou morálnou autoritou voči východu.

Minulosť siaha až do terajšej súčasnosti. Jágerský arcibiskup István Seregély počas osláv 200. výročia vzniku Košickej arcidiecézy navštívil košickú katedrálu, kde 4. septembra 2004 na slávnosti doslova povedal aj tieto dôležité ospravedlňujúce slová: „*Humiliter praecantes sumus misericordiam Domini et vestram pro nostris delictis et omissio-*

²⁰ Porov. MAJTÁN, Milan. *Názvy obcí Slovenskej republiky (Vývin v rokoch 1773 – 1997)*. Bratislava : VEDA, 1998.

*nibus.*²¹ Minulosť nás učí, aby sa chyby podobné minulým nerobili ani v súčasnosti, pretože trvá stáročia, kým dôjde aspoň k morálnej náprave, čo je síce morálne žiaduce, avšak neraz málo dostačujúce, nielen preto, že uplynul veľký časový úsek, vymenili sa generácie, ale i preto, že ďalej sa spolupráca neprehlbuje a nehľadá sa ďalší dialóg. Stále sa zabúda na človeka a hľadá sa len na celok.

Faith Declare of Greek Catholic Priests from 1726 as an Example of Latin Dominance

In 1720 was held in the Polish town Zamosc the Provincial Synod of Ruthens. The conclusions of the Synod of Zamocs decided to apply bishop of Eger in his diocese. Between 1726 – 1727 had all Greek Catholics signed consent to accept the conclusions of the foreign Synod. This marked the start of intensive latinization of Eastern Christians. In this article the author analyzes and explains the hidden information contained in the source text. The following information reveals the real background of the beginnings of latinization of the Carpathian Ruthens.

²¹ „Pokorne prosíme o milosrdenstvo Pána a vás za naše neprávosti a zanedbania dobrého.“ ZUBKO, Peter. *Dějiny Košickej cirkvi v prameňoch*, s. 463-464, dokument č. 164a – 164b.

TRENČIANSKA STOLICA V BELOVOM DIELE NOTITIA HUNGARIAE NOVAE HISTORICO – GEOGRAPHICA

KATARÍNA RÁCOVÁ

RÁCOVÁ, KATARÍNA. Trenčín County in Bel's Writing Notitia Hungariae Novae Historico – Geographica. In *Prameň – jeho funkcia, význam, interpretácia a limity v historickom výskume*. Nitra, 2010, pp. 87-93.

Matej Bel, one of the most important Hungarian intellectuals (1684 – 1749), was author of several writings. The most famous is Historical-geographical knowledge about new Hungary – *Notitia Hungariae novae historico – geographica*. It was published in four volumes during 1735 – 1742.

KEYWORDS: Matej Bel, Notitions, Trenčín County

Od napísania Belovho diela Notitia Hungariae novae historico – geographica (Historicko – zemepisné vedomosti o novom Uhorsku – ďalej Notície) uplynulo do dnešných dní viac než dvestopäťdesiat rokov. Jeho dielo má však aj po toľkých rokoch veľkú historickú hodnotu. Už naši predkovia označili Mateja Bela prívlastkami vyjadrujúcimi úctu k jeho aktivitám – veľká ozdoba Uhorska, historiograf uhorského kráľovstva etc. Napriek tomu jeho dielo dodnes nie je kompletne vydané.

Vydaniu Notícií predchádzalo viacero udalostí, ktoré však nie sú predmetom môjho príspevku. Nedá mi však nespomenúť vydanie tzv. Prodromu (Hungariae antiquae et novae prodromus – Posol starého a nového Uhorska), ktorý vyšiel v roku 1723 a je quasi akýmsi projektom s ukázkami pripravovaného veľkého vlastivedného diela. Realizácia vlastivednej syntézy o Uhorsku načrtnutá v Prodrome bola však nereálna (v pláne bolo 7 kníh). Bel po mnohých peripetiách nakoniec prišiel k záveru, že vedecký život v Uhorsku nedozrel na vydanie tak obsažnej práce.¹ Matej Bel napokon predsa len vedecky aj editorsky zrealizoval časť svojho vedeckého projektu, konkrétne druhú knihu Nového Uhorska – Zemepis, v už spomínaných Notíciách.

V roku 1735 mu vyšiel 1. zväzok Notícií, ktorý zahŕňal opis Bratislavskej stolice. Druhý zväzok vyšiel o rok neskôr a začínal sa opisom Bratislavskej stolice, ďalej nasledovala Turčianska, Zvolenská a Liptovská stolica. Tretí zväzok z roku 1737 zahŕňal stolice Peštiansku, Pilišskú a Šoltskú. Posledný, čiže 4. zväzok, ktorý sa podarilo vydať tlačou až v roku 1742, obsahoval opis stolíc Novohradskej, Tekovskej,

¹ TIBENSKÝ, J. (ed.). *Bratislava Mateja Bela*. Bratislava, 1984, s. 27.

Nitrianskej, Hontianskej a Malohontskej. Pôvodne tam chcel Bel zaradiť aj Trenčiansku a Oravskú stolicu, ale nekonečné výhrady a pripomienkovanie stoličnej šľachty jeho plán zmariť. Niet pochyb o tom, že sa tak skutočne malo stať, veď opisy oboch žúp obsahovali predhovory, obsahy, marginálie a kompletný poznámkový aparát. Ostatných 38, resp. 37, stolíc (k Spišskej stolici, ktorá vyšla v Prodrôme sa už nemienil vracat') ostalo v jeho vedeckej pozostalosti.²

Z obsažných Notícií vyšli u nás v knižnej podobe len Notície Turčianskej stolice (Martin 1989), ktoré preložil Július Sopko a úvodom a poznámkami doplnil Richard Marsína. V roku 1984 (Bratislava) sa podarilo kolektívu prekladateľov a historikov pod vedením Jána Tibenského vydať výber z Notícií Bratislavskej stolice. Martin Slaninka preložil Notície Zemplínskej a Užskej stolice (Bratislava 1999) a Jozef Minárik Notície Oravskej stolice (Liptovský Mikuláš 2001). V mnohých zborníkoch, štúdiách, publikáciách a iste aj v diplomových, doktorandských, rigorózných, obecné atestačných prácach vyšli rôzne úryvky prekladov z viacerých stolíc, ale nikdy nie v ucelenej podobe. Podstatnú časť špeciálnej časti Notícií Bratislavskej stolice, konkrétne mesto Trnava, spracovala vo svojej dizertačnej práci E. Juríková.³

Ústredným cieľom môjho výskumu je snaha sprístupniť odbornej obci a dúfam, že v budúcnosti aj širšiemu okruhu čitateľov, Belove Notície Trenčianskej stolice, ktoré zostali v rukopise. Originál Belových Notícií Trenčianskej stolice je uložený v arcibiskupskom archíve v Ostrihome. Jestvujú však viaceré odpisy spomínaného diela. Pochádzajú od Jána Kerekeša, syna Antona Kerekeša, hospodárskeho úradníka v Dubnici u Iľešháziocov, z druhej polovice 18. stor. (dubnický variant); od zemana Jána Ďurikoviča z Ivanoviec, historika a právnika (pre Karola Kerekeša) z prelomu 18. a 19. stor. (ostrihomský variant); odpis Jána Kerekeša ml. z matičného obdobia v Matici slovenskej v Martine; odpis regionálneho historika a archivára Aurela Rutšeka z Považskej Bystrice z 50. rokov 20. stor. (po jednom exemplári v Štátnom oblastnom archíve v Bytči a v Trenčianskom múzeu v Trenčíne).⁴ Ja som pracovala s matičným rukopisom.

Osnova opisov všetkých stolíc je obdivuhodne jednotná. Opis Trenčianskej stolice je rozdelený podľa tejto jednotnej schémy na všeobecnú alebo generálnu časť (pars generalis) a na osobitnú alebo špeciálnu časť (pars specialis).

Všeobecná časť sa ďalej delí na „oddiel prvý o prírode“, resp. prírodopisnú hlavu (membrum prius physicum) a „oddiel druhý politický“, resp. politickú hlavu (membrum posterius politicum).

² TIBENSKÝ, J. *Veľká ozdoba Uhorska. Dielo, život a doba Mateja Bela*. Bratislava, 1984, s. 153.

³ JURÍKOVÁ, E. *Matej Bel a Trnava. Dizertačná práca*. Trnava : Trnavská univerzita, 2006.

⁴ ŠÍŠMIŠ, M. Ján Thurzo z Nosíc, spolupracovník Mateja Bela na opise Trenčianskej stolice. In TIBENSKÝ, J. (ed.). *Matej Bel, doba, život, dielo*. Bratislava, 1987, s. 309.

Prírodopisná hlava s názvom „O polohe, prírode a životných podmienkach stolice“ (De situ, natura atque opportunitatibus Comitatus Trentsinienensis), vysvetľuje v ôsmich paragrafoch etymológiu názvu stolice, určuje jej hranice vzhľadom na susedné stolice a v krátkosti charakterizuje prírodné pomery. Ďalej pokračuje v opise vrchov, hôr a lesov, podáva prehľad zveri a vtáctva žijúceho v danej stolici. Venuje sa aj jaskyniam, ťažbe nerastov a baniam. Potom nasleduje prehľad riek, hlavných tokov, prítokov a potokov v stolici a následne ich využiteľnosť v každodennom živote (pltníctvo, rybolov). Nezabúda ani na minerálne pramene a ich liečivé účinky. Veľkú pozornosť venuje kúpeľom v Trenčianskych Tepliciach. Pri opise životných podmienok načrtáva charakteristiku úrodnosti kraja, spomína pestovanie rastlín, obilia, ďalej ovocinárstvo, záhradníctvo a vinohradníctvo, popritom hovorí aj o chove dobytky a o včelárstve. Rozsah spomínanej hlavy má v rukopise 37 strán.

Politická hlava s názvom „O obyvateľoch, úradoch a vznešených rodinách stolice“ (De incolis, magistratibus et illustribus familiis Comitatus Trentsinienensis) s trinástimi paragrafmi poskytuje informácie o štruktúre obyvateľstva stolice z pohľadu jednotlivých národností, kde sa venuje dejinám, mravom, odevom a zvykom každej z nich. Pri opise úradov sa zaoberá stoličným administratívnym delením, vymenúva významných županov a opisuje erb stolice. Nakoniec menuje významné rodiny Trenčianskej stolice. Opis rodu Ilešháziouvcov je veľmi obsihrny. Netreba zabúdať, že opis prešiel úradmi danej stolice, v ktorých sedeli príslušníci spomínaného rodu. V origináli zaberá 43 strán.

Špeciálna časť s názvom „O slúžnovských okresoch stolice“ (De processibus Comitatus Trentsinienensis) je rozdelená na štyri oddiely (membrum), teda na opis štyroch slúžnovských okresov. Každý oddiel sa delí na odseky (sectio) a niektoré odseky ďalej na články (articulus).

Prvý oddiel (De Processu Superiore – O Hornom slúžnovskom okrese) má tri odseky: „De arcibus Procesus Superioris“, „De oppidis Processus Superioris“ a „De vicis Processus Superioris“. Odsek o hradoch opisuje osem hradov, resp. zrúcanín, vyskytujúcich sa v danom slúžnovskom okrese. Opisy jednotlivých hradov sa ďalej členia na paragrafy. Venujú sa histórii hradov, ich obyvateľom a polohe. Z dnešného hľadiska sú veľmi zaujímavé opisy exteriérov a interiérov hradov, kaštieľov a budov, ktoré sú toho času zrúcaninami, resp. neexistujú. Opis jednotlivých hradov nemá rovnakú schému. Odsek druhý obsahuje sedem paragrafov a ako to vyplýva z názvu, jedná sa o opis miest a mestečiek. Začína sa etymológiou názvu, pokračuje opisom polohy mesta, rozborom mestských výsad a nakoniec nasledujú dejiny mesta, v ktorých Bel spomína jednotlivých panovníkov v súvislosti s daným mestom. Niekedy by sme očakávali podrobnejší rozbor regionálnych dejín, avšak autor sa venoval dejinám daných miest predovšetkým v kontexte uhorských dejín. Opis pokračuje vymenúvaním významných častí mesta, budov, ustanovizní, kostolov, námestí a ulíc.

Venuje sa aj národnostnej skladbe obyvateľstva, správe daného mesta, zamestnaniu obyvateľov, trhom, remeslám. Posledný odsek o dedinách slúžnovského okresu sa v tomto prípade ešte člení na dva články s názvami: „De vicis Processus Superioris Trans – Vaganis“ a „De vicis Processus Superioris Cis – Vaganis“. Uvedené články podávajú výpočet dedín, ako z názvu vyplýva, vzhľadom na polohu k rieke Váh. V prvom článku menovite uvádza 69 dedín, v druhom 70. Zámerne udávam slovo „výpočet“, pretože sa tu nedá hovoriť v pravom slova zmysle o opise. Bel síce uviedol aj „najzapadnutejšiu“ dedinku, avšak „prihodiť“ k nej v priemere štyri riadky, v ktorých udal polohu dediny vzhľadom k nejakému väčšiemu mestu, poprípade spomenul meno vlastníka obce, kostol a ak bolo na danej obci niečo zaujímavé, nezabudol to pripomenúť. Myslím predovšetkým na typické zamestnanie (výroba nožov, koželužníctvo). Ak sa narodil v obci niekto známy, Bel ho určite „neopomenul“. Pri niektorých obciach uviedol aj ich alternatívne názvy, či už v slovenskom, maďarskom alebo nemeckom jazyku, v závislosti od regiónu. Rozsah prvého oddielu v rukopise je 73 strán.

Druhý oddiel (De Processu Comitatus Trentsinienis Medio – O Strednom slúžnovskom okrese Trenčianskej stolice) má štyri odseky: „De libera regiaque urbe Trentsinienis“, „De arcibus Processus Medii Comitatus Trentsinienis“, „De oppidis Processus Medii, quae sunt privilegiis donata“ a „De vicis Processus Medii“. Odsek o slobodnom kráľovskom meste Trenčín podáva v dvadsiatichôsmich paragrafoch prehľad histórie Trenčína od najstarších čias až po dobu Mateja Bela. Autor zaznamenáva dejiny vždy v súvislosti s nejakým panovníkom alebo významnými rodinami žijúcimi v Trenčíne. Odsek o hradoch predmetného slúžnovského okresu sa zaoberá piatimi hradmi. V opise hradov, miest alebo mestečiek Bel postupoval obdobne ako pri spracovaní vyššie spomínaného slúžnovského okresu. Opis každého hradu sa ďalej člení na paragrafy. Odsek o mestách a mestečkách, ktoré boli obdarované nejakými privilégiami, podáva v ôsmich paragrafoch ich stručnú históriu. Odsek o dedinách je členený na dva články: „De vicis Processus Medii Cis – Vaganis“ a „De vicis Processus Medii Trans – Vaganis“. V prvom vymenováva 50 dedín a v druhom 61. V rukopise má tento oddiel 121 strán.

Tretí oddiel (De Processu Comitatus Trentsinienis Inferiore – O Dolnom slúžnovskom okrese Trenčianskej stolice) sa delí na dva odseky: „De arce et oppido Processus Inferioris Beczko“ a „De vicis Processus Inferioris“. Prvý odsek je venovaný osobitne hradu a osobitne mestečku Beckov. Hrad je predstavený v troch a mestečko v jednom paragrafe. Odsek o dedinách tohoto slúžnovského okresu menuje v prvom článku „De vicis Processus Inferioris Cis – Vaganis“ 22 dedín a v druhom článku „De vicis Processus Inferioris Trans – Vaganis“ 30 dedín. Oddiel tretí je rozpísaný na 22 stranách.

Posledný, čiže štvrtý oddiel (De Processu Comitatus Trentsinienis Transmontano – O Záhorskem slúžnovskom okrese Trenčianskej stolice) má dva odseky: „De arcibus et oppidis Processus Transmontani“ a „De vicis Processus Transmontani“. Odsek zaoberajúci sa hradmi, mestami a mestečkami tohoto slúžnovského okresu sa člení na opis hradu v Uhrovci (4 paragrafy) a opis mestečka Bánovce. Odsek druhý sa na rozdiel od predchádzajúcich už nedelí na žiadne články. Bel v ňom stručne menuje 65 dedín. Posledný oddiel sa nachádza na 17 stranách.

V závere je uvedená „Tabula itineraria“, v ktorej autor uvádza smer a najkratšiu cestu, vedúcu do okolitých stolíc, resp. do Poľska alebo na Moravu.

Notície Trenčianskej stolice patria k najrozsiahlejším zo slovenských stolíc. Je isté, že ich Bel nepísal sám, ale že disponoval okruhom spolupracovníkov. P. Ratkoš vyslovil názor, že okrem Maginovej Apológie, Bonbardiho Topografie a ďalších diel spolupracovníkov mohli byť hlavnými informátormi trenčianski rodáci, bratia Bacsmegeyiovcí. Prikláňal sa predovšetkým k Adamovi Bacsmegeyimu, ktorý žil v roku 1711 v Banskej Bystrici. Bel sa s ním poznal už počas pôsobenia v tomto meste a zmienil sa o ňom aj v rukopise Notícií Trenčianskej stolice.⁵

Za najvýznamnejšieho spolupracovníka M. Bela pri tvorbe „monografie“ Trenčianskej stolice sa však oprávnené pokladá zeman Ján Thurzo z Nosíc. Toto konštatovanie vyplynulo podľa M. Šišmiša zo získaných faktografických údajov, ktoré sa objavili na verejnosti už v 19. stor.⁶

P. Horváth v súvislosti s výskumom slovenskej historiografie spomenul Jána Thurzu ako tvorca rukopisu Descriptio Comitatus Trenchiniensis (Opis Trenčianskej stolice), datovaného do roku 1730.⁷ Podľa neho Matej Bel rukopis poznal, podobne ako opisy iných stolíc a využil ho pri koncipovaní Notícií Trenčianskej stolice.

Predmetom môjho skúmania je preklad a historický komentár dvadsiatichôsmich paragrafov z časti špeciálnej (pars specialis) – „O slúžnovských okresoch stolice“ (De processibus Comitatus Trentsinienis), ktorá sa ďalej delí na štyri oddiely (membrum), teda na opis štyroch slúžnovských okresov. Každý oddiel sa ďalej delí na odseky (sectio) a niektoré odseky ešte na články (articulus). Spomínaných dvadsaťosem paragrafov je súčasťou II. oddielu – „O Strednom slúžnovskom okrese Trenčianskej stolice“ (De Processu Comitatus Trentsinienis Medio) a prvého odseku – „O slobodnom kráľovskom meste Trenčín“ (De libera regiaque urbe Trentsinienis). K spomínaným paragrafom som pripojila ešte ďalších šesť paragrafov, ktoré sú súčasťou druhého odseku – „O hradoch stredného slúžnovského okresu Trenčianskej stolice“ (De Arcibus processus medii Comitatus Trentsinienis). Tieto paragrafy

⁵ RATKOŠ, P. Maginova Apológia Slovákov a Belove rukopisy o Trenčianskej stolici. In *Historický časopis*, roč. 25, 1977, č. 3, s. 426.

⁶ ŠIŠMIŠ, ref. 4, s. 309.

⁷ HORVÁTH, P. Slovenská historiografia v období pred národným obrozením. In *Historický časopis*, roč. 31, 1983, č. 2, s. 233.

pojednávajú o trenčianskom hrade. V rukopise sa jedná o osemdesiattri strán formátu A 4.

Jadrom práce je preklad a komentár vyššie spomínaných častí. Z hľadiska časového ide o dejiny Trenčína od doby rímskej do Belovej súčasnosti. Nie všetky Belom spracované paragrafy sú rovnako obsažné a faktograficky bohaté. Z tohto dôvodu som urobila akýsi pomyselný predel medzi kapitolami pojednávajúcimi o najstarších dejinách Trenčianskej stolice do roku 1493 (Štefan Zápoľský sa stal majiteľom trenčianskeho hradu a panstva) a nasledujúcimi paragrafmi. Bolo by možno vhodnejšie zvoliť rok 1526, ale bitke pri Moháči sa venoval Bel iba okrajovo, vsadil ju do udalostí v súvislosti s rodom Zápoľských. Používajúc dnešnú terminológiu, starovekej a predovšetkým stredovekej histórii venoval Bel oveľa väčšiu pozornosť než dejinám novovekým. Preto som sa rozhodla v prvých šestnástich paragrafoch uvádzať komentár bezprostredne za príslušným paragrafom. Vzhľadom na to, že rozoberám Belov pohľad na dianie v jednotlivých historických obdobiach hneď za jeho textom, nepokladala som za nevyhnutné odkazovať na miesta jeho Notícií. Zvyšných dvanásť paragrafov prvého odseku „O slobodnom kráľovskom meste Trenčín“ som nekomentovala osobitne, ale som sa rozhodla zhrnúť a rozobrať jednotlivé kapitoly tematicky. Paragrafy XVII, XVIII a XIX som zlúčila do jedného komentára. Obsahom predmetných častí je vlastníctvo trenčianskeho hradu a hradného panstva rodinou Zápoľských. Ide o obdobie končiacie sa rokom 1528, kedy bol trenčiansky hrad dobytý vojskom Ferdinanda I. Habsburského a stal sa majetkom tejto rodiny. Paragrafy XX, XXI, XXII, XXIII a XXIV som zhrnula do ďalšieho komentára. Tieto state pojednávajú o historických udalostiach v súvislosti s Trenčínom až do Belovej súčasnosti. Venujú sa predovšetkým tureckým vpádom a stavovským povstaniam, ktoré ovplyvňovali uhorské dejiny viac ako sto rokov. XXIV. paragraf je zároveň posledným paragrafom I. odseku, ktorý sa venoval dejinám mesta a hradu. XXV. paragraf sa obsahovo líši od zvyšných paragrafov, preto som sa ho rozhodla okomentovať osobitne. Venuje sa národnostnej štruktúre obyvateľstva Trenčína. Zvyšné tri paragrafy opisujú polohu mesta, jeho vzhľad a opevnenie. V závere Bel spomenul rieku Váh a pohromy, ktoré spôsobovala obyvateľom mesta. K dizertačnej práci som ešte pripojila šesť paragrafov z druhého odseku Belovho diela, ktorý sa venuje hradom stredného slúžnovského okresu Trenčianskej stolice. Spomínané paragrafy sa týkajú trenčianskeho hradu.

V čom tkvie prínos Belovho diela pre dnešnú spoločnosť? V prvom rade som mala možnosť oboznámiť sa s Belovým pohľadom na dejiny a skonfrontovať jeho poznatky s úrovňou dnešného vedeckého poznania. Vhodným výberom prekladaných častí môže dielo priniesť osoh aj iným vedným odborom ako je história. V hojnej miere z neho čerpajú archeológovia. Kunsthistorici by sa možno potešili prekladom opisujúcim vzhľad hradov, zámkov, kúrií a iných budov v čase, keď mnohé z nich

neboli ešte zrúcaninami. Etnológov a etnografov by mohol zaujímať opis zvykov národov a národností žijúcich v tej-ktorej stolici. Bel obširne opisoval ich život, prácu, zvyky pri svadbe, ale aj pri pohreboch, a ak existovalo nejaké špecifikum pre mesto, resp. dedinu, určite ho čitateľovi nezamlčal.

Cieľom mojej práce je pretlmočiť a z pohľadu dnešnej histórie okomentovať ponímanie dejín Trenčína a Trenčianskej stolice Matejom Belom. V neposlednom rade sa snažím prostredníctvom rozboru citovaných prameňov a postoja Mateja Bela k nim vytvoriť obraz historika – zakladateľa modernej uhorskej historiografie.

Trenčín County in Bel's Writing *Notitia Hungariae Novae Historico – Geographica*

Matej Bel, one of the most important Hungarian intellectuals (1684 – 1749), was author of several writings. The most famous is Historical-geographical knowledge about new Hungary – *Notitia Hungariae novae historico – geographica*. It was published in four volumes during 1735 – 1742. Parts dealing with Trenčín County were never published, have been kept in handwriting, although they should have been part of fourth volume. Original as well as several writing-offs of Notitions of Trenčín county are in the Archbishop's Archive in Esztergom.

PRAMEN V NOVOVĚKÉ SFRAGISTICE (A DIPLOMATICE)

MARTINA KOTLÍKOVÁ

KOTLÍKOVÁ, MARTINA. Source in Modern Age Sphragistics (and Diplomats). In *Prameň – jeho funkcia, význam, interpretácia a limity v historickom výskume*. Nitra, 2010, pp. 95-101.

If researcher decides to work up topic concerning modern age sphragistics or diplomats, wide field of possible activities opens before him. Contrary to research of questions concerning the medieval topics, that are very popular and many articles, papers and monographies pay attention to them, modern times sphragistics (as well as diplomats) topics are still as if on the periphery of researchers' interest.

KEYWORDS: source, modern age sphragistics, modern age diplomats, methodology

V několika posledních letech začíná být pozornost sfragistiků i jiných badatelů zabývajících se pečeti zaměřována stále více na témata z období novověku. Novověká sfragistika tak sice stále může být označena jako terra incognita, stoupající zájem o tuto oblast však nutí zájemce vydat se dosud neprozkoumanou cestou a položit si základní otázky, promýšlet a řešit nové problémy. Tak jako tomu bylo a je rovněž v případě diplomatiky či paleografie, i ve sfragistice je nutné zamyslet se nad tím, zda a jaké rozdíly jsou mezi výzkumem středověkých a novověkých témat. Jaká specifika přináší novověká sfragistika? Jaké metody výzkumu zvolit? Kterých cílů může a chce badatel dosáhnout? Odlišují se tyto metody a cíle od těch užívaných ve sfragistice středověké?

Na úplném počátku je nutné klást si otázky elementárnější a zeptat se: Co lze považovat za primární pramen v novověké sfragistice? Odpověď s jistotou zní – pečeť, každý jednotlivý dochovaný otisk pečetidla konkrétního majitele (fyzické osoby či instituce), anebo vlastní typář. Ovšem stejně jako sfragistika středověká, i ta novověká je vždy velmi úzce spojena s diplomatikou a žádný hloubkový sfragistický rozbor či práce se neobejdou bez připojeného rozboru diplomatického. V novověku, kdy dochází k obrovskému kvantitativnímu i typovému nárůstu písemností (nejedná se již pouze o pergamenové listiny, mandáty, o později objevující se listy, ale také o velkou skupinu písemností dnes označovanou jako aktový materiál atd.), je nutné jako

na primární pramen hledět na písemnost s připojenou pečetí.¹ Rozšiřuje se nejen počet a množství typů zpečetěných písemností, ale také počet běžně používaných druhů jednotlivých pečeti (osobní hlavní/velké, menší, sekrety, signety), jejich funkce (stále především ověřovací, pověřovací a uzavírací, ovšem se zavedením a rutinním užíváním podpisu se mění chápání i význam pečeti jako takových). Lze tedy konstatovat, že jediné diplomaticko – sfragistický rozbor umožní správnou klasifikaci a popis pečeti a pomůže i zhodnotit a zařadit písemnost jako takovou.

Vyskytnou se ovšem i situace, kdy nezbývá než pracovat s osamocenou pečetí. V některých českých muzeích a archivech existují sbírky pečeti, které jsou již nenávratně odděleny od původních písemností jako pozůstatek činnosti horlivých badatelů 19. století, případně i kolegů archivářů století 20. Využitelnost takového osamocené pečeti jako pramene pro sfragistickou studii je problematictější. Předpokládá se schopnost zpracovatele/badatele pečetí typově i časově zařadit. Navíc od takového pramene nelze získat odpověď na výše zmíněné významné otázky: K jaké písemnosti byla pečeť připojena? V jaké funkci? V případě církevních pečeti nemusí být dokonce zřejmé, kdo pečetil.

Za příklad může dobře posloužit pečeť převorů nebo podpřevorů² některých klášterů na Moravě v období 2. poloviny 17. století a na počátku 18. století, kdy takového pečeti užíval nejen samotný převor či podpřevor, jak vyčteme z opisu, ale v některých případech také konvent kláštera anebo převor či podpřevor s konventem dohromady.³

Proto využití osamocené pečeti, byť nesporného originálu, je spíše doplňkového a doplňujícího charakteru, a to až v pokročilejším stádiu výzkumu.

Vedle pečeti (ať už s připojenou písemností či bez) jsou badateli k dispozici i další materiály, které bychom ze sfragistického hlediska mohli označit za prameny sekundární a dokonce i terciární. Mezi nejčastěji se vyskytujícími prameny sekundárními je nutno jmenovat například dochované (a mnohdy velmi přesné) kresby pečeti, jejichž originál je dnes již neznámý. Pocházejí mnohdy z 19. století jako

¹ Pergamenové listiny zůstávají i pro období od 15. do 18. století stěžejním typem písemností, který se pojí s pečetí. Velmi významnou úlohu mají v této době i listy, jichž se zpravidla dochovalo velké množství. Spoléhal-li by se badatel jen na rozdělení materiálu dle jednotlivých archivů, mohl by být uveden ve zmatek. Právě listy bývají někde řazeny mezi listiny, jinde mezi aktový materiál, někde tvoří zvláštní skupinu písemností. Taktéž označení „aktový materiál“ je v některých případech velmi široké a bývají v něm zahrnuty i jiné typy písemností. Tato otázka by mohla být diskutována a rozebírána ve větším měřítku, které by ale bylo nad rámec tohoto příspěvku.

² Převorů v případě, že v čele kláštera stál opat jako by to mohlo být v případě konkrétního kláštera premonstrátů v anebo podpřevorů v případě, že v čele kláštera stál převor, zde jako příklad mohou být uvedeni brněnští augustiniáni.

³ Na nutnost spojení pečeti s písemností poukazují sfragistici samozřejmě již velmi dlouhou dobu, bez připojeného dokumentu nelze uvést ani základní sfragistickou charakteristiku jako způsob připevnění pečeti.

pozůstatek nadšené činnosti prvních historiků a archivářů.⁴ Jejich snahou bylo zachytit co nej přesněji podobu pečeti, případně i další údaje (barva, velikost). Znovu ale vyvstává problém chybějícího spojení s originální písemností, navíc – oproti dochovaným osamoceným originálům pečeti – je třeba počítat s rizikem nepřesnosti (též v závislosti na stavu původního originálu) nebo i s možností, že reprodukováný exemplář pečeti byl původně falzem. Takové hodnocení má rovněž řadu úskalí (pokud se nejedná o přímo patrné neshody a nesoulad jednotlivých znaků pečeti a rozporů v udávaném časovém zařazení, pak je rozlišení falza téměř nemožné). Snadněji rozlišitelné a odhalitelné jsou v tomto kontextu kresby nikdy neexistujících pečeti, většinou vytvořených z důvodů sledování konkrétního cíle, ovšem s nejlepším úmyslem autorovým, které obvykle prozradí ahistorické detaily.

Pro výzkum v oblasti novověké sfragistiky lze využít i prameny, které mohou být směle označeny jako terciární. Hlavní motiv pečetního pole prakticky všech pečeti (panovnických, šlechtických, církevních, komunálních, cechovních) v období novověku již tvoří vyobrazení heraldického znamení, proto se nabízí výborná možnost pracovat s předměty, jenž nesou znak zkoumané osoby či instituce (knihy s vyobrazením znaku, obrazy, předměty denní potřeby, architektonické prvky) a doplnit jimi chybějící kaménky v mozaice sfragistického výzkumu.

Konkrétním příkladem mohou být pečeti moravských premonstrátských opatů, jejichž pečeti se mnohdy dochovaly pouze v jediném doložitelném exempláři, který je dnes navíc ve velmi špatném fyzickém stavu.⁵ V takovém případě, je-li zřejmé, že na pečeti je vyobrazen opatův znak, je možné i účelně rekonstruovat jej na základě jinde dochovaného popisu anebo právě srovnáním s předmětem, na němž se znak dochoval v úplnosti. I pokud je pečeť kompletní a krásně zachovalá, lze na základě srovnání získat představu o tinkturách znaku, které na pečeti obvykle zachovány nejsou.⁶

Výše uvedené řádky nemají samozřejmě absolutní platnost, záleží ve velké míře na zvoleném tématu, úhlu zkoumání a především na badatelově přístupu k materiálu, zda skutečně má jít o výzkum sfragistický nebo je-li zaměřen spíše heraldicky nebo historicky. Heraldice či historii slouží pečeť jako nositel informací, jež jsou předmětem jejich výzkumu, sfragistická charakteristika v těchto případech nebývá tolik akcentována, je až druhotná a její poznatky neslouží k vyvození hlubších závěrů. U většiny studií zabývajících se pečeti převládá heraldické hledisko, může se tak zdát, že novověká sfragistika je výrazně na vzestupu, ale skutečně primárních sfragistických studií není mnoho.

⁴ Kresby pečeti mohou být i staršího data, v tomto případě ale samotnému využití ve sfragistice předchází pátrání za účelem vzniku takového díla a otázka jeho věrohodnosti. Viz příspěvek Miroslava Glejtky v tomto sborníku.

⁵ Pečetní pole může být poškozeno mechanicky, plísni, prachem, často se dochoval pouze velmi malý zlomek pečeti.

⁶ Jsou-li v řídkých případech tinktury znaku naznačeny i na pečeti, můžeme při srovnání s vyobrazením znaku na jiném materiálu dojít kupříkladu ke zjištění, že se v detailech odlišují.

V této souvislosti nesmí být opomenut ani význam pečeti jako pramene pro další disciplíny, jmenujme zde především ikonografii, chronologii, paleografii, epigrafiku. Pečeti jsou velmi bohatým zdrojem nejrůznějších ikonografických motivů, jejichž zobrazení je samozřejmě přizpůsobeno možností pečeti. Přesto se zde otevírá velké pole působnosti pro výzkum jednotlivých ikonografických typů – jejich výtvarného ztvárnění, vývoje, teritoriálních odlišností, srovnání se zobrazením na jiných typech pramenů. Stejně tak zkoumání písma pečetních nápisů a opisů a jeho včlenění do systému nápisového písma, vývoj i nomenklatura nabízejí velký potenciál a otevírají cestu pro užší spolupráci paleografů se sfragistiky a případně numizmatiky.⁷ Sfragistikou samotnou zůstávají paleografické otázky spíše opomenuty, kdy hlavní pozornost je věnována základnímu stanovení použitého typu písma a pak především znění opisu.

Vedle úskalí výběru, klasifikace a zhodnocení pramenů stojí také otázka vhodného výběru tématu zkoumání. Oproti středověkému materiálu se v novověku objevuje již nastíněný problém prudce vzrůstající kvantity materiálu, který nedovoluje vytyčit si a zpracovat námět zabírající se všeobecným tématem v dlouhém časovém úseku. Tomáš Krejčík napsal knihu o „Pečeti v kultuře středověku“,⁸ na podobnou práci o novověkých pečetích si ale zřejmě ještě počkáme.

Každé volbě tématu musí předcházet více či méně podrobná rešerše, tedy zmapování dochovaných pramenů a jejich uložení. Je zbytečné opakovat mnohokrát vyřčené, lépe se opřít aspoň v počátcích o doporučení a postupy, které předkládá a navrhuje ve své knize „Jak napsat diplomovou práci“ Umberto Eco.⁹ Všechna zjištění nakonec vedou k závěru, že nejvhodnějším postupem je vybrat si téma ohraničené úzce věcně případně teritoriálně nebo časově. Z hlediska sfragistického jeví se jako nejvhodnější omezení věcné nebo teritoriální, úzké časové vymezení poskytuje prostor pro „pouze“ dílčí studii – jistě ne nezajímavou, avšak pro další uplatnění s omezenou využitelností.

Nelze aspoň ve stručnosti nezmínit překážky a problémy, se kterými se setká téměř každý badatel, které jsou ovšem ve větší míře identifikovatelné až později. Při před-výzkumné rešerši řešitel obvykle prochází jen fondy, které s jeho zamýšleným tématem souvisejí a zjišťuje počet, stav a dostupnost dochovaných pramenů. K tomuto zjišťování se nejčastěji používají archivní inventáře, a to buď v klasické papírové podobě, anebo ve stále větším množství archivů lze před-rešerši provádět i v teple a bezpečí domova díky elektronickým inventářům a on-line objednávání archiválií ke studiu. Opomenuta nesmí být elektronická databáze pečetí uložených

⁷ Mince jsou v určitých ohledech prameny analogické k pečetím, výraznější je to patrné kupříkladu z hlediska paleografie, kdy mezi písmem na mincích a pečetích je velmi dobře výsledatelný podobný vývoj a mnoho shodných znaků.

⁸ KREJČÍK, Tomáš. *Pečeti v kultuře středověku*. Ostrava, 1997.

⁹ ECO, Umberto. *Jak napsat diplomovou práci*. Praha, 1997, s. 28-70.

v českých archivech, která vzniká od roku 2000 a je průběžně doplňována. V případě církevní sfragistiky představují velkou pomoc a cenný zdroj mnoha informací a odkazů elektronické databáze projektu Monasterium, které mapuje písemnosti církevní proveniencie v oblasti několika zemí střední a západní Evropy.¹⁰

Úskalím před-výzkumných rešerší bývají dvě skutečnosti, jež by neměly sejit ze zřetele:

1/ Vysoký počet pramenů se nachází ve fondech, kde je jejich výskyt prakticky neodhadnutelný. Bývají proto nalezeny až po delší době studia (nebo i vůbec) dle souvislostních indicií, někdy víceméně náhodně. Tak i k tématu, o němž badatel usoudí, že pro něj nebude možné dohledat dostatečný počet pramenů, může ve skutečnosti existovat velmi mnoho materiálů. Tady už záleží na osobě konkrétního výzkumníka a jeho posouzení situace.

2/ Pečetí nacházející se na aktovém materiálu nebývají vždy v inventářích označeny. Což opět představuje pro badatele těžké rozhodnutí – buď procházet všechny dostupné písemnosti stránku po stránce nebo použít metodu výběrové sondy. Snad každý, kdo se někdy sfragistikou nebo jinými historickými obory zabýval, tuší, že prohlížet každý list není v silách člověka. U významných archivních fondů je aktový materiál uložen i ve stovkách kartonů, které není možné všechny prohlédnout. U metody výběrové sondy představuje největší úskalí nutnost stanovit si objektivní, fungující a obhájitelná kritéria, navíc s vědomím, že velké množství materiálů badateli zákonitě unikne.

Výše uvedená zjištění velmi názorně dokládají a ilustrují elementární fakt, pro někoho zřejmě velmi znepokojující, a to, že jakákoliv studie, monografie či článek sepsaný na téma z novověké sfragistiky nebude z hlediska pramenné základny nikdy kompletní. Je třeba se vyrovnat s faktem, že po nalezení dalších dochovaných exemplářů pečetí či typářů mohou být dokonce i zpochybněny závěry takovýchto monografií, studií a článků.¹¹ Jedinou možnou obranou je snaha o nalezení maximálního počtu dochovaných pramenů, poctivé prohlédnutí všech fondů, v nichž by se hledané prameny mohly nalézat. Proto většinou výzkumy novověkých témat nejen ve sfragistice, ale i kodikologii, diplomatie a jiných vědách, jsou velmi náročnou prací, především z hlediska časového – snaha o urychlení výzkumu a předčasné uzavření pramenné základny vede pouze k jedinému – jiní badatelé tuto práci dokončí lépe a nakonec budou využívat i výsledky svých nedůsledných předchůdců. Jen mravenčí a velmi systematická práce při dohledávání jednotlivých pramenů může vést k úspěchu.

¹⁰ Samozřejmě, i projekt Monasterium čelí jistým úskalím, při jeho obrovském rozsahu zcela pochopitelným. Zcela zpřístupněny jsou většinou jen materiály do roku 1526, navíc ke zpřístupňování dochází postupně.

¹¹ Byť se nejedná o častou a silnou hrozbu, předpokládá-li se snaha badatele o co nejúplnější zpracování zvoleného tématu.

Zaměříme-li se na otázku uložení dochovaných pramenů, zjistíme, že vedle archivů je zapotřebí zabývat se také muzejními sbírkami, pro období 18. století připadají v úvahu již i soukromé sbírky, písemnosti a předměty uložené v klášterech, farní archivy – teprve nyní postupně zpracováváné. Z technického hlediska představuje největší překážky fakt, že mnohé archivní fondy jsou stále nezpracované, a proto nepřístupné, stejně jako mnohé muzejní a soukromé sbírky. Nález relevantních pramenů se tak v těchto případech znovu posouvá spíše do roviny náhody.

Jsou-li zmiňovány technické a administrativní obtíže sfragistického výzkumu, nesmí zůstat nezmíněn archivní zákon (archivní zákony). V České republice by podle platného archivního zákona mělo být badateli předloženo nanejvýše pět jednotlivin (pod tímto pojmem si lze představit kupříkladu jednotlivé pergamenové listiny) nebo tři kartony denně. Platí rovněž pravidlo, že se předkládá jen materiál profoliovaný, a to po částech a v takovém množství, aby byl umožněn stálý archivářský přehled nad zapůjčovaným materiálem.¹² Podobné zákony či předpisy platí i v okolních zemích. V českých archivech je navíc v současné době snaha nejstarší materiály digitalizovat a předkládat badatelům už jen v elektronické podobě. Při zkoumání a zpracovávání témat z historie i mnoha témat z pomocných věd historických v tomto problém není. Ve sfragistickém bádání se však dostáváme do slepé uličky – u digitalizovaných materiálů nejenže není zjistitelná například velikost pečeti (naopak, elektronická podoba je velmi zavádějící), ale předkládané scany nejsou mnohdy tak kvalitní, aby na pečeti byly rozeznatelné všechny potřebné znaky (detaily pečetního obrazu, který se u jednotlivých typů může lišit jen v malíčkostech, zkratky v opisech, atd.).

Byť novověká sfragistika má svá specifika, které byly v článku aspoň nastíněny, základní postupy a cíle jsou samozřejmě totožné pro sfragistiku jako takovou (tedy i pro středověkou). Předcházející řádky tak nepřinášejí nová objevná zjištění, ale snad poslouží jako jakýsi úvodní stručný návod všem, kdo se sfragistice věnují nebo věnovat v budoucnu chtějí. Pečeť je pramenem velmi komplexním, využitelným i v dalších historických disciplínách, kterýžto jako objekt dalšího vědeckého bádání zajisté má svou budoucnost.

¹² Poměrně přísná opatření reagují na několik prokázaných krádeží v českých archivech v posledních letech. Přesný přehled o zapůjčeném materiálu a velmi striktní dodržování pravidel se jeví jako zřejmě jediná účinná forma zamezení dalším krádežím. Na bariéru přísných pravidel a omezení samozřejmě doplácí především poctiví badatelé.

Source in Modern Age Sphragistics (and Diplomatics)

If researcher decides to work up topic concerning modern age sphragistics or diplomatics, wide field of possible activities opens before him. Contrary to research of questions concerning the medieval topics, that are very popular and many articles, papers and monographies pay attention to them, modern times sphragistics (as well as diplomatics) topics are still as if on the periphery of researchers' interest. Possible reason can be difficult work with sources. At the beginning of research focused on modern age sphragistics is first of all necessary to get familiar with preserved and accessible material. After setting of concrete topic comes complicated task – to define defensible working methodic in order to bring valuable results and enrich our present knowledge. How to set study topic focused on modern age sphragistics? How to handle huge amount of preserved sources? The article will focus on answer this and other related questions.

DIELO SACRA CONCILLIA ECCLESIAE ROMANO-CATHOLICAE IN REGNO HUNGARIAE¹ Z HERALDICKÉHO A SFRAGISTICKÉHO HĽADISKA

MIROSLAV GLEJTEK

GLEJTEK, MIROSLAV. Work *Sacra Concilia Ecclesiae Romano-Catholicae in Regno Hungariae...* from the Heraldic and Sphragistic Point of View. In *Prameň – jeho funkcia, význam, interpretácia a limity v historickom výskume*. Nitra, 2010, pp. 103-120.

In the 18th and 19th century were published several works paying attention to church history. In couple of cases were their part also copper engravings of seals from Hungarian environment. Consequently are they rather proof of phantasm and ambitions of 18th century authors than source of auxiliary historical sciences. This is interesting scientific topic, to that wasn't paid sufficient attention so far. The contribution wants to introduce these aesthetic sources and draw attention toward fact, that they are repeatedly utilised without critique.

KEYWORDS: copper engraving, press, seal, coat of arms, iconography, Middle Ages, critique

Dielo Karola Péterfiho patrí medzi najdôležitejšie práce 18. storočia z oblasti cirkevného práva v Uhorsku, a ako také získalo značnú obľubu medzi odborníkmi. Hojne je využívané mnohými historikmi i cirkevnými právnikmi do súčasnosti. Snahou tohto príspevku je predstaviť toto dielo z trochu netradičného pohľadu ikonografie, heraldiky a sfragistiky.

¹ PÉTERFI, Karol. *Sacra Concilia Ecclesiae Romano-Catholicae : In Regno Hungariae Celebrata Ab Anno Christi MXVI. usque ad Annum MDCCXV. Acedunt Regnum Hungariae, & Sedis Apostolicae Legatorum Constitutiones Ecclesiasticae. Pars Prima, In Qua Concilia & Constitutiones Ab Anno Christi MXVI. usque ad Annum MDXLIV. prodeunt / Ex MSS. potissimum Eruit. Collegit. Illustravit. P. Carolus Péterfy e Societate Jesu. – Posonii : Typis Haeredum Royerianorum, Anno M.DCC.XLI. [1741].* - [32], 361, [1] s.; 4°. PÉTERFI, Karol. *Sacra Concilia Ecclesiae Romano-Catholicae : In Regno Hungariae Celebrata Ab Anno Christi MXVI. usq; ad Annum MDCCXXXIV. Acedunt Regnum Hungariae, & Sedis Apostolicae Legatorum Constitutiones Ecclesiasticae. Pars Secunda, In Qua Concilia & Constitutiones Ab Anno Christi MDCLVII. usque ad Annum MDCCXXXIV. prodeunt / Ex MSS. potissimum Eruit. Collegit. Illustravit. P. Carolus Péterfy e Societate Jesu. – [Bratislava]: Prostant ibidem apud Michaelem Kochberger Bibliopolam. Anno M.DCC.XLII. [1742] (Posonii : Typis Haeredum Royerianorum).* - [18], 487, [1] s.; 4°. KLIMEKOVÁ, A. – AUGUSTINOVÁ, E. – ONDROUŠKOVÁ, J. *Bibliografia územne slovacických tlačí 18. storočia : Zväzok IV.* Martin, 2008, s. 184.

Prvý a druhý zväzok obsahujú dovedna 44 medirytín, na ktorých sa nachádzajú erby a pečate z uhorského, prevažne cirkevného prostredia.² Niektoré z nich boli neskôr viackrát použité ako efektný ilustračný materiál, najmä pre ich estetickú hodnotu. Príspevok si nekladie za cieľ podrobiť tieto artefakty umeleckému rozboru. Snahou je predstaviť ich z hľadiska hodnoty pre pomocné vedy historické (ďalej PVH). Aj z tohto dôvodu boli rozdelené do niekoľkých skupín, podľa kritérií PVH:

1. Heraldické (sfragistické) kompozície (3)
2. Samostatné erby (7)
3. Osobné pečate (10)
4. Inštitucionálne pečate (24)

1. HERALDICKÉ (SFRAGISTICKÉ) KOMPOZÍCIE

1. 1 Kompozícia s pečaťou Ostrihomskej kapituly (Obr. 1)

V oboch zväzkoch diela sa na titulnom liste nachádza identická heraldicko-sfragistická kompozícia.³ V jej centrálnej časti môžeme vidieť najstarší (I.) typ veľkej pečate Ostrihomskej kapituly, ktorá sa svojim pôvodom hlási do 12. storočia. Ide o napodobeninu originálnej pečate. Jej ľavú stranu vyplňa dvojvežová budova chrámu zobrazená z boku. Na pravej strane sa nachádzajú dve ťažko identifikovateľné postavy v dlhom (liturgickom, či rehoľnom (?)) odeve.⁴ V miniatúre nie sú zachytené veže kostola a celá pečať je akoby posunutá doľava. Na pečati stojí pravdepodobne orol s rozťahnutými krídlami, od ktorého do strán smerujú lúče. Ide zrejme o vyjadrenie Ducha Svätého. V spodnej časti pečate sa nachádza rímsky letopočet MCXXI. Pod ním je na páske text *Sicut locutus est ad Patres nostro*. Pod pečaťou sa nachádza doska, na ktorej po stranách sedia dvaja anjeli. Anjel vľavo drží pravicou knihu s nápisom *CP TANU I*. Vedľa neho vľavo je otvorená ešte jedna kniha s nápisom *NICE-NUM I*. Obidve strany dopĺňajú rokokové kartuše s erbmi krajín a stolíc uhorského kráľovstva. Na pravej strane sa nachádza rovnaký anjel, ktorý sa ľavou rukou opiera o knihu s nápisom *TRIDENTINUM* a pravou rukou o knihu s nápisom *EPHE SINUM I. Z*

² Pre potreby tohto príspevku ich budeme nazývať miniatúry. V práci nie sú zahrnuté medirytiny portrétov vysokých uhorských cirkevných predstaviteľov, ktoré sa nachádzajú v II. zv. a predstavujú i po výtvarnej stránke mimoriadne hodnotné diela.

³ PETERFI I., II., ref.1, titulný list. Táto ilustrácia je signovaná Leopoldom Schmitnerom.

⁴ Pečať publikujú: TAKÁCS, Imre. *A Magyarországi Káptalanok és Konventek Középkori Pecsétei*. Budapest, 1992, s. 58, tab. V, č. 16.1. JERNEY, János. *A magyarországi káptalanok és konventek mint hiemes és biteles helyek története : Magyar Történelmi : Tár 2*. Budapest, 1855, č. obr. 21. MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. Inde ab a. MCCCIV usque ad a. MCCXXXV*. Bratislavae, 1971, s. 362, tab. XXIII, č. 12.

tretej knihy je viditeľná len horná polovica s nápisom *CHALCE-DO*.⁵ Oproti ľavej strane sa vpravo nachádza aj kadidlo, z ktorého stúpajú kúdoly dymu.

1.2 Kompozícia s erbom Uhorského kráľovstva (Obr. 2)

Druhá kompozícia je už heraldická.⁶ V centrálnej časti sa pred vrškom nachádza uhorský štátny erb tvorený sedemkrát deleným štítom, na ktorom spočíva svätoštefánska koruna. Spoza nej vyrastá stuha s nápisom *SUPER HANC PETRAM*. Nad tým, z návršia vyrastá dvojramenný kríž s horným ramenom kratším. Pred ním sú skrížené dva kľúče, ktoré zozadu rukami drží anjel. Vľavo od erbu sa nachádza anjel, ktorý v rukách drží zväzok liktorských prútov (*fascis*), z ktorých stredú vyrastá dvojramenný kríž. Okolo zväzku sa ovíja stuha s nápisom *Una Lex erit Omnium Numerus*. Anjel má na ľavej ruke zavesené arcibiskupské pálium. Na zemi je voľne položený list s názvom *STRIGONIENSIS*, kardinálsky klobúk, z ktorého viditeľnej časti vyrastá šnúra so šiestimi uzlami a mitra. Na pravej strane kompozície sa nachádza obdobný výjav. Na stuhe, ktorá ovíja zväzok prútov sa však nachádza nápis *Jeremiae Nobiscum Domini Lex*. Na voľnom liste sa nachádza názov druhej uhorskej arcidiecézy *COLOCENSIS*. Na zemi sú namiesto liturgických pokrývok hlavy položené listiny, z ktorých jedna je aj spečatená privesenou pečaťou.

Táto kompozícia je mimoriadne zaujímavá. Časť štátneho erbu (7x delený štít) je doplnená o dvojité kríž, ktorý sa nachádza na návrší a vyjadruje tak čiastočne aj druhú časť štátneho erbu (trojvršie, na ktorom je umiestnená koruna, z ktorej vyrastá dvojramenný kríž). Zároveň ale dvojité (patriarchálny) kríž v kombinácii so skríženými kľúčmi sv. Petra symbolizuje uhorské arcidiecézy. V Uhorsku arcidiecézy ani diecézy erby v minulosti nemali. Na ich vyjadrenie použil autor liktorské prúty, symbol moci najvyšších úradníkov v starovekom Ríme.⁷ Tie sú však upravené použitím cirkevného symbolu dvojitého kríža, ktorý nahradil sekeru. Je tým vyjadrená cirkevno-právna nadradenosť týchto arcidiecéz (resp. ich arcibiskupov) všetkým ostatným uhorským diecézám. Okrem toho sú v kompozícii umiestnené pália, teda zvrchované symboly arcibiskupov, ktorí jediní ich môžu nosiť vo svojej cirkevnej provincii. Takáto alegória je typickým prejavom výtvarného umenia 18. storočia a je pekným príkladom doznievajúceho barokového vkusu.

⁵ Každá z kníh nesie názov jedného z cirkevných koncilov.

⁶ PÉTERFI I., ref. 1, zložka C₂.

⁷ Blížšie pozri: BIEDERMANN, Hans. *Lexikon symbolů*. Praha, 2008, s. 81.

1.3 Vlys s erbmi Uhorského a Českého kráľovstva (Obr. 3)

S pomerne jednoduchým heraldickým prvkom sa stretávame vo vlyse nad úvodom k prvému zväzku.⁸ V centrálnej časti sa nachádza postava anjela. Pred ňou sú položené dve čiastočne sa prekrývajúce asymetrické kartuše. Heraldicky vpravo je umiestnený malý erb Uhorského kráľovstva. V ľavej sa nachádza český lev. Nad nimi je umiestnená tretia kartuša, ktorú vyplňa cisársky dvojorol. Vlys po stranách vyplňajú najmä rastlinné ornamenty.

2. SAMOSTATNÉ ERBY

So samostatnými erbmi sa stretávame len v prvom zväzku. Z nich šesť patrilo fyzickým osobám a jeden je inštitucionálny.

2.1 Erby kardinálov Gentilisa a J. Kanižaia (Obr. 4, 5)

Dva najstaršie erby sa hlásia svojou textovou zložkou do 14. storočia. Ide o erby kardinála Gentilisa (r. 1308)⁹ a kardinála Demetera (1381).¹⁰ Z hľadiska formálnej štruktúry erbu sú obidva erby zhodné. Tvorí ich kartuša, z ktorej bočných strán vyrastajú dve ženské postavy. Za kartušou je centrálnie postavený latinský procesiový kríž. Nad tým sa vznáša kňazský klobúk so šiestimi strapcami na každej strane. Už na prvý pohľad je jasné, že tak tvar štítu, ako i mimoštítové súčasti erbu nemohli vzniknúť podľa autentickej predlohy. V období, o ktorom je reč, ešte nebolo používanie kardinálskeho klobúka s 12 strapcami v cirkevnej heraldike zaužívané. Samotné stvárnenie kartuše zodpovedá obdobiu baroka. V prípade vnútornej štruktúry erbu, žiaľ na základe nedostatku informácií neviem verifikovať štítové prvky erbu kardinála Gentilisa.¹¹ V prípade kardinála Demetera však poznáme arcibiskupov erb. V ňom sa nachádza postava anjela, ktorý drží v rukách klobúk s dvoma strapcami.¹²

⁸ PÉTERFI I., ref. 1, zložka A.

⁹ PÉTERFI I., ref. 1, s. 141.

¹⁰ PÉTERFI I., ref. 1, s. 180.

¹¹ Poznáme špicato-oválnu pečať kardinála Gentilisa, v ktorej sa však nachádzajú len ikonografické výjavy a portrét majiteľa erbu, avšak bez jeho erbu. Pozri: SEDLÁK, Vincent (ed.). *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovasiae. Tomus I. Inde ab a. MCCCi usque ad a. MCCCXIV.* Bratislavae MCMLXXX, Conspectus sigillorum, č. 5.

¹² Pečate s erbom publikuje: BODOR, Imre (ed.). *Középkori magyarország főpapi pecsétjei a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának pecsétmásolat – gyűjteménye alapján.* Budapest, 1984, tab. XXVII, obr. 19, 20.

Zobrazený erb nezodpovedá erbu kardinála Demetera, ale erbu jeho nasledovníka arcibiskupa J. Kanižaia.¹³ Tu pravdepodobne došlo k chybe pri sadzbe textu.

2.2 Erb arcibiskupa J. Matinuzziho (Fráter Gyögy) (Obr. 6)

Ďalší spomedzi erbov patrí ostrihomskému arcibiskupovi Jurajovi Martinuzzimu (r. 1550).¹⁴ Stvárnenie formálnych náležitostí hovorí o tom, že autor ilustrácie nemal k dispozícii kompletný arcibiskupov erb. Vzhľadom na to, že tento arcibiskup nebol kardinálom, je veľmi nepravdepodobné, že by v polovici 16. storočia používal klobúk vyhradený výlučne týmto prelátom. Rovnako aj použitie dvojitého patriarchálneho kríža prichádza do úvahy až v 17. storočí. Obsah štítu je však pomerne verne zobrazený a zodpovedá erbu tohto preláta.¹⁵

2.3 Erby biskupa J. Stibora, arcibiskupov J. Kanižaia a Ondreja a erb Budinskej univerzity (Obr. 7 – 10)

Ucelenú skupinu erbov tvoria erby troch (arci)biskupov, ktoré autor s najväčšou pravdepodobnosťou prevzal z Kostnickej kroniky Ulricha z Richentalu. V prvom prípade ide o erb jágerského biskupa Jána Stibora (r. 1410).¹⁶ Hoci je to zjavná kópia erbu zo stredovekej kroniky, autor rytiny sa dopustil omylu. Obsah 1. a 4. poľa štvrtého štítu umiestnil do 2. a 3. poľa a obsah 2. a 3. poľa do 1. a 4. poľa.¹⁷ Okrem toho použil ozdobný štít, ktorý prislúcha 16. – 17. storočiu.

Ďalšie dva erby patriace ostrihomskému arcibiskupovi Jánovi Kanižaiovi (r. 1413)¹⁸ a kaločskému arcibiskupovi Ondrejovi (r. 1413)¹⁹ už plne zodpovedajú erbom, ktoré sú vyobrazené v Kostnickej kronike.

Jediný inštitucionálny erb, patriaci Budinskej univerzite (r. 1413), má tiež pôvod v Kostnickej kronike a je pomerne presnou kópiou. Je však umiestnený v kartuši a v dolnej polovici je sprevádzaný nápisom *SIGILL. STUDII BUDENSIS EX ACTIS CONCIL CONSTA 1413*.²⁰

¹³ V erbe J. Kanižaia sa nachádza krídlo s pazúrmí. Nakreslený erb zodpovedá tejto figúre, ale je doplnený o kruh s gréckym krížikom na krídle. Bližšie pozri: BODOR, ref. 12, s. 54, č. 63, tab. XII. BEKE, Margit. *Esztergomi érsekek 1001 – 2003*. Budapest, 2003, s. 431, obr. 10/A, B.

¹⁴ PÉTERFI I., ref. 1, s. 258.

¹⁵ Monumentálny erb arcibiskupa, v ktorom je štít prevýšený mitrou publikuje BEKE, ref. 13, s. 447.

¹⁶ PÉTERFI I., ref. 1, s. 298.

¹⁷ Korektné vyobrazenie pozri: PAPSONOVÁ, M. – ŠMAHEL, F. – DVOŘÁKOVÁ, D. *Kostnická kronika*. Budmerice, 2009, s. 127.

¹⁸ PÉTERFI I., ref. 1, s. 305. Vyobrazenie erbu pozri: PAPSONOVÁ, ref. 17, s. 210.

¹⁹ PÉTERFI I., ref. 1, s. 318. Vyobrazenie erbu pozri:

<http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Richental_1483_Einzelblatt_124.jpg>

²⁰ PÉTERFI I., ref. 1, s. 304. Vyobrazenie erbu pozri: PAPSONOVÁ, ref. 17, s. 293.

3. OSOBNÉ PEČATE

3.1 Pečať biskupa Róberta (Obr. 11)

V Péterfiho diele sa stretávame s vyobrazením desiatich osobných pečatí, z ktorých väčšina patrila vysokým cirkevným predstaviteľom. Najstaršou je pontifikálna pečať vesprímskeho biskupa Rolanda (správne Róberta) (r. 1226).²¹ Nachádza sa v nej stojaca postava majiteľa pečate s príslušnými pontifikáliami. Z ikonografického hľadiska táto pečať zapadá do rámca biskupskej pečate tohto obdobia. Pri jej prekresľovaní sa však autor dopustil chyby. Namiesto mena Róbert v legende prepisuje meno *ROLANDVS*. Takýto biskup však na čele vesprímskej diecézy nepôsobil.²²

3.2 Pečať biskupa Štefana (Obr. 12)

Druhý – tiež pontifikálna – pečať (r. 1227) patrila záhrebskému biskupovi Štefanovi.²³ V nej je majiteľ sediaci na sedese, rovnako s príslušnými pontifikáliami. Ide takisto o štandardné zobrazenie tohto typu pečate. V miniatúre je zaujímavé zobrazenie biskupskej mitry na spôsob poloblej čiapky. Keďže však nepoznáme skutočnú pečať tohto biskupa, nemôžeme overiť spoľahlivosť takéhoto zobrazenia pontifikálie.

3.3 Pečať biskupa – elekta Jakuba (Obr. 13)

Medzi pontifikálne pečate, ktoré sa nám zachovali len vzácné, patria pečate (arci)biskupov – elektov.²⁴ Zobrazenie takejto pečate Jakuba (pápežského legáta?, r. 1232) sa nachádza aj v analyzovanej práci.²⁵ Biskup je zobrazený veľmi jednoducho, ako stojaca postava odetá v dalmatike, bez pontifikálií. Hoci ide nepochybne o zaujímavý typ pečate, nevieme ho komparovať s dostupnými materiálmi z uhorského prostredia.

²¹ PÉTERFI II., ref. 1, s. 412.

²² Zachovali sa dve pečate vacovského biskupa Róberta z tohto obdobia. Autor zrejme túto pečať chybné interpretoval. Vyobrazenia pozri: BODOR, ref. 12, s. 37, tab. 1, č. 1, 2.

²³ PÉTERFI I., ref. 1, s. 168.

²⁴ Ide o tzv. vyvolených (arci)biskupov, ktorí ale ešte neboli vysvätení, a preto nemôžu používať pontifikálie. Najčastejšie bývajú zobrazení veľmi jednoducho ako diakoni.

²⁵ PÉTERFI I., ref. 1, s. 88.

3.4 Pečať kardinála Š. Bánchu (Obr. 14)

Nepochybne jednou z najkurióznějších je údajná pečať ostrihomského arcibiskupa a kardinála Štefana Bánchu.²⁶ Tá má okrúhly tvar a jej dominantnou súčasťou je erb. Ten je tvorený štiepeným oválnym štítom. Heraldicky vpravo je časť posiatá ľaliami a ľavá časť je 6 krát pravošikmo delená. Nad štítom sa nachádza klobúk so šiestimi strapcami na každej strane. Pod týmto erbom je ešte malý štítok so skríženou berlou a dvojramenným (patriarchálnym) krížom. Podľa legendy pečať patrila ostrihomskému arcibiskupovi a kardinálovi. V tomto prípade ide o úplne vymyslenú pečať. Kombinácia „anjuovských“ ľalií a „arpádovských“ brvién nemohla byť v tomto období ešte súčasťou erbu. S takouto panovníckou symbolikou sa začíname stretávať až o viac ako 60 rokov neskôr. Jasným indikátorom toho, že erb je vymyslený, je i klobúk so šiestimi strapcami po každej strane. V takto skorom období sa s kardinálskym klobúkom ako súčasťou erbu ešte nestretávame. Rovnako aj štítok, v ktorom je umiestnený dvojramenný kríž, nemôže byť autentický, keďže používanie patriarchálneho kríža sa v Uhorsku presadzuje, ako už bolo vyššie spomenuté, až neskôr. A nakoniec celá podoba erbovej pečate je v tomto období takmer vylúčená. Všetky zachované uhorské cirkevné pečate, vo funkcii veľkej pečate, majú špicato-oválny tvar a erb ešte nie je ich súčasťou. Je treba konštatovať, že táto pečať je z tohto diela preberaná a nekriticky využívaná aj v najnovších prácach.²⁷

3.5 Pečať arcibiskupa Benedikta (Obr. 15)

Ďalšia špicato-oválna pontifikálna pečať (r. 1252) patrila kaločskému arcibiskupovi Benediktovi.²⁸ Na základe zachovania pôvodnej Benediktovej pečate možno povedať, že ide o čiastočne vymyslenú pečať.²⁹ V skutočnej pečati sa síce nachádza, podobne ako v miniatúre, sediaca postava arcibiskupa s pontifikálami, ale tie sú v ilustrácii značne pozmenené. V nej drží klerik v pravici knihu (bibliu). V skutočnej pečati však má pravú ruku pozdvihnutú na požehnanie. V miniatúre sa nachádza pod nohami arcibiskupa erbový štítok, v ktorom je anjel. Je to zas nekorektné zobrazovanie, keďže v tomto období uhorskí (arci)biskupi ešte erby vo svojich pečatiach nezobrazovali. Pečate sa líšia aj v množstve ďalších detailov.

²⁶ PÉTERFI I., ref. 1, s. 63.

²⁷ Vyobrazenie pečate publikuje: BEKE, ref. 13, s. 429.

²⁸ PÉTERFI I., ref. 1, s. 14.

²⁹ Pečať arcibiskupa publikuje BODOR, ref. 12, s. 38, tab. II, č. 5.

3. 6 Pečať opáta L. Cudara (?) (Obr. 16)

Rovnako špicato-oválna potifikána je aj pečať hlásiaca sa do r. 1264 k pannonhalskému opátovi Ladislavovi. Pečať predstavuje pomerne zložitý, ikonograficky bohatý, typ pečate. V centrálnej časti sa nachádza postava sv. Martina, patróna opátstva. Pod ním v strede je v nike umiestnený majiteľ pečate v devočnej polohe, sprevádzaný po stranách erbom. Ten je tvorený štítom, v ktorom sa nachádza postava anjela. Je zjavné, že pečať nemohla vzniknúť v období, do ktorého sa hlási. Takáto zložitá ikonografická skladba pečate, navyše s heraldickou zložkou, bola typická až o storočie neskôr. Podľa sfragistických materiálov, ktoré máme k dispozícii, sa s najväčšou pravdepodobnosťou jedná o napodobeninu pečate panonhalského opáta Ladislava Cudara (1365 – 1372).³⁰ K tejto úvahe nabáda aj totožné zobrazenie anjela v erboch po stranách majiteľa v dolnej časti pečate.

3.7 Pečať biskupa U. Dóciho (Obr. 17)

Okrúhla erbová pečať jágerského biskupa Urbana Dóciho vykazuje oproti skutočnej pečati tiež viacero nezrovnalostí (r. 1489).³¹ Oproti originálnej pečati autor ilustrácie zobrazil berlu, ktorá sa ale v pečati vôbec nenachádza. Okrem toho došlo pri prepise k skomoleniu legendy.

3.8 Pečať kardinála T. Bakóca (Obr. 18)

Pomerne vernú kópiu originálnej pečate predstavuje miniatúra II. typu pontifikálnej pečate kardinála Tomáša Bakóca (r. 1512).³² Ide o jednu z posledných špicato-oválnych (arci)biskupských pečatí v Uhorsku vôbec.

3.9 Pečať prepošta Akusa (Obr. 19)

Zaujímavý prípad predstavuje pečať budínskeho prepošta magistra Akusa (r. 1257).³³ Tá má okrúhly tvar a je vyplnená dvoma prepojenými kľúčmi, sprevádzanými po stranách mesiacom prevýšeným hviezdou. Túto miniatúru prebrali a publikovali aj

³⁰ Pečať publikuje BODOR, ref. 12, s. 67-68, tab. XX, č. F. 20.

³¹ PÉTERFI I., ref. 1, s. 87. Vydarenú perokresbu pečate publikuje: VRTEI, Ladislav. *Osem storočí slovenskej heraldiky*. Martin, 2003, s. 127. Originálna pečať je uložená v: Diecézny archív – Spišská kapitula, fond: reginikolárny archív Spišskej kapituly, Scrinium 10, Fascikel 2, No. 2.

³² PÉTERFI I., ref. 1, zložka C1b. Pečať publikuje: BODOR, ref. 12, tab. XVII, č. 78.

³³ PÉTERFI II., ref. 1, s. 346.

neskorší bádatelia.³⁴ K dispozícii máme pečať s rovnakým pečatným poľom, ktorá však patrila višegrádskemu opátovi Danielovi.³⁵ Originálna pečať sa zachovala z roku 1542. Nemožno vylúčiť, že pečať, ktorá sa svojím kruhopisom hlási k budínskemu prepoštovi Akusovi, má predlohu v originálnej pečati. Išlo by však na 13. storočie o heraldicky mimoriadne vyspelé vyjadrenie patróna kapituly, sv. Petra, jeho atribútom – kľúčmi.

3.10 Pečať J. Huňadyho (Obr. 20)

Jediná svetská pečať, spomedzi všetkých publikovaných patrila miestodržiteľovi Uhorska Jánovi Huňadymu.³⁶ Má okrúhly tvar a je vyplnená rodovým erbom majiteľa. Miniatura je pomerne dobrou kópiou skutočnej pečate.³⁷ Odlišuje sa však v drobných detailoch kruhopisu v gotickej minuskule. Rozdielne je aj stvárnenie erbového štítu. Zatiaľ čo v originálnej pečati je neskorogotický (poloblý), v miniatúre je štít ranogotický (zašpicatený).

4. INŠTITUCIONÁLNE PEČATE

4.1 II. typ pečate Ostrihomskej kapituly (Obr. 21)

Okrem prvého typu veľkej pečate Ostrihomskej kapituly, je v práci publikovaný aj II. typ, ktorý vznikol po strate staršieho typára (r. 1141).³⁸ Kresba pečate je pomerne verná. Rozdiel je len v detaile – prekreslení kráľa Štefana, ktorý je na kresbe nižší a celkovo je kresba primitívnejšia. Celkovo je však miniatura pomerne vernou kópiou originálu.³⁹

4.2 Pečať Jasovského konventu (Obr. 22)

Pomerne presnou napodobeninou skutočnej pečate je miniatura pečate premonštrátskeho konventu v Jasove (r. 1309).⁴⁰ Problematické je však zobrazenie postavy sv. Jána Krstiteľa. V originálnej pečati sa na jeho ľavej ruke nachádza Baránok

³⁴ Napríklad NÉMETHY, Lajos. Budapesten volt egyházi testületek pecsétjei. In *Turul*, roč. 5, 1887, č. 1, s. 29.

³⁵ KUMOROVITZ, L. B. *A magyar pecséthasználat története a középkorban*. Budapest, 1993, s. 133, tab. III, č. 16.

³⁶ PÉTERFI II., ref. 1, zložka 1a.

³⁷ Pečať publikuje: HEGEDŰS, András (ed.). *Megpecsételt Történele: Középkori pecsétek Esztergomból*. Esztergom, 2000, s. 59.

³⁸ Vročenie pri miniatúre je však nesprávne, vzhľadom na fakt, že pečatidlo vzniklo až v 1. polovici 13. storočia. PÉTERFI I., ref. 1, zložka C2a.

³⁹ Pečať publikuje: HEGEDŰS, ref. 36, s. 153. TAKÁCS, ref. 4, s. 58, tab. V, č. 16.3.

⁴⁰ PÉTERFI I., ref. 1, s. 127.

Boží (*Agnus Dei*) s križom.⁴¹ Ten sa však v miniatúre nenachádza. Vysvetliť to však možno nekvalitným odtlačkom pečate, ktorý mal autor miniatúry k dispozícii.

4.3 Pečať konventu v Šahách (s. 23)

Miniatúra zobrazujúca pečať premonštrátskeho konventu v Šahách (r. 1307) vykazuje oproti originálnej pečati pomerne veľké rozdiely.⁴² Pečať zobrazuje ikonografický výjav Zvestovanie Panny Márie. Teda postavu anjela a P. Márie. Na rozdiel od originálnej pečate sa v miniatúre nenachádza v rukách anjela stuha s nápisom *AVE MARIA*.⁴³ Úplne nesprávne je v miniatúre rozvedená legenda, ktorá vôbec nezodpovedá originálu. V originálnej pečati má podobu: „S · 9VET · ECC · S · M · D · SAG · IVX · IPVL · ORD · PMOSTR“. Oproti tomu v miniatúre sa nachádza legenda v podobe: „S. DONU. B U M DE SAAG“.

4.4 Pečať konventu v Lelesi (Obr. 24)

V miniatúre zobrazujúcej pečať premonštrátskeho konventu v Lelesi (r. 1448) sa možno stretnúť s verným prepisom pečatného obrazu pečate.⁴⁴ Oproti originálnej pečati však došlo v prepise legendy k niekoľkým chybám, keď neboli použité skratky slov z originálu, ale rozvedené celé slová.⁴⁵

4.5 I. typ pečate konventu v Hronskom Beňadiku (Obr. 25)

Ide o pomerne vernú kópiu najstaršej pečate benediktínskeho konventu Hronského Beňadiku (r. 1244), zobrazujúcu dvojvežový kostol.⁴⁶ Oproti originálnej pečati chýba sakrálna stavba v miniatúre zvýraznenie murovania (tehiel).⁴⁷ Niekoľko drobných nepresností sa nachádza aj v legende.

4.6 II. typ pečate konventu v Hronskom Beňadiku (Obr. 26)

V 14. storočí vzniklo druhé, mladšie pečatidlo (r. 1386), v ktorom sa už nenachádza sakrálna stavba, ale patrón konventu sv. Benedikt.⁴⁸ Oproti originálnej pečati sa

⁴¹ Pečať publikuje: TAKÁCS, ref. 4, s. 67, tab. VIII, č. 24.1. SEDLÁK, ref. 11, č. 16.

⁴² PÉTERFI I., ref. 1, s. 132.

⁴³ Pečať publikuje: HEGEDŮŠ, ref. 36, s. 158. TAKÁCS, ref. 4, s. 66, tab. VIII, č. 23.1. SEDLÁK, ref. 11, č. 23.

⁴⁴ PÉTERFI I., ref. 1, s. 167.

⁴⁵ Pečať publikuje: TAKÁCS, ref. 4, s. 71-72, tab. X, č. 30.1. VRTEE, ref. 31, s. 53.

⁴⁶ PÉTERFI II., ref. 1, s. 376.

⁴⁷ Pečať publikuje: TAKÁCS, ref. 4, s. 62, tab. VI, č. 19.1. MARSINA, ref. 4, tab. XXIV, č. 17.

⁴⁸ PÉTERFI II., ref. 1, s. 39.

v miniatúre vyskytuje niekoľko nepresností. Originálna pečať zobrazuje sv. Benedikta, ktorý v ľavici drží otvorenú knihu a pravú ruku má pozdvihnutú na požehnanie.⁴⁹ V miniatúre má však obidve ruky položené pred sebou. Zápis legendy v miniatúre je pomerne presný.

4.7 III. typ pečate konventu v Hronskom Beňadiku (Obr. 27)

Tretí typ pečate benediktínskeho konventu v Hronskom Beňadiku zobrazený na miniatúre (r. 1480) vznikol v 15. storočí.⁵⁰ Zo všetkých troch typov je ikonograficky najbohatší. Nachádza sa v ňom Madona stojaca na mesiaci s Ježiškom v rukách. Pred ňou kľací opát kláštora. Miniatúra z Péterfiho diela je veľmi dobrou kópiou originálnej pečate, tak v prepise pečatného obrazu, ako i legendy.⁵¹

V analyzovanom diele sa nachádza ešte ďalších 17 miniatúr konventov a kapitúl z uhorského prostredia. Vzhľadom na priestorové možnosti týmto bezpochyby zaujímavým dielam však nebude venovaná bližšia pozornosť. Snahou bolo zamerať pozornosť aspoň na miniatúry tých pečatí, ktoré majú priamy vzťah k územiu Slovenska. Pre doplnenie však v prílohe pripájam tabuľku, v ktorej je prehľad tých pečatí, o ktorých nebola v práci zmienka.

Na predchádzajúcich riadkoch som sa pokúsil predstaviť aspoň niektoré z množstva zaujímavých miniatúr erbov a pečatí, ktoré sa nachádzajú v diele Karola Péterfiho. Už letmý pohľad na tieto artefakty nám ukázal ich rozdielnu kvalitu, a teda i využiteľnosť pre heraldický a sfragistický výskum. Viaceré z publikovaných prameňov vychádzajú z kvalitne zachovaných predlôh a sú skutočne dôveryhodným a plnohodnotne využitelným prameňom. Na druhej strane je množstvo artefaktov (najmä pečatí), ktoré sa od originálu viac či menej odlišujú. To sa dá vysvetliť najmä nekvalitnou predlohou, či neschopnosťou autora miniatúry túto predlohu dokonale pochopiť a analyzovať. Najkurióznejšiu skupinu tvoria pečate (erby), ktoré vzhľadom na historický vývoj nemohli mať ako predlohu skutočné pramene. Často ide o pozmenenie alebo doplnenie skutočnej pečate o niektoré súčasti, alebo vzácne o úplne vymyslené erby a pečate.

Tieto dielka sa tešili a tešia pomerne veľkému záujmu autorov historických i teologických prác, ktorí ich využívajú ako efektívny ilustračný materiál. V mnohých prípadoch, napriek zjavnej nereálnosti, boli tieto ilustrácie prebraté aj autormi sfragistických a heraldických štúdií. Hoci sa v mnohých prípadoch jedná o pomerne nespoľahlivé pramene, predstavujú i tak zaujímavý exkurz do predstáv a myslenia ich

⁴⁹ Pečať publikuje: TAKÁCS, ref. 4, s. 62, tab. VI, č. 19.2.

⁵⁰ PÉTERFI II., ref. 1, zložka A1a.

⁵¹ Pečať publikuje: TAKÁCS, ref. 4, s. 62-63, tab. VI, č. 19.3.

autorov v 18. storočí. Aj preto si zasluhujú tieto, sfragistickými a heraldickými odborníkmi takmer úplne opomínané, diela našu pozornosť.

Work *Sacra Concilia Ecclesiae Romano-Catholicae in Regno Hungariae...* from the Heraldic and Sphragistic Point of View

In the 18th and 19th century were published several works paying attention to church history. In couple of cases were their part also copper engravings of seals from Hungarian environment. One of the vastest seals and coat of arms image collection can be found in the C. Péterfi work *Sacra concilia...* (1741 – 1742). Together are here published 46 copper engravings. These contain heraldic and sphragistic components. Found can be heraldic compositions, separate copper engravings and seals of personal and institutional character, mainly related to church environment. The largest group is built by seals of Hungarian *loca credibilia*. These sources are viewy amendments of written word but they are also historical source. Their information value is not equal. That is the reason why is necessary to analyse individual images and do critique evaluation to find out extent in that these images correspondent with original sources and are authentically. Presumably several from these published sources never existed or were considerable modified. Consequently are they rather proof of phantasm and ambitions of 18th century authors than source of auxiliary historical sciences.

OBRAZOVÉ PRÍLOHY

Obr. 1 Kompozícia s pečaťou Ostrihomskej kapituly

Obr. 2 Kompozícia s erbom Uhorského kráľovstva

Obr. 3 Vlys s erbmi Uhorského a Českého kráľovstva

Obr. 4 Erb kardinála Gentilisa

Obr. 5 Erb arcibiskupa J. Kanižaia

Obr. 6 Erb arcibiskupa J. Matinuzziho

Obr. 7 Erby biskupa J. Stibora

Obr. 8 Erb arcibiskupa J. Kanižaia

Obr. 9 Erb arcibiskupa Ondreja

Obr. 10 Erb Budínskej univerzity

Obr. 11 Pečať biskupa Róberta

Obr. 12 Pečať biskupa Štefana

Obr. 13 Pečať biskupa – elekta Jakuba

Obr. 14 Pečať kardinála Š. Bánchu

Obr. 15 Pečať arcibiskupa Benedikta

Obr. 16 Pečať opáta L. Cudara (?)

Obr. 17 Pečať biskupa U. Dóciho

Obr. 18 Pečať kardinála T. Bakóca

Obr. 19 Pečať prepošta Akusa

Obr. 20 Pečať J. Huňadiho

Obr. 21 II. typ pečate Ostrihomskej kapituly

Obr. 22 Pečať konventu v Jasove

Obr. 23 Pečať konventu v Šahách

Obr. 24 Pečať konventu v Lelesi

Obr. 25 I. typ pečate konventu v Hronskom Beňadiku

Obr. 26 II. typ pečate konventu v Hronskom Beňadiku

Obr. 27 III. typ pečate konventu v Hronskom Beňadiku

Obr. 1

Obr. 2

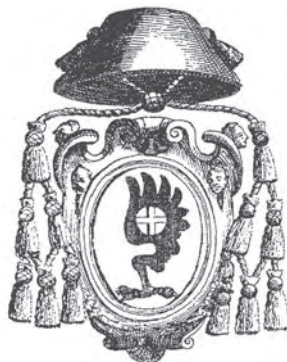
Obr. 3

Obr. 4

Obr. 5

Obr. 6

Obr. 7

Obr. 8

Obr. 9

Obr. 10

Obr. 11

Obr. 12

Obr. 13

Obr. 14

Obr. 15

Obr. 22

Obr. 23

Obr. 24

Obr. 25

Obr. 26

Obr. 27

PRÍLOHY

Tabuľka nepublikovaných miniatúr pečatí konventov a kapitúl v Uhorsku

Názov inštitúcie	Typ pečate	Zasvätenie	Rok	Lokalizácia
Benedikt. konvent v Panonhalme	I. typ (?)	Sv. Martin	r. 1290	zv. I, s. 176
Kapitula v Castri Ferei (Vašvár)	I. typ	Najsv. Spasiteľ, Sv. Michal	r. 1291	zv. I, s. 212
Benedikt. konvent v Kapornaku	I. typ	Najsv. Spasiteľ	r. 1292	zv. II, s. 219
Kapitula v Záhrebe	III. typ	Sv. Štefan, uhorský kráľ	r. 1297	zv. I, zložka F1a
Kapitula v Sibenici			r. 1324	zv. I, s. 182
Kapitula johanitov v Stol. Belehrade	I. typ	Sv. Štefan, uhorský kráľ	r. 1332	zv. I, s. 40
Kapitula v Kaloči	I. typ	Sv. Pavol	r. 1338	zv. II, s. 635
Benedikt. konvent v Zalváre	I. typ	Sv. Adrián	r. 1339	zv. I, s. 189
Benedikt. konvent v Šomode	I. typ	Sv. Egídius	r. 1390	zv. II, s. 393
Kapitula vo Vespríme	III. typ	Sv. Michal	r. 1410	zv. I, s. 234
Benedikt. konvent v Kapornaku	II. typ	Najsv. Spasiteľa	r. 1433	zv. I, s. 53
Kapitula v Jágri	III. typ	Sv. Ján, evanjelista	r. 1438	zv. I, s. 178
Kapitula vo Vacove	III. typ	Bl. Panna Mária	r. 1457	zv. I, s. 82
Benedikt. konvent v Sentre	I. typ	Sv. Štefan, uhorský kráľ	r. 1470	zv. II, s. 190
Kapitula v Budíne	I. typ	Sv. Peter	r. 1473	zv. I, s. 91
Kapitula v Bosne	I. typ	Sv. Peter	r. 1476	zv. I, s. 149
Kapitula v Stoličnom Belehrade	I. typ	Bl. Panna Mária	r. 1477	zv. I, s. 52

MAPY V HISTORICKOM VÝSKUME: VÝZNAM, INTERPRETÁCIA A LIMITY

PETER CHRASTINA

CHRASTINA, PETER. Maps in Historical Research: Meaning, Interpretation and Limits. In *Prameň – jeho funkcia, význam, interpretácia a limity v historickom výskume*. Nitra, 2010, pp. 121-127.

Maps are specific category of historical sources. The precedence of this kind of sources is that they offer relatively faithful image of presented reality. This fact plays important role in work of historian. In conditions of Slovak historical community (signed with the phenomenon of positivism) can be stated insufficient level of exploitation of cartographical sources. Using author's portfolio of published results of historical (historical-geographical) research, the article shows meaning of maps in historical research. Accent is on interpretation of obtained results by environment (landscape) changes analysis.

KEYWORDS: maps, historical research, land use

ÚVOD

Mapy tvoria špecifickú kategóriu historických prameňov. Medzi ich prednosti patrí relatívne verný obraz zobrazenej skutočnosti, čo zohráva dôležitú úlohu v práci historika. Žiaľ, v podmienkach slovenskej historickej obce (a nielen jej) možno konštatovať nedostatočnú úroveň využívania kartografických podkladov, čo má relevantný dopad na základný i aplikovaný výskum.¹ S využitím portfólia publikovaných výsledkov článok poukazuje na význam máp v historickom (historicko-geografickom) výskume.

MAPY V HISTORICKOM VÝSKUME

V množine historických prameňov zastávajú mapy dôležitú pozíciu. Sú zdrojom viac alebo menej hodnotných informácií o území. V ostatných deceniách (v súvislosti s prienikom environmentálnej paradigmy do spoločenských vied) sa stretávame s využitím starých máp pri štúdiu zmien priestorovej štruktúry konkrétneho územia – krajiny (angl. *land use/landscape use*). Časopriestorové premeny plošných relácií lesov,

¹ a v konečnom dôsledku i na vnímanie „nepraktickosti“ histórie pre súčasnú spoločnosť.

polí, či intravilánu podmieňujú prírodné činitele (povodne, zosuvy pôdy...) i antropicky podmienená činnosť (napr. ťažba dreva, pôdohospodárstvo, vojny). Porovnaním starých mapových podkladov so súčasnými je možné nielen získať predstavu o zmenách konkrétnej krajiny v priebehu storočí, ale aj to, čo zostalo v jej pamäti zachované do súčasnosti (staré vinice, cesty a pod.).

Význam máp teda spočíva v ich informačnom potenciáli o vplyve prírodných činiteľov na krajinu, resp. o antropogénne podmienenej eksploatacii konkrétneho územia,² čo má význam nielen z hľadiska základného výskumu, ale v širšom slova zmysle aj pre plánovaciu a rozhodovaciu sféru (aplikovaný výskum). Ako konkrétny príklad slúži prípadová štúdia pre potreby revitalizácie krajiny Vysokých Tatier postihnutej veternou kalamitou. Analýza historického land use mala byť využitá pri koncipovaní návrhu opatrení na zachovanie kultúrneho dedičstva v horskej krajine TANAP-u.³

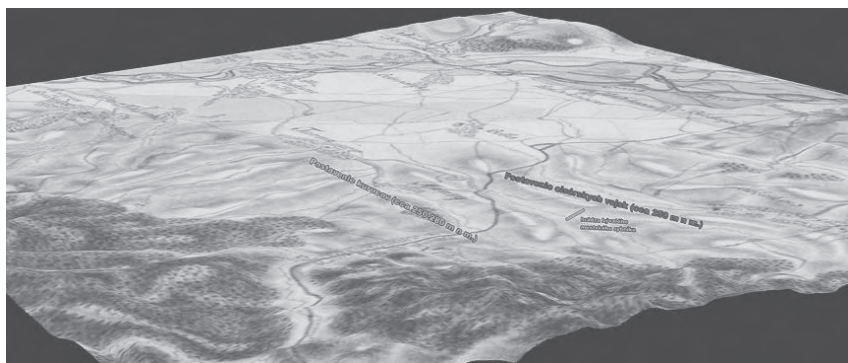
Interpretácia údajov znázornených na historických mapách závisí predovšetkým od zamerania konkrétneho kartografického podkladu (napr. vojenská verzus katastrálna mapa), kvality jeho spracovania a presnosti vyjadreného mierkou mapy, či od spôsobu znázornenia zobrazovaných skutočností prostredníctvom mapových značiek. Pri vysvetľovaní výsledkov štúdia starých máp zohráva dôležitú úlohu fenomén geografických informačných systémov (GIS). Okrem historických 3D modelov územia (obrázok 1) umožňujú napr. tvorbu tematických máp s databázou plošných relácií tried land use/landscape use (mapy 1 a 2).⁴

² OLAH, Branislav. Využitie krajiny Banskej Štiavnice v 18. a 21. storočí a intenzita jeho zmien. In OLAH, Branislav (ed.). *Ekologické štúdie V. Banská Štiavnica* : SEKOS, 2003, s. 232.

³ BRŮNA, Vladimír et al. *Historická štruktúra krajiny jako podklad pro revitalizaci krajiny Vysokých Tater postihnutých kalamitou*. Most : Laboraťor geoinformatiky FŽP UJEP, 2006. 21 s., BOLTÍŽIAR, Martin et al. Potential of Antique Maps and Aerial Photographs for Landscape Changes Assessment – An Example of the High Tatra Mts. In SVATONOVÁ, Hana et al. (eds.). *Geography in Czechia and Slovakia : Theory and Practice at the Onset of 21st Century*. Brno : PF MU, 2008, s. 180-186.

⁴ Bližšie napr. CHRASTINA, Peter. Historical Geography in the 21st Century. MÂRZA, Iacob et al. (ed). *Annales Univ. Apulensis : Series Historica 13*. Alba Iulia : Universitatea „1 Decembrie 1918“, 2009, s. 183-195.

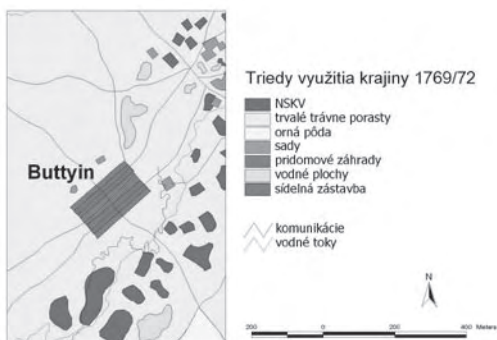
Obr. 1 3D model bojiska bitky pri Trenčíne (1708) so znázornením pozícií kurucov i cisárskeho vojska (na podklade máp I. vojenského mapovania z r. 1782/84)

Mapa 1
Butín na mape z r. 1769/72

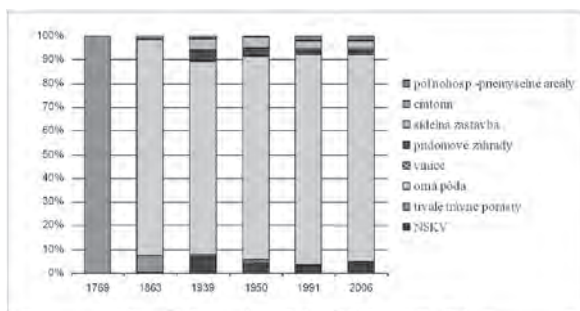
Mapa 2
Triedy využitia krajiny (land use) Butína
v r. 1769/72

Potenciál takto získanej databázy je značný; pri zohľadnení multitemporálnej analýzy⁵ umožňuje koncipovať rôznorodé konštrukcie sociálno-ekonomického charakteru a doplniť tak neraz torzovité správy o skúmanej lokalite alebo území (tabuľka 1, diagram 1).⁶

Využitie máp v historickom výskume má i svoje **limity**. Tieto spočívajú jednak v ich dostupnosti v archívoch ako aj stupňa zachovania.⁷ Vo všeobecnosti sú použitie a výpovedná schopnosť kartografických prameňov dané aj konkrétnym výskumným zámerom, jeho obsahovou náplňou a cieľom. Limitujúcim činiteľom využívania, príp. absencie máp v historickom výskume je však v konečnom dôsledku subjekt (autor), ktorý môže na riešenie špecifických otázok prizvať kartografa, príp. priestorovo (historicko-geograficky) mysliaceho špecialistu.

Diagram 1 Vývoj land use Veľkého Bánheďeša v r. 1769 – 2006

⁵ Ide o štúdium dynamiky tried land use/landscape use v počítačovom prostredí GIS (ArcView GIS 3.3, ArcGIS 8.3). Jeho hodnotenie vychádza z pozorovania plošných relácií jednotlivých areálov v danom období (určuje ho dátum/rok vzniku mapy) a následného štatistického spracovania pomocou numerickej a grafickej analýzy.

⁶ Pozri napr. CHRASTINA, Peter. Vývoj krajiny ako fenomén environmentálnych dejín (na príklade Trenčianskej kotliny a jej horskej obruby). In ŠIMŮNEK, Robert (ed.). *Historická geografie 33*. Praha : HiÚ AV ČR, 2004, s. 9-19; CHRASTINA, Peter. Krajina Veľkého Bánheďeša a jej premeny. In GADUŠOVÁ, Zdenka (ed.). *Acta Nitriensiae 10*. Nitra : FF UKF, 2008, s. 74-94; CHRASTINA, Peter – BOLTÍŽIAR, Martin. Rumunský Banát – časopriestorové priesečníky (na príklade slovenskej enklávy Butín). In ŠIMŮNEK, Robert (ed.). *Regiony – časopriestorové priesečníky?* Praha : HiÚ AV ČR, 2008, s. 237-262; 284-285; BOLTÍŽIAR, Martin. – CHRASTINA, Peter. Zmeny využitia zeme nížinej poľnohospodárskej krajiny na príklade obce Nové Sady (1782-2002). In *Geoinformation*, roč. 4, 2008, č. 1, 2008, s. 16-35; CHRASTINA, Peter – BOLTÍŽIAR, Martin. Kultúrna krajina SV okraja Bakoňského lesa v Maďarsku (súčasnosť v kontexte minulosti). In ŠIMŮNEK, Robert (ed.). *Historická geografie - Supplementum I*. Praha : HiÚ AV ČR, 2006, s. 175-188; CHRASTINA, Peter – KŘOVÁKOVÁ, Kateřina – BRŮNA, Vladimír. Zmeny krajiny v rumunskom Bihore (na príklade slovenskej enklávy Borumlak a Varzaľ). In ŠIMŮNEK, Robert (ed.). *Historická geografie 34*. Praha : HiÚ AV ČR, 2007, s. 371-398; 460-461.

⁷ Tieto negatíva rieši napr. databáza maďarskej firmy ARCANUM (vydáva na CD/DVD nosičoch menej dostupné kartografické diela a mapové edície ako napr. Lipského mapu Uhorska alebo mapové listy 1. a 2. vojenského mapovania).

Tabuľka 1. Vývoj land use v r. 1782/85 – 2003 (obce Cáfár, Čerňa a Jásč)

	1782/85		1847		1951		1987		2003	
	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%
Lesy a NSKV	3 482,8	45,0	2 967,5	38,3	2 170,8	28,0	2543,5	32,9	2 800,1	36,2
Trvalé travné porasty	588,0	7,6	991,4	12,8	423,3	5,5	1532,9	19,8	1 313,4	17,0
Orná pôda	3 439,8	44,4	3 456,9	44,7	4 649,8	60,1	2942,5	38,0	2 922,6	37,8
	98,8	1,3	169,9	2,2	290,1	3,7	208,9	2,7	189,4	2,4
Trvalé kultúry	Vínice									
	Sady									
Vodné plochy	Pridomové záhrady									
Sídla										
Spolu	7 740,0	100,0	7 740,0	100,0	7 740,0	100,0	7 740,0	100,0	7 740,0	100,0

ZÁVER

Mapy zastávajú dôležitú pozíciu medzi historickými prameňmi. Sú zdrojom informácií o území. V ostatných decéniách sa stretávame s využitím starých máp pri štúdiu zmien priestorovej štruktúry konkrétneho územia – krajiny. Kartografické podklady informujú o vplyve prírodných činiteľov na krajinu, resp. o antropogénne podmienenej eksploatacii konkrétneho územia. Tieto poznatky možno využiť napr. v územnom plánovaní, pri návrhoch dopravnej infraštruktúry, biokoridorov alebo pri revitalizácii územných celkov s cieľom zachovať ich historické a kultúrne dedičstvo.⁸

Pozitivistické vnímanie historického procesu, resp. absencia a periférne znalosti historickej obce o aktuálnych trendoch využívania kartografických podkladov v základnom výskume, generujú nízku úroveň potreby a záujmu laickej i odbornej verejnosti o históriu. Tento fakt má za následok zaostávanie aplikovaného výskumu a jeho málo efektívny prienik do spoločenskej praxe.

Maps in Historical Research: Meaning, Interpretation and Limits

Among the wealth of historic sources, maps play an important role. They generate more or less valuable data on land. Over the recent decades, we have seen older maps being used in the study of changes to spatial structure of a specific territory – landscape (land use/landscape use). Besides being able to get a picture of changes to specific landscape over years, comparing old and current map documentations lends itself useful also in seeing the things that have remained in the land's memory until now. Hence, the significance of maps rests in their informative potential on the impact of natural agents on landscape or on anthropologically conditioned exploitation of a given territory, which is important not only in basic research, but, in broader aspects, also in planning and decision making (applied research).

Interpretation of data depicted on historical maps depends, above all, on the focus of a specific cartographic documentation, its quality, precision expressed by the map's scale, and the way of showing facts through map symbols. The phenomenon of geographic information systems (GIS) plays an important role in explanation of outcomes provided by the study of older maps. Besides the historical 3D models of

⁸ DENECKE, Dietrich. Beiträge zur Kulturlandschaftsforschung und zur Regionalplanung. In *Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Hamburg* 75. Hamburg, 1985, s. 10.

territory (Figure 1), they allow for the creation of topical maps with surface relational land use analysis (Maps 1, 2). Potential of such acquired database is significant as it allows, taking into account the multi-temporal analysis, to create various constructions of socio-economic character and thus supplement reports on the studied site or territory that are often quite limited (Table 1, Diagram 1).

The use of maps in historical research also has its limits. These include the maps' accessibility from the archives, as well as their condition. In general, the use and informative value of cartographic sources are both determined also by a specific research focus, its context and objective. However, the limiting agent in the use or absence of maps in historical research is ultimately the subject (author).

Positivistic perception of the historical process, or rather; the absence and peripheral knowledge of the scientific community of the relevant trends in using cartographic documentation in basic research, generate among the lay public and professionals a low level of need and interest in history. This fact causes slower applied research and its little effective penetration to public social practice.

„PALESTINAM OCCIDENTALEM.“ KARIKATÚRA AKO PRAMEŇ VÝSKUMU RAKÚSKO-UHORSKÉHO ANTISEMITIZMU NA PRELOME 19. A 20. STOROČIA

MILOSLAV SZABÓ

SZABÓ, MILOSLAV. „*Palestinam Occidentalem*.“ Caricature as a Source for Research of Anti-Semitism in Austro-Hungarian Empire round 19th and 20th Century Turn. In *Prameň – jeho funkcia, význam, interpretácia a limity v historickom výskume*. Nitra, 2010, pp. 129-139.

The aim of contribution lies in reflection of specific character of visual historical sources on the example of anti-Semitic caricature from the 19th and 20th century turn.

KEYWORDS: caricature, anti-Semitism, stereotype, political Catholicism, Slovak national movement

Novšie metodologické diskusie o možnostiach a médiách historického poznania zohľadňujú čoraz častejšie obrazové pramene, počnúc „tradičným“ výtvarným umením a končiac „modernou“ fotografiou a filmom.¹ Zatiaľ čo v posledných desaťročiach 20. storočia sa v metodológii historických vied uplatňovala najmä lingvistika, od deväťdesiatych rokov sa množia pokusy rozšíriť možnosti historického poznania o vizuálny rozmer. Väčšina z nich sa odvoláva na manifest *The Pictorial Turn*, v ktorom W. J. Thomas Mitchell rozpracoval teóriu Richarda Rortyho, ktorý navrhol novú chronologizáciu dejín filozofie podľa epistemologických transformácií (tzv. „turns“), ktorých vyvrcholením mala byť filozofia jazyka („the linguistic turn“). Mitchell však nechápe „obraz“ naivne ako „verný odraz reality“, naopak, pokúša sa formulovať epistemologickú alternatívu dominujúcej lingvistiky a semiotiky, ktorá by zohľadňovala interakcie medzi jazykom, procesmi vizualizácie, spoločenskými a politickými inštitúciami či ľudským telom.²

Politická karikatúra je historický prameň, na ktorého príklade sa dajú tieto interakcie veľmi dobre znázorniť. Karikatúra kombináciou obrazových a jazykových

¹ Pozri napr. BURKE, Peter. *Eyewitnessing. The Uses of Images as Historical Evidence*. Ithaca : Cornell Univ. Press, 2001.

² MITCHELL, W. J. Thomas. *Picture Theory. Essays on Verbal and Visual Representation*. Chicago : Univ. of Chicago Press, 1994, s. 16.

výrazových prostriedkov satiricky preháňa, respektíve redukuje isté udalosti, javy alebo vlastnosti politického súpera.³ Jej účinok spočíva predovšetkým v zosmiešňovaní údajne „typických“ atribútov konkrétnych fyzických osôb alebo kolektívov. V prípadoch, keď politická karikatúra typologizuje pomocou kolektívnych stereotypov či dokonca „obrazov nepriateľa“, stáva sa nástrojom politickej propagandy: jej úlohou už nie je presvedčiť adresáta o politickom omyle protivníka, ale o potrebe eliminovať „nepriateľa“.⁴ Táto propagandistická funkcia charakterizovala aj antisemitskú karikatúru konca 19. a prvej polovice 20. storočia, ktorou sa budem zaoberať v nasledujúcom výklade.

V strednej Európe druhej polovice 19. storočia sa karikatúra stala dominantným žánrom nového politického média: humoristického, prípadne satirického časopisu. Na jeho obálke, ale aj na ďalších stranách sa objavovalo množstvo karikatúr, často dopĺňaných nadpismi, vysvetlivkami či dialógmi. Väčšina z nich sa vzťahovala na každodennú politiku. Od sedemdesiatych rokov 19. storočia, keď hospodárska kríza urýchlila postupný úpadok liberalizmu, sa v antiliberálne orientovaných periodikách začali čoraz častejšie objavovať protižidovské námety. Vysvetlenie tohto javu treba hľadať v stotožňovaní liberalizmu so židmi: liberalizmus nebol iba ideologickou platformou zjednotenia Nemecka, respektíve rakúsko-uhorského vyrovnania, ale aj hlavným argumentom za zrovnoprávnenie židovského obyvateľstva. Keďže sa veľká časť židov dokázala adaptovať na nové ekonomické, sociálne a politické podmienky, mnohí príslušníci väčšinových spoločností získali dojem, že dlhé storočia opovrhovaná menšina sa odrazu stala „elitou“.⁵

Keďže liberalizmus úzko súvisel s nacionalizmom, dalo sa očakávať, že jeho kríza bude mať vplyv aj na predstavy o židovskej „asimilácii“: sociálny vzostup veľkej časti židovského obyvateľstva bol sprevádzaný nacionalistickou „akulturáciou“: z etnických židov sa postupne stávali Nemci, Maďari, Poliaci, Česi, ktorí ostávali židmi iba vierovyznaním. Strácali kultúrne atribúty, ktoré ich dlhé storočia odlišovali od kresťanov a takpovediac „zviditeľňovali“. Antiliberálne politické prúdy stotožňujúce liberalizmus so židmi (ich extrémni predstavitelia sa nazývali antisemiti) uprednostňovali exkluzívne formy nacionalizmu a odmietali predstavu asimilácie. Tvrdili, že židia v skutočnosti predstavujú osobité etnikum (národ či „rasu“), že sa nikde neprispôsobujú okoliu a zostávajú navzájom solidárni: tvária sa síce ako patrioti,

³ O teórii politickej karikatúry, ktorá zohľadňuje lingvistické a zároveň estetické kritériá, pozri ACHTERBERG, Christoph. *Karikatur als Quelle. Determinanten sozialwissenschaftlicher Interpretation*. Frankfurt am Main : Lang, 1998.

⁴ KEEN, Sam. *Faces of the Enemy. Reflections of the Hostile Imagination*. San Francisco : Harper & Row, 1986.

⁵ Súvislosť medzi antiliberalizmom a antisemitizmom zdôrazňuje britský historik Peter Pulzer vo svojej už klasickej práci o dejinách antisemitizmu v Habsburskej monarchii a Nemecku poslednej tretiny 19. storočia. V úvode k novému nemeckému vydaniu z roku 2004 Pulzer navyše bilancuje doterajší výskum. Pozri PULZER, Peter G. J. *Die Entstehung des politischen Antisemitismus in Deutschland und Österreich 1867 – 1914*. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 2004, s. 7-50.

ale v skutočnosti sú to internacionalistickí kapitalisti zneužívajúci liberalizmus na svoje vlastné kolektívno-egoistické ciele. Antisemitská sémantika mala rovnakú štruktúru v rozličných národných kontextoch, a preto možno o antisemitizme hovoriť ako o transnacionálnom jave.⁶ Táto skutočnosť vysvetľuje aj úsilie a opakované pokusy antisemitov o nadnárodnú spoluprácu.

Práve antisemitská karikatúra zvyrazňovala naznačené protiasimilačné tendencie. Jej cieľom bolo poukázať na údajnú odlišnosť emancipovaných židov a zviditeľniť ich „neasimilovateľnosť“. Antisemitskí karikaturisti sa mohli oprieť o inventár stereotypov takzvaných „východných židov“ z Haliče a Ruska, ktorý sa ustálil už v prvej polovici 19. storočia. Zvýrazňovanie ich údajných fenotypických a iných „rasových“ zvláštností – predimenzovaný zahnutý nos, oduté pery alebo krivé nohy – dopĺňali takzvané „sekundárne atribúty“ (tradičný odev a nástroje obživy či neodmysliteľná cibula a cesnak evokujúce zápach) a v sprievodných textoch aj „židovsky“ znejúca reč: „maušľovanie“. Takto stigmatizované figúry boli rozpoznateľné aj v západoeurópskom obleku, v divadelnej lóži alebo ako obézni milionári uprostred moderného luxusu.⁷

Všetky tieto tendencie možno pozorovať aj v dobovej uhorskej karikatúre, a síce tak v maďarskom, ako aj v nemaďarskom jazykovom prostredí. Rozmach antisemitskej propagandy dosiahol v Uhorsku dva vrcholy: v osemdesiatych rokoch 19. storočia v kontexte tiszaeszlárskej aféry a organizovaného antisemitizmu a v deväťdesiatych rokoch v kontexte politického katolicizmu.⁸ Treba zdôrazniť, že ani tu sa protižidovská karikatúra neobmedzovala na propagandu radikálnych antisemitov, ale bola využívaná takmer celým antiliberálnym politickým spektrom: odpor proti asimilácii židov spájal uhorských antiliberálov často aj vtedy, keď šlo o stúpecov konkurenčných nacionalizmov. Ani v Uhorsku židia neboli napádaní iba ako „kapitalisti“, ale súčasne ako „maďaróni“, a síce nielen zo strany nemaďarských národností. Tieto súvislosti chcem následne znázorniť na príklade karikatúr uverejňovaných v slovenskej nacionalistickej a katolíckej tlači: jednak v satirickom týždenníku Černokňažník, ktorý bol orgánom Slovenskej národnej strany v Turčianskom sv. Martine a jednak v slovenskej mutácii budapeštianskeho časopisu

⁶ Pozri HOLZ, Klaus. Die antisemitische Konstruktion des „Dritten“ und die nationale Ordnung der Welt. In BRAUN, Christina von et al. (ed.). „Das bewegliche Vorurteil“. *Aspekte des internationalen Antisemitismus*. Würzburg : Königshausen & Neumann, 2004, s. 43–63, 44.

⁷ HAIBL, Michaela. *Zerrbild als Stereotyp. Visuelle Darstellung von Juden zwischen 1850 und 1900*. Berlin: Metropolis, 2000. O stereotypizovaní údajných fyzických zvláštností židov pozri GILMAN, Sander L. *The Jew's Body*. New York : Routledge, 1991.

⁸ O tiszaeszlárskej afére pozri HANDLER, Andrew. *Blood Libel at Tiszaeszlar*. New York : Columbia Univ. Press, 1980; o organizovanom antisemitizme v 80-tych rokoch a politickom katolicizme v 90-tych rokoch 19. storočia pozri FISCHER, Rolf. *Entwicklungsstufen des Antisemitismus in Ungarn 1867 – 1939. Die Zerstörung der jüdisch-ungarischen Symbiose*. München : Oldenbourg, 1988, s. 28–116.

Herkó Páter, ktorá bola propagandistickým nástrojom Katolíckej ľudovej strany pred voľbami roku 1896.⁹

Redaktor Černokňažníka Juraj Čajda určoval politickú líniu časopisu od jeho opätovného založenia koncom sedemdesiatych rokov. V rámci ostrej satiry maďarizácie od začiatku využíval antisemitizmus – či už vo forme vtipov, krátkych próz alebo karikatúr. Čajda nenašiel v úzkom prostredí slovenskej inteligencie kvalitného karikaturistu, a preto sa začiatkom osemdesiatych rokov obrátil do Čiech. Od roku 1886 objednával politické karikatúry u českého výtvarníka Mikoláša Aleša, ktorý s Černokňažníkom spolupracoval aj v deväťdesiatych rokoch.¹⁰ Predovšetkým v ich polovici, v období rozmachu politického katolicizmu, Čajda u Aleša objednával zväčša antisemitské karikatúry. Krátkodobo k tomu prispela konkurencia antisemitského satirického časopisu Herkó Páter, ktorý v roku 1896 vychádzal aj v slovenskej verzii. Jeho redaktorom bol katolícky kňaz a politik Gyula Markos, autorom nezriedka brutálnych antisemitských karikatúr Sándor Hatos.¹¹ Dôvod, prečo sa časopis objavil v nemaďarských jazykových mutáciách (po slovenskej začala vychádzať aj nemecká) bol prostý: na jeseň roku 1896 boli naplánované parlamentné voľby. Opozíčná Katolícka ľudová strana bojovala o podporu nemaďarských voličov, ktorých chcela osloviť aj antisemitskou propagandou.¹²

Nasledujúce porovnanie karikatúr uverejnených v oboch časopisoch má poukázať jednak na funkciu karikatúry ako propagandistického nástroja vo všeobecnosti a jednak na špecifiká antisemitskej karikatúry: stereotypizovanie a vytváranie „obrazu nepriateľa“. Spoločným menovateľom tohto procesu bol antiliberalizmus využívajúci dva druhy stereotypov: v socioekonomickom kontexte stereotyp „židovského kapitalistu“ či „úžerníka“ a v nacionalistickom kontexte stereotyp „židovského kozmopolitu“ alebo „maďarizátora“. Oba stereotypy spájala predstava, podľa ktorej „židia“ patriotizmus údajne iba predstierajú, v skutočnosti však vykorisťovaním „kresťanských národov“ vždy a všade sledujú výlučne kolektívno-egoistické ciele svojej „rasy“. Protižidovská karikatúra propagovala túto zásadnú

⁹ O začiatkoch slovenskej politickej karikatúry pozri ŠVEC, Andrej. *Biť smiechu. Politická karikatúra na Slovensku (1861 – 1985)*. Bratislava : Tatran, 1988, s. 21-34; o maďarskej karikatúre druhej polovice 19. storočia pozri BUZINKAY, Géza. *Borszem Jankó és társai. Magyar élelapok és karikatúrák a XIX. század második felében*. Budapest : Corvina Kiadó, 1983.

¹⁰ ŠVEC, ref. 9, s. 27-30.

¹¹ O časopise Herkó Páter pozri aj DERSI, Tamás. *Századvégi üzenet. Sajtótörténeti tanulmányok*. Budapest : Szépirodalmi Könyvkiadó, 1973, s. 69-76; o G. Markosovi pozri *Magyar Katolikus Lexikon*. Zv. 8. Budapest : Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 2003, s. 730-731; o S. Hatosovi pozri GYÖNGY, Kálmán. *Magyar karikaturisták adat- és szignótára*. Budapest : Ábra Kkt., 2008, s. 89.

¹² Hlavným propagandistickým nástrojom Katolíckej ľudovej strany v slovenskom jazyku bol týždenník Kresťan, vychádzajúci od jesene 1894. Slovenské národné hnutie sledovalo rozmach politického katolicizmu so sympatiami, ktoré vyvrcholili pred parlamentnými voľbami roku 1896 otvorenou podporou kandidátov Katolíckej ľudovej strany. Pozri napr. POPÉLYI, Július. Zichyho strana a nacionálno-klerikálne hnutie na Slovensku v rokoch 1895-1905. In *Historický časopis*, roč. 26, 1978, č. 4, s. 581-609.

premisu antisemitizmu tým, že napádala emancipáciu a asimiláciu Maďarov „izraelitského vierovyznania“ zdôrazňovaním ich údajných fenotypických a „rasových“ zvláštností, ktoré sa opierali o ikonografiu stereotypov takzvaných „východných židov“ z Haliče a Ruska.

Roku 1887 redaktor Černokňažníka Čajda objednal u Mikoláša Aleša karikatúru s nasledujúcim sujetom: (obr. 1: Mikoláš Aleš: Židovský patriotizmus. In *Černokňažník*, roč. 12, 1887, č. 1, s. 5) „Na prvom obrázku sú štyria židé (typické figury) oblečení v ruskom kroji s otvorenými ústami, ako by spievali. (Plný fúz a brady) Na druhom obrázku zase štyria židé v kroji nemeckom tiež ako by spievali. (Brady à la Wilhem cisár) Na treťom zase štyria židé ako Francízi (brady à la Napoleon) Na štvrtom 4 židé v maďarskom kroji s vysúkanými fúzami bez brady. Konečne piaty obraz [...] a na tomto je skupina všetkých židákov, ktorí boli na predošlých 4 obrázkoch. Má to byť satyra na židovský patriotizmus. Pod prvý obraz príde ruská hymna; pod druhý nemecká, pod tretí francúzska, pod štvrtý maďarská a pod piaty obraz, kde už budú všetci spolu spievať známy refrén: Ubi bene, ibi patria.“¹³

Aleš veľmi dobre pochopil, čo má karikatúra vyjadrovať. Napriek nežidovským atribútom ako brada a oblečenie majú jeho postavy „typické“, presnejšie stereotypizované fenotypické zvláštnosti: predimenzovaný zahnutý nos a kučeravé čierne vlasy. Aj bez nadpisu by v nich Európan konca 19. storočia musel okamžite rozpoznať „židov“. Pointa vyjadruje základnú premisu antisemitizmu, podľa ktorej „židia“ podriaďujú „ideály“ – v epoche nacionalizmu šlo predovšetkým o národné ideály – kolektívnemu egoizmu, ktorého nástrojom je medzinárodný kapitalizmus: „Kde je gšeft, tam som aj ja.“ Dôkazom nadnárodného charakteru antisemitskej sémantiky a ikonografie je takmer identická karikatúra, ktorá sa začiatkom roku 1896 objavila v slovenskej mutácii Herkó Pátera (obr. 2: Židovský virtus. In *Herkó Páter*, roč. 1, 1896, č. 3, s. 7). Pod nadpisom „Židovský virtus“ (charakter) zobrazuje z profilu fenotypicky stereotypizovaných „židov“ so sekundárnymi atribútmi nežidovských národov. Namiesto antikapitalistickej pointy tu posledná figúra znázorňuje tradičný stereotyp neasimilovaného „východného“, či v dobovom jazyku „poľského žida“, ktorý je podľa vysvetľujúceho textu „všade na nevstátie“, predstavuje teda protiklad všetkých národov.

Skutočnosť, že Čajda si zákonitosti antisemitskej karikatúry veľmi dobre uvedomoval, vyplýva z dopisu, v ktorom u Aleša objednával ilustráciu pri príležitosti blížiacich sa milénarých osláv. Tieto sa v prvej polovici deväťdesiatych rokov stali jednou z dominantných tém uhorskej politiky. Ich vyvrcholením bola milénarna výstava konaná v lete roku 1896. Oficiálne sa zdôvodňovala ako spomienka na takzvané „zaujatie vlasti“ (*honfoglalás*), teda príchod starých Maďarov do Uhorska, v skutočnosti však šlo o sebaoslavovanie liberálneho režimu a jeho výdobytkov. Proti

¹³ Literárni archiv Památníku národního písemnictví (ďalej LA PNP), fond Mikoláš Aleš, korešpondencia, Duro Čajda Mikolášovi Alešovi, 11. januára 1887.

podnetu osláv protestoval kongres nemaďarských národností a v predvolebnej kampani proti nim útočila aj Katolícka ľudová strana.¹⁴ „Milénium“ bolo mimoriadne obľúbeným terčom antisemitských karikatúr, čo dosvedčuje celý prvý ročník slovenskej mutácie Herkó Pátera, ale napríklad aj karikatúry uverejňované vo videnskom antisemitskom časopise Kikeriki.

Čajda v dopise Alešovi z roku 1894 dával nasledujúce inštrukcie (obr. 3: Mikoláš Aleš: Noví Maďari na púšti tancujúci na milleniumovej slávnosti okolo sochy Árpáda, ktorú Čongrády ulial zo samého židovského zlata. In *Černokňažník*, roč. 19, 1894, č. 3, s. 21): „*U prostřed púšti (dolnozemskéj, maďarskéj), vypína sa veliká socha „Árpáda“; ale tento Árpád vyzerá ako polský žid – karikatura žida, obromňý nos, rty široké, tlsté, pajsesy vykrútené a vysíce popri uších až nižé brady, noby krivé ako šable, na blave má židovskou polskou baranicu, čižmy s ostrohámi, nobarice a kabát vyšnurované, ale miesto atiky má cez plece prebodený kaftan židovsko-polský. Okolo tejto sochy tancujú – vlastne divoko vyskakujú židia, židovky a židovčence všetko v maďarskom kroji, ale typické židovské tváre a postavy. (...) Obraz má persiflovať ideu maďarského žida Csongrádyho, ktorý vyzval židov, aby sbierali na sochu Árpáda, ktorá má sa odhaliť na jubilejnú slávnosť príchodu Maďarov do Uhorska.*“¹⁵ Kombináciou primárnych, fenotypických a sekundárnych atribútov „polského žida“ karikatúra „Noví Maďari na púšti“ implikuje neasimilovateľnosť uhorských židov. Ani v tomto prípade však nechýba explicitný odkaz na socioekonomický kontext prostredníctvom stereotypu „židovského zlata“.

Socioekonomický kontext nepriamo vyjadruje celá kompozícia, sám názov „Noví Maďari na púšti“ je narážka na starozákonných židov tancujúcich okolo sochy zlatého teľaťa. Túto parabolu z kapitoly 32 Druhej Mojžišovej knihy, ktorá v dobovom antisemitskom diskurze signalizovala „židovský kapitalizmus“, použili v karikatúre „Milleniumové svitanie v obrazoch“ aj Gyula Markos, resp. Sándor Hatos (obr. 4: Sándor Hatos: Milleniumové svitanie v obrazoch. In *Herkó Páter*, roč. 1, 1896, č. 22, s. 8-9). Podnet milénárnych osláv sa tu zmenil na krst pohanského náčelníka, ktorý oslavy milénia údajne eliminovali v prospech vzývania burzy v podobe zlatého teľaťa liberálnymi ministrami a židovskými finančníkmi. Na zdôraznenie tohto antisemitského naratívu karikatúra deformovala symbol vychádzajúceho slnka z oficiálneho plagátu výstavy na sekundárne atribúty „žida“: mesiac s miliardovou cifrou má predstavovať slnečnú guľu a šachterské nože (vulgárna narážka na tzv. rituálnu vraždu) lúče slnka.

Prakticky zhodná sémantika antisemitských karikatúr v oboch periodikách sa odrazila aj vo vnímaní národnostnej otázky, ktorá zaujímala, pochopiteľne,

¹⁴ KOMORA, Pavol. Milénarne oslavy v Uhorsku roku 1896 a ich vnímanie v slovenskom prostredí. In PODRIMAVSKÝ, Milan et al. (ed.). *Slovensko na začiatku 20. storočia. Spoločnosť, štát a národ v súradniciach doby*, Bratislava : Historický ústav SAV, 1999, s. 100-116.

¹⁵ LA PNP, fond Mikoláš Aleš, korešpondencia, Ďuro Čajda Mikolášovi Alešovi, b. d.

slovenských národovcov zo všetkého najviac. Redaktorov a spolupracovníkov Herkó Pátera a Černokňažníka spájal antiliberálny uhorský nacionalizmus, ktorý, na rozdiel od liberálnej národnostnej politiky, nachádzal obraz nepriateľa v „židoch“.¹⁶ Antisemitská interpretácia národnostnej politiky uhorského režimu podnietila Čajdu, aby reagoval na azda najznámejšiu, dodnes reprodukovanú antisemitskú karikatúru Sándora Hatosa „Nové zaujatie vlasti“,¹⁷ ktorú redaktor Markos začiatkom roku 1896 uverejnil vo všetkých jazykových mutáciách Herkó Pátera (obr. 5: Sándor Hatos: Nové zaujatie vlasti na prahu druhého millenia. In *Herkó Páter*, roč. 1, 1896, č. 1, s. 4-5). Šlo o satiru vlastného podnetu milénárnych osláv, „zaujatia vlasti“ z východu prichádzajúcimi starými Maďarmi, z ktorého Hatos urobil narážku na údajnú záplavu Uhorska „východnými židmi“, ktorých vítajú „traja králi“, to znamená liberálne orientovaní štátni a cirkevní predstavitelia.

Akonáhle Čajda zaregistroval slovenskú mutáciu Herkó Pátera, rozhodol sa sujet Hatosovej karikatúry „vylepšiť“ tým, že ho rozšíril o motív národnostnej otázky. V liste Alešovi objednával novú karikatúru: (obr. 6: Mikoláš Aleš: Zaujímanie Panamaďárii r. 1896. In *Černokňažník*, roč. 21, 1896, č. 2, s. 20). „*Maďarský globus spočíva na chrbátoch potiačeho sa a sbrbeného Slováka, Rumuna, Srba a Rusína – každý vo svojom kroji. Hore na globuse tancuje čardáš Maďar a žid. S globusu dole letí križ a nad tancujúcimi tkvie sa židovská hviezda [...] s nápisom okolo: In hoc signo vinces [V tomto znamení zvíťazíš, M. S.]. – Z prava, teda od východu hrnú sa zástupy balíckých a ruských židov, židoviek a židovských detí otrhaných a s batôžkami. Jeden žid, židovka driapu sa na globus a tí ostatní hrnú sa za nimi.*“¹⁸ Text pod obrázkom vysvetľuje, že skutočné obete záplavy „východných židov“ sú nemaďarské národnosti: „*Ba čo to len bude, ak sa tí všetci hore vyškriabu a ak sa potom tie štyri stĺpy vyvalia!*“¹⁹

Redaktor Čajda sa však neuspokojil s touto nepriamou (a ako hneď uvidíme, v skutočnosti len zdanlivou) polemikou. Vo vyššie citovanom liste si u Aleša objednal aj kresbu Černokňažníka a Herkó Pátera. („*Herkó Páter je nový slovenský antisemitický humoristický časopis, vydáva ho ľudová strana v Pešti.*“²⁰) Čajda umiestnil Alešovu kresbu hneď pod jeho karikatúru „Zaujímanie Panamaďárii r. 1896“, kde mala ilustrovať krátky dialóg medzi Černokňažníkom a Herkó Páterom. Herkó Páter sa prišiel s Černokňažníkom poradiť, ako má čo najúčinnnejšie útočiť na spoločenské a politické

¹⁶ Pozri o tomto nacionalizme HANÁK, Péter. A dualizmus válságának kezdetei a 19. század végén. In PACH, Zsigmond Pál (ed.). *Magyarország története 1890-1918*. Zv. VII/1, Budapest : Akadémiai Kiadó, 1978, s. 149-234, 182.

¹⁷ Pozri GYURGYÁK, János (ed.). *Magyarország története képekben*. Budapest : Osiris Kiadó, 2008, zv. 1, s. 43.

¹⁸ LA PNP, fond Mikoláš Aleš, korešpondencia, Ďuro Čajda Mikolášovi Alešovi, b. d.

¹⁹ Tvrdenie o záplave „východných židov“ nemalo v tomto období nijaké reálne základy, pretože príchod židov do Uhorska sa skončilo už v polovici 19. storočia. Pozri PIESCH, Walter. Die jüdische Auswanderung aus Galizien und das Judentum in Ungarn. In PIESCH, Walter. *Zwischen Reform und Orthodoxie. Der Eintritt des ungarischen Judentums in die moderne Welt*. Berlin : Philo, 1999, s. 21-39.

²⁰ LA PNP, fond Mikoláš Aleš, korešpondencia, Ďuro Čajda Mikolášovi Alešovi, b. d.

nešváry. Černokňažník pri tejto príležitosti vyslovuje obavy o uhorskú vlasť: „*Kým bola uhorskou krajinou, bolo dobre. Teraz je Panmaďariou, už je lepšie; a keď bude židóorságom, bude najlepšie – ale len – židom. Počkej, páterko, uvidíš, že z Maďarorságu si spravia židi „Palestinam Occidentalem“ (západniu Palestínu). A vieš, páterko, aký je rozdiel medzi starou Palestínou a touto novou? Bábiké, to ja ešte neviem. V starej Palestíne tiekli potokom mlieko a med, v novej Palestíne tečie potokom nečistota a smrad. To je tá kultúra, ktorou nás krmia a oblažujú.*“²¹ Inými slovami, „židia“ nie sú podľa tohto chápania spojenci Maďarov, naopak, neúprimnou maďarizáciou ich skôr či neskôr privedú do záhuby rovnako ako nemaďarské národnosti.

Čím politické karikatúry v časopisoch Černokňažník a Herkó Páter obohacujú chápanie karikatúry ako historického prameňa vo všeobecnosti? Ani jeden z uvedených príkladov sa neobmedzuje na v úvode spomínanú základnú tendenciu politickej karikatúry, ktorá typologizuje vlastnosti konkrétnych osôb alebo s nimi sa spájajúce spoločenské, ekonomické či politické javy tým, že ich preháňa, resp. redukuje. Všetky uvedené ilustrácie sú dokladom transformácie satiry na nástroj propagandy, ktorá buduje na stereotypoch a evokuje „obraz nepriateľa“. Nezanedbateľný je aj ich príspevok k poznaniu funkcie karikatúry v užšom kontexte výskumu dejín antisemitizmu. Práve špecifický charakter politickej karikatúry, ktorá zdanlivo „nevinnou“ satirou vytvára a reprodukuje obrazy nepriateľa, dokazuje, že antisemitská propaganda nebola výlučnou doménou strán a spolkov s explicitne antisemitským programom, ale v istých kontextoch aj nástrojom antiliberálnych zoskupení ako politický katolicizmus či protiasimilačný nacionalizmus, ktorých politický program mal na prvý pohľad celkom iné priority. Spoločný obraz nepriateľa tak mohol pôsobiť v prospech ich politického zbližovania – prinajmenšom v negatívnom zmysle.

„Palestinam Occidentalem.“ Caricature as a Source for Research of Anti-Semitism in Austro-Hungarian Empire round 19th and 20th Century Turn

On the theoretical level we will firstly define caricature as a specific kind of historical source, think about its contextualization and – thosedays and scientific – reception. The study is based on thesis, that caricature is not only „humorist“ reflection of social and political reality but, most of all, it deforms reality and puts an ideological seal on it. „Practical“ part of contribution will be focused on anti-Semitic caricature. A short example using Hungarian and Slovak magazines will focus on visualization of anti-Semitic stereotypes in the context of political Catholicism and Slovak national movement in 90s´ of 19th century.

²¹ Herkopáter u Černokňažníka. In *Černokňažník*, roč. 21, 1896, č. 2, s. 20.

PRÍLOHY

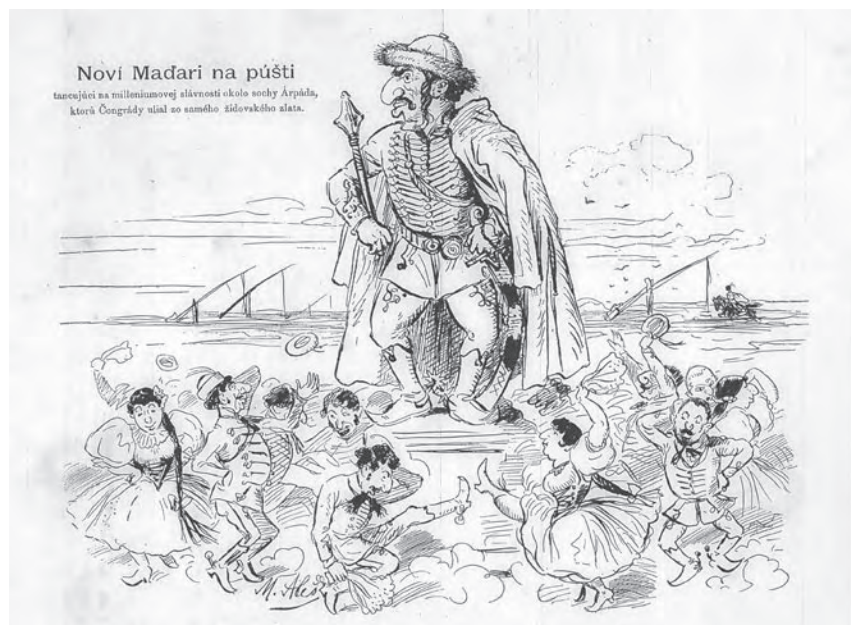
Obr. 1

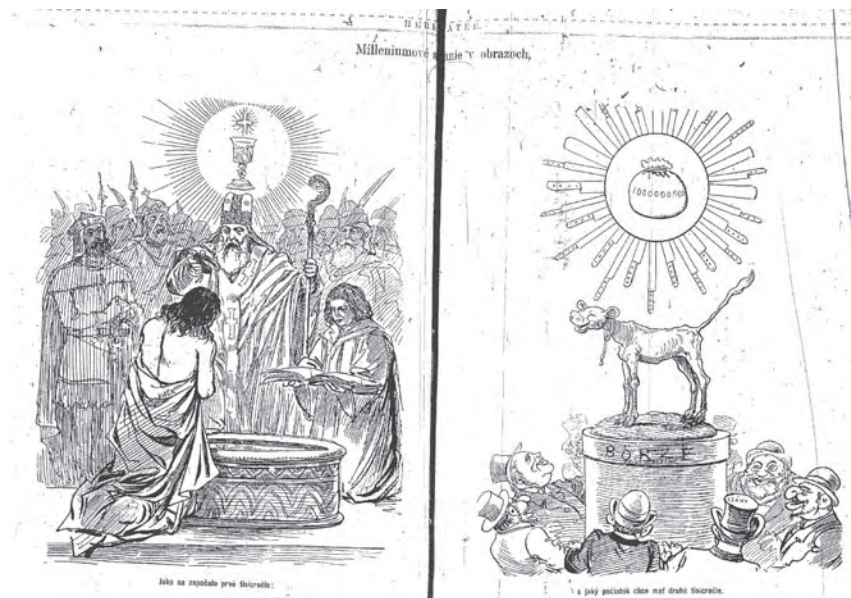
Obr. 2

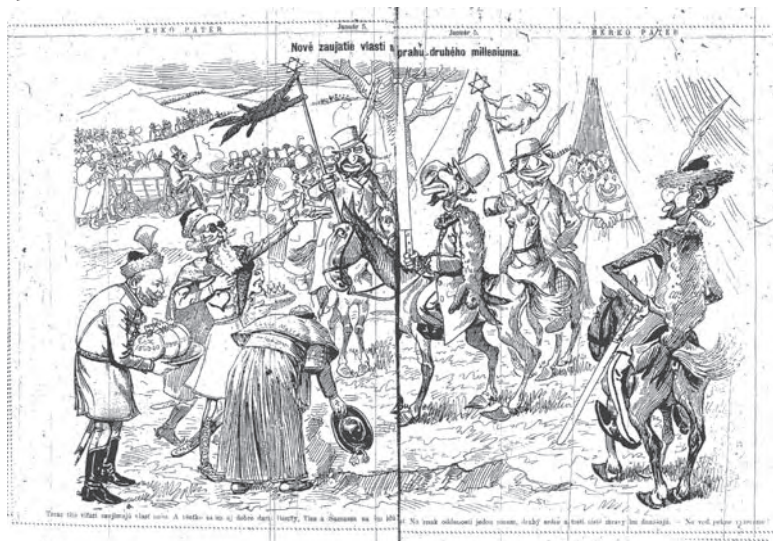
Obr. 3

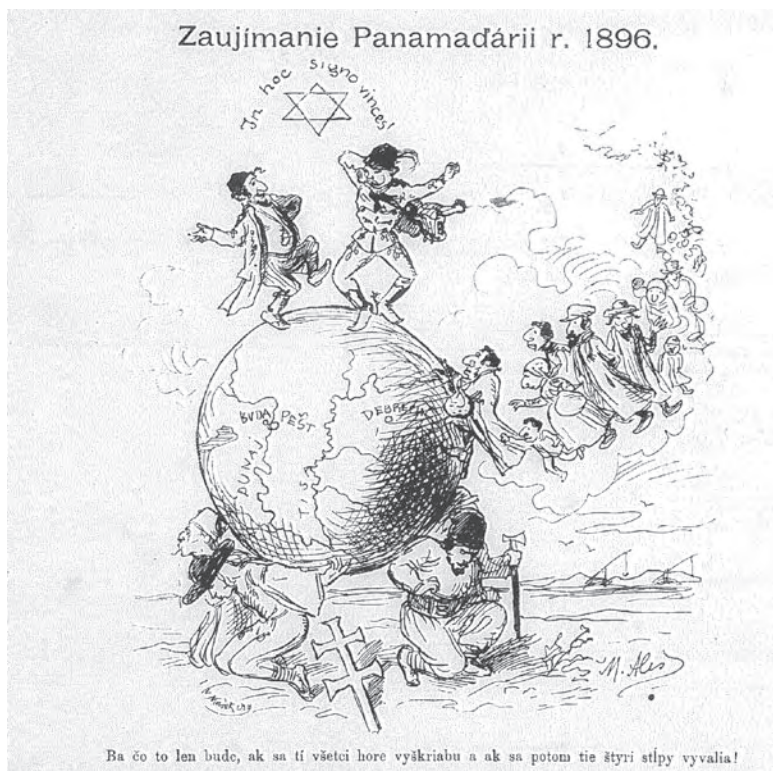
Obr. 4

Obr. 5

Obr. 6

K NIEKTORÝM PROBLÉMOM RUSKÝCH A SOVIETSKÝCH DEJÍN 20. STOROČIA

LADISLAV RUMAN

RUMAN, LADISLAV. To some Problems of Russian and Soviet History of 20th Century. In *Prameň – jeho funkcia, význam, interpretácia a limity v historickom výskume*. Nitra, 2010, pp. 141-148.

After 1989, problem of Soviet history is not in the focus of specialist and laics anymore. Return to this theme is important for various reasons. After 1990 were found many documents as an evidence of inhumanity of Soviet regime. Processing of these documents and materials from the period after 1917 by several Russian and foreign historians brought – and is still bringing – new revelations to this „terra incognita“.

KEYWORDS: 20th century, history of Soviet Union, revolution, Great patriotic war

Doba po roku 1989 bola v Československu (na Slovensku) poznamenaná aj určitým „vypustením“ dejín týkajúcich sa ruských a sovietskych dejín. Vzhľadom na závažnosť problematiky však možno konštatovať, že určité vákuum, ktoré sa týmto objavilo vo všeobecných dejinách nebolo príliš vhodné. Čiastočne k tomu prispela aj tá skutočnosť, že práve spomenuté dejiny – najmä po príchode boľševikov k moci – boli natoľko upravené, prispôsobené a sfalšované v predošlom období, že bol potrebný istý čas na výskum tejto éry. Táto možnosť sa objavila až po roku 1990, kedy boli prístupné viaceré archívne fondy bývalého Sovietskeho zväzu. Hoci stále možno považovať mnohé archívne fondy za neprebádané – do niektorých fondov ešte vôbec neboli umožnené prístup – už aj to, čo bolo publikované naznačuje desivú skutočnosť o miere represívneho boľševického režimu. To, čo bolo spáchané v Sovietskom zväze na nevinných obetiach, nie je u totalitných systémov ojedinelé – zásadný rozdiel je však v tom, že boľševicko – komunistický režim páchal tieto zločiny doma. Aj britské dejiny sú poznamenané násilím, zverstvami, ale diali sa na „druhom konci sveta“ (Transvaal, Keňa a iné miesta); belgický kráľ Leopold bol známy tým, že dal vraždiť a mrzačiť proporčne podobný počet obyvateľov Konga ako Stalin v jeho ríši. Hitlerov „prínos“ k týmto desivým skutočnostiam snáď ani netreba spomínať. Prípadov podobných neľudských metód by sme zaiste našli v histórii ešte príliš veľa, ale hĺbka záberu ruskej a sovietskej reality je však nepredstaviteľná a nemá pravdepodobne „konkurenta“ v dejinách ľudstva.

Potreba návratu k ruským, či sovietskym dejinám po roku 1917 je určite logická aj vo svetle najnovších „prístupov“ k výučbe a v publikáciách v súčasnom Rusku. Tento príspevok si nenárokuj na sledovanie týchto aspektov, ale je potrebné uviesť niektoré konkrétne príklady postupov rozličných štátnych inštitúcií, orgánov a „prorežimných autorov“, aby bolo možné dokumentovať istý návrat k upravenej, prispôsobenej a sfalšovanej histórii v súčasnom Rusku. Napriek všetkým odhaleniam počas desiatich rokov perestrojky zostáva v politickom organizme súčasného Ruska stalinizmus hlboko uloženou infekciou, ktorá môže kedykoľvek prepuknúť do hlbokej krízy. Popieračom holokaustu nikto, okrem okrajovej skupiny, neverí. V ZSSR ani zastrelenie tuctu Benjovských mužov, ani prejav N. Chruščova na XX. zjazde komunistickej strany v roku 1956, ani odhalenia v období Gorbačovovej perestrojky neprinútili sovietsku populáciu (prípadne aj v iných krajinách) postaviť sa čelom k realite. Vinníci vlastne neboli nútení prevziať zodpovednosť a dokonca ani zbavení moci. Rusko, pod vedením Putina, sa síce pripojilo k svetovému spoločenstvu, Stalinov holokaust nepopiera, ale skôr odsúva bokom a miesto toho glorifikuje Stalina ako stroja víťazstva vo vojne a KGB zobrazuje ako samuraja Ruska. Niektoré konkrétne príklady dokumentujúce tento prístup sú jednoznačné: moskovský starosta Lužkin navrhol, aby bola vztýčená socha F. Džeržynského, zakladateľa povestnej Čeky. Ruská pošta vydala – bez akejkoľvek odozvy doma i v zahraničí – sériu známok k 80. výročiu sovietskej kontrašpionáže. Na známkach sú vyobrazené niektoré „zaujímavé“ osoby: A. Artuzov (Frautschi – jeden z najobávanejších vodcov OGPU pokračovateľky Čeky) v 20 – tých rokoch, zapletený do viacerých vražd odporcov režimu (napr. B. Savinkova); S. Puzickij – organizátor vraždy pol milióna kozákov v roku 1931; V. Stryne – podieľal sa na vraždení tisícov Uzbekov v 20 – tých rokoch; V. Balickij – uskutočňoval čistky na Ukrajine, ktoré tiež prispeli k hladomoru a miliónom obetí hladom a vraždením pomocou vojenských a policajných jednotiek. Určite si je možné predstaviť celosvetový rozruch a protesty po celom svete, keby Nemecko vydalo sériu známok, na ktorých by boli vyobrazení H. Himmler, R. Heydrich alebo A. Eichmann. V Nemecku nikto nefajčí cigarety „Auschwitz“, ale cigarety „Belomorkanal“, pripomínajúce tábor, v ktorom zahynuli desiatky tisíc obetí, sa v Rusku dodnes predávajú. V Rusku stále existuje mesto s názvom Džeržynsk – meno predstaviteľa Čeky,¹ ktorá sa podieľala aj na paralyzovaní odporu proti boľševickému režimu po prevzatí moci boľševikmi a organizovala prvé koncentračné tábory – o vyše desať rokov skôr ako k tomu prišlo v Nemecku po príchode Hitlera k moci.

Toto bolo iba niekoľko viditeľnejších príkladov, nakoľko sú celospoločenským javom. Zaznamenávame však aj menej evidentné znaky určitej trúfalosti pri opisovaní

¹ Por. RAYFIELD, Donald. *Stalin a jeho mistři popravy. Portrét tyрана a těch, kdo mu sloužili*. Praha; Plzeň : Beta-Dobrovský, 2006, s. 20.

boľševického režimu a jeho predstaviteľov v školskej praxi alebo odbornej historickej praxi, ktorá je menej na očiach celej verejnosti. Snáď vrcholom podobných aktivít sa stal nedávny spor medzi Poľskom a Ruskom, keď poľskí predstavitelia protestovali proti článku istého S. Kovaljeva, autora skutočne bizarných argumentácií o II. svetovej vojne. Podľa tohto autora je za vypuknutie II. svetovej vojny zodpovedné Poľsko, nakoľko požiadavky nacistického Nemecka pred vojnou boli „primerané a mali byť splnené“. Článok tohto autora bol pritom umiestnený na oficiálnych stránkach ruského ministerstva vnútra, čím ruská strana prevzala tiež zodpovednosť za obsah článku. Slová, ktoré autor použil: „každý, kto sa objektívne zaoberá históriou druhej svetovej vojny vie, že sa začala pre odmietnutie Poľska splniť požiadavky Nemecka“, snáď ani nepotrebujú komentár. Podľa jeho názoru boli požiadavky nacistov v roku 1939 „celkom rozumné“ a sledovali nimi svoj cieľ obsadiť prístavné mesto Gdaňsk a vybudovať komunikácie pre spojenie s východným Pruskom. Autor sa nenamáhal uviesť ani slovo o podiele Sovietskeho zväzu na delení Poľska na základe Paktu Molotov – Ribbentrop. Svojou argumentáciou sa jednoducho stal obhajcom Hitlerových požiadaviek.

Podobné tendencie sú zrejme aj na najvyšších miestach v Rusku. Aj ruský prezident D. Medvedev nariadil v máji 2009 vytvorenie komisie, ktorá sa má „zaoberať historickými falzifikáciami“. Úlohou komisie má byť zostavenie a analyzovanie informácií o falšovaní historických faktov a udalostí, ktoré majú – údajne – znížiť medzinárodnú prestíž Ruska. Moskva v minulosti kritizovala najmä postsovietske a pobaltské krajiny za ich návrhy opätovne prešetriť udalosti II. svetovej vojny a zločiny komunizmu. Medvedev už začiatkom mája vyjadril pobúrenie zo „zákrejných a agresívnych snáh“ o vrhnutie tieňa na „hrdinské činy ruského národa“ počas vojny. Z jeho vyjadrení je zrejma snaha o zachovanie „historického povedomia“ v podobe, ktorá uznáva niektoré „chyby a omyly“, ale v zásade ide o „správny historický vývoj“ pod vedením boľševicko – komunistického režimu. Je to pomerne nebezpečná tendencia, nakoľko ešte máme v živej pamäti, ako dokázala a dokazuje história, že sa môže stať prostriedkom „posilňovania moci“ v ktoromkoľvek štáte.

Vo svojom príspevku sa však chcem zamerať predovšetkým na tri problémové záležitosti v dejinách Ruska (Sovietskeho zväzu). Zaiste existuje omnoho viac problémových okruhov, ktoré neraz sú poprením historického vývoja, alebo podávané úplne skreslene a falošne z dôvodov, ktoré nie sú teraz podstatné. Prvým problémom, ktorý sa mi javí ako podstatný, je udalosť dodnes označovaná ako *Veľká Októbrová socialistická revolúcia*. Udalosť, ktorá priniesla závažné štrukturálne zmeny, by sme skutočne mohli označiť za revolúciu. Práve pri „*októbrovej udalosti*“ však máme s tým problém najmä v tej súvislosti, že „revolučná zmena“ je chápaná skôr ako významný a pozitívny prvok k niečomu rozvinutejšiemu, vyspelejšiemu, skrátka posun k niečomu lepšiemu a niekedy aj ku krajšiemu. „*Októbrová zmena*“ však postráda tieto klasické

označenia revolučných zmien a hlavne pozitívnych zmien. K závažným štrukturálnym zmenám skutočne došlo, problémom je však práve ich negatívny charakter a negatívny dopad na celkovú štruktúru spoločnosti v Rusku. Vzhľadom na aspekty, že Rusko po zvrhnutí cára sa vydalo cestou demokratického vývoja (s mnohými negatívnymi a nesprávnymi tendenciami) vedie niektorých autorov k presvedčeniu, že boľševické vystúpenie bolo v skutočnosti „*kontrarevolúciou*“ proti úspešnej revolučnej ceste po Februárovej revolúcii a páde cára. Krátke obdobie – počas dvojvládia, kedy sa o politickú moc delili Dočasná vláda a petrohradský Soviet – nestačilo vytvoriť všetky fungujúce páky parlamentného systému, pričom práve petrohradský Soviet sa stal nástrojom, pomocou ktorého zvrhli boľševici koalíčnú Dočasnú vládu.

Paradoxom tiež zostáva, že prakticky vo všetkých krajinách Európy sa dodnes táto udalosť popisuje ako „*Októbrová revolúcia*“ a nezmienka ako „*Veľká Októbrová socialistická revolúcia*“. Paradoxom je to aj preto, že tvorcovia učebníc aj v krajinách Európskej únie preukazujú malý cit pre realitu a podieľajú sa na deformovaní historického vedomia. Podporujú tým tendencie vydávať túto udalosť ako niečo výnimočné, pozitívne, zlepšujúce situáciu v Rusku, hoci počas vlády Lenina a potom Stalina „prišlo k deformáciám a omylom“ (povedané terminológiou použitou v príslušnom období na „zjemnenie“ zločinov, vrážd a prenasledovania miliónov ľudí a nielen v Sovietskom zväze) hoci samotný Stalin už je hodnotený ako diktátor s neobmedzenou mocou. K takémuto ponímaniu obrazu boľševického režimu prispievajú aj viacerí historici, ktorí neváhajú v podobnom duchu popisovať udalosti v sovietskom Rusku a v ZSSR. V tlači viacerých krajín sa objavila informácia o novej učebnici dejepisu vydanej v Rusku, kde všetky tieto tendencie, ale aj ďalšie historické udalosti, sú popisované v podobnom duchu. V tejto publikácii boľševizmus plynule naväzuje na cárizmus a stáva sa prirodzeným historickým medzníkom. Počet obetí „*Veľkého teroru*“ je podľa autorov tejto učebnice „*zákerné preháňaný*“, a pod.

Príchod boľševikov k moci, teda obľudný pojem „*Veľká Októbrová socialistická revolúcia*“, sa však objavil až v roku 1927. Práve do tohto roku boli udalosti z októbra 1917 samotnými boľševikmi označované za prevrat. V roku 1927 bol prvýkrát vymyslený a použitý tento pojem. Pri príležitosti „osláv“ tejto udalosti bol v jej predvečer natočený Ejzenštejnov film o útoku na Zimný palác a tento nepravdivý pašvil následne predvádzaný ako dokumentárny film zachytávajúci takmer spontánny útok nespokojných mas na sídlo „*buržoáznej*“ – teda kapitalistickej – Dočasnej vlády. Pozoruhodnosťou je aj tá skutočnosť, že zábery z Ejzenštejnovho filmu sa dodnes objavujú v rozličných dokumentárnych filmoch o udalostiach v Rusku z roku 1917, a keďže sloвне nie sú tak uvádzané, divák nadobudne dojem, že zachytávajú autentické udalosti ako nespokojné masy útočia na Zimný palác. Tento film sa tak stáva prameňom, pomocou ktorého sa deformuje historické vedomie.

Sovietske dejiny sú často založené na úplne falošných interpretáciách a vymyslených udalostiach. Robilo sa všetko pre upevnenie mýtu o tisícročnej nadvláde komunizmu. Komunistická verzia dejín bola jednostranná, plnila vlastne iba ideologické zadanie komunistického hnutia a prejavila sa ako falošný obraz dejín. Nezaujímal ju totiž skutočný priebeh udalostí, ale ich politické využitie. Žiadna ideológia sa totiž neznáša s vedou. V zásade možno skonštatovať, že by si vyžadovali dôkladnejšiu analýzu viaceré udalosti, ktoré sú dodnes súčasťou „histórie“ Ruska ako nástupníckej krajiny po rozpade Sovietskeho zväzu. Aj Rusko sa hlási k viacerým udalostiam z doby po roku 1917 a niektoré však nestratili vôbec svoju kontroverznosť a historickú nesprávnosť. Druhým problémom, pri ktorom by som sa preto chcel zastaviť v súvislosti s dejinami po roku 1917 v Rusku je „*deň zrodu Robotnícko – roľníckej Červenej armády*“. Dodnes tento deň je spomínaný ako deň Ruskej armády, pričom jeho korene siahajú až do 23. februára 1918. V tento deň oddiely Červenej gardy údajne zastavili postup nemeckých cisárskych vojsk. Došlo k tomu pri Pskove a Narve. Práve tieto dve víťazstvá sú pokladané za deň zrodu Červenej armády. Až do rozpadu Sovietskeho zväzu sa mýtus o zastavení postupu nemeckých jednotiek a záchrane Petrohradu pred obsadením cisárskymi jednotkami vo februári 1918 stal súčasťou obrovskej propagandistickej mašinérie boľševických vodcov. Tragikomicky však vyznieva táto udalosť aj preto, že už samotný Lenin, ktorý si rozhodne nepotrpel na korektné a správne informácie pokiaľ slúžili jedinému cieľu – udržať sa pri moci, na stránkach boľševického denníka Pravda (25. februára 1918) zaútočil na vojenské a veliteľské schopnosti dôstojníkov a bojaschopnosť vojakov v týchto bojových stretoch s Nemcami. Jeho slová si v tomto prípade dovoľím odcitovať: „*Trápne a hanebné oznámenie o tom, že celé pluky odmietli brániť svoje pozície, brániť narvskú líniu, nesplnili rozkaz, aby zničili počas svojho ústupu všetko a každého – nehovoriac už o panickom úteku, chaos, krátkozrakosti a lenivosti.*“² Tieto slová už vlastne ani nepotrebujú komentár, hoci nerád používam práve Lenina ako dôkazný prameň.

Desiatky rokov sa tak „oslavovala“ udalosť, ktorej priebeh bol úplne iný ako tvrdila oficiálna propaganda. Aj Leninove slová dokonca naznačujú niečo úplne iné – bitky sa vôbec neuskutočnili. Boľševické jednotky sa jednoducho po zhladnutí nemeckých síl dali na „panický útek“. Boľševici si však boli tejto skutočnosti veľmi dobre vedomí, ale aj napriek tomu „vybudovali“ gigantickú lož aj o tejto udalosti. Dôkazom toho, že si boli veľmi dobre vedomí skutočného priebehu „bitiek“ boli konzekvencie, ktoré sa týkali P. Dybenka. Práve tento veliteľ Centrobaltu, organizácie, ktorá riadila celé boľševické námorníctvo, dostal za úlohu zastaviť postup nemeckých jednotiek. Akonáhle boľševickí námorníci zbadali nemeckých vojakov dali sa na útek, na čele ktorého sa pohyboval samotný Dybenko. Za svoj ústup od Narvy a samovoľný

² Por. SUVOROV, Viktor. *Očista*. Praha : Naše vojsko, 2002, s. 68.

odchod z línie frontu bol Dybenko dokonca potrestaný vylúčením z boľševickej strany a postavený pred vojenský tribunál. Stalinova gilotína si však ešte na neho mala počkať až do roku 1938, ale to už je iná časť histórie.

Tretím problémom, pri ktorom by som sa chcel zastaviť, je termín, ktorý predovšetkým staršia generácia „poznala“ veľmi dobre. *Veľká vlastenecká vojna* bola vydávaná ako žiarivý doklad toho, ako sa sovietsky ľud dokázal ubrániť nacistickým hordám. Nejde mi tu teraz o tú skutočnosť, že dodnes neexistuje ucelené oficiálne spracovanie tejto udalosti – len pripomínam, že vojenská história USA má niekoľko dielov, podobne je na tom aj britská a mnohé ďalšie, napríklad porazené Nemecko dokázalo (a stále publikuje) túto neslávnu minulosť spracovať v početných publikáciách rozličného druhu a napríklad Japonsko má svoju vojenskú históriu v 96 dieloch – oficiálne spracovanie celkového priebehu nemecko-sovietskeho vojenského konfliktu v rámci II. svetovej vojny. Pokusy boli, ale nevelmi úspešné – 6 dielne spracovanie z rokov 1960 – 1965 možno zhrnúť do slov: Veľkú vlasteneckú vojnu vyhral Chruščov; nasledovalo 12 dielne vydanie, ktoré možno zjednodušiť na víťazstvo Brežneva a odlišuje sa od predošlého nielen počtom dielov, ale aj názvom - Dejiny druhej svetovej vojny. Obe spracovania sú vlastne skôr ideologickým „potvrdením“, že bez komunistov v armáde, a najmä politických komisárov, by sa vojna s Nemeckom skončila inak. Bol uskutočnený ešte jeden pokus o spracovanie oficiálnych dejín rokov 1939 – 1945 v Gorbačovovej ére, ale plánovaných 10 dielov sa neobjavilo dodnes. Čiastočne k tomu prispel aj rozpad Sovietskeho zväzu, ale veľký podiel na nevydaní tejto publikácie má predovšetkým obava, že v nových ekonomických podmienkach by sa propagandistické a ideologicky stvárnené dejiny II. svetovej vojny jednoducho nestali zaujímavým obchodným artiklom.

Nedotknem sa tiež problematiky, ktorá bezprostredne súvisí s takou významnou témou, akou sú počty a rozmiestnenie jednotlivých vojenských okruhov a ich armád v predvečer vypuknutia nemecko-sovietskej vojny. V rozličných publikáciách, ktoré sa objavujú aj v súčasnosti sa spomína meno maršala Žukova, resp. jeho práca „*Vospominanija i razmyšlenija*“. V mnohých prácach – aj historikov zo Západu – sa tento vojenský činiteľ hodnotí mimoriadne vysoko ako „strategický génus“, „maršal víťazstva“ a pod., hoci už sa objavujú aj niektorí autori,³ ktorí podobné hodnotenia samotného Žukova spochybňujú aj z nasledujúcich dôvodov. Maršal Žukov bol náčelníkom generálneho štábu od januára 1941 až do vypuknutia nemecko-sovietskej vojny, resp. pár týždňov po jej začiatku. Práve z titulu svojej funkcie by mal byť prvým a autoritatívnym zdrojom informácií napríklad aj o takých dôležitých záležitostiach ako je počet vojenských okruhov a počty armád v jednotlivých okruhoch, ich

³ Por. napr. práce SUVOROV, Viktor. *Stín vítězství*. Praha : Naše vojsko, 2005. SUVOROV, Viktor. *Beru své slova zpět*. Praha : Naše vojsko, 2006. Rovnako prácu SOKOLOV, Boris Vadimovič. *Neizvestnyj Žukov : portret bez retuší*. Minsk : Rodiola-Pljus, 2000.

rozmiestnenie a pohyb pri plánovaní jednotlivých vojenských úderov, počty bojovej techniky – konkrétne počty tankov a lietadiel (a iného). Lenže práve tento „autoritatívny zdroj“ podobné informácie neposkytuje. Jeho „Spomienky“ vyšli už v desiatich vydaniach, ale iba prvé vydanie bolo publikované ešte počas jeho života – v roku 1969. Všetky následné vydania sa objavili až po jeho smrti a „na svedomí“ ich má Žukovova dcéra. Tieto „Spomienky“ tak vlastne stále žijú a ich tvorcovia stále objavujú nové a nové informácie, resp. varianty práce samotného maršala. Vyskytujú sa tam síce zaujímavé nedostatky. Ako príklad uvediem iba jednu – v ktoromsi vydaní sa „Žukov“ odvoláva na publikáciu, ktorá vyšla niekoľko rokov po jeho smrti. Jednoducho – „Žukov večne živý“. Odvolávanie sa na „Žukova“ tak vlastne ani nie je správne a použiteľnosť „Spomienok“ ako historického prameňa tak prudko klesá.

To nie sú jediné dôvody, pre ktoré je potrebné pristupovať k podobným prácam s veľkou dávkou kritičnosti. Aj „Žukovove Spomienky“ sú skôr ideologickým nástrojom pre „potvrdenie tézy o nezastupiteľnej úlohe komunistickej strany a komunistov“ v Červenej armáde. Autorstvo viacerých známych operácií, ktoré sú pripisované maršalovi sú tiež skôr záležitosť a vynikajúca práca jeho podriadených, napríklad Bagramiana – istú dobu náčelníka jeho generálneho štábu. Dôvodov na opatrnosť pri používaní takýchto zdrojov je teda viacero a zaiste by ich bolo možné ešte rozšíriť.

Rovnako sa v tejto súvislosti nebudem zastavovať pri probléme, ktorý patrí k potvrdeniu určitej „oficiálnej“ tendencie, ktorá „vynecháva“ roky 1939 – 1941 a venuje sa iba obdobiu nemecko-sovietskej vojny. Táto tendencia slúži k posilneniu presvedčenia, že na udalostiach v rokoch 1939 – 1941 nemal Sovietsky zväz akýkoľvek vplyv. Je v tom určite zámer, aby sa prekryli aktivity ZSSR v tomto období, resp. tesne pred vypuknutím II. svetovej vojny. Slúžilo k tomu aj odmietanie existencie toho, čo je známe pod názvom Molotov – Ribbentrop pakt. Až pod tlakom a „eróziou monolytu Sovietskeho zväzu“ pristúpili predstavitelia vtedajšieho Sovietskeho zväzu k potvrdeniu existencie dohôd medzi nacistickým Nemeckom a Stalinovým Sovietskym zväzom o určení sfér vplyvu – geograficky povedané – medzi Baltickým a Čiernym morom.

Práve pri rozdelení sfér vplyvu a následných zmenách hraničných čiar v dôsledku spomenutých dohôd možno postrehnúť určitý problém. *Veľká Vlastenecká vojna* sa začala 22. júna 1941 – teda vo chvíli, kedy nemecké jednoty začali realizáciu operácie Barbarosa. Nič proti tomu tvrdeniu, lebo boj za vlasť je zrejme naozaj vysoko vlasteneckou záležitosťou. Práve v súvislosti s týmto tvrdením – o začiatku „vlasteneckej vojny“ však možno poukázať na problémovosť tohto tvrdenia. Bojovať za vlasť je možné iba na území vlastného štátu – ale práve na základe spomenutého paktu Molotov – Ribbentrop k tomu v prvých týždňoch vôbec nedochádza. Hranice Sovietskeho zväzu sa v dôsledku agresie tohto štátu posunuli o mnoho kilometrov v smere na západ. V priemere možno uviesť dĺžku posunu o vyše 200 kilometrov.

Ako teda nazvať boj na území štátu, ktorého oblasti boli násilným – vojenským – aktom okupované a pričlenené k Sovietskemu zväzu? Je správne nazývať túto vojnu „*vlasteneckou*“? Alebo je možné uvádzať tento termín až vo chvíli, kedy sa sovietske jednotky, v dôsledku ústupu v prvých mesiacoch vojny, dostali až na bývalú hraničnú čiaru a od tohto momentu hovoriť o vlateneckej vojne? Skôr všeobecná tendencia označovať túto vojnu za „*vlasteneckú*“ už od 22. júna 1941 tak napomáha – podľa môjho názoru – nesprávnej interpretácii tohto obdobia a umožňuje akceptáciu násilných zmien, ktoré uskutočnil aj Sovietsky zväz v spomenutom období.

Toto bolo niekoľko príkladov problémovosti dejín Ruska a Sovietskeho zväzu obdobia medzi rokmi 1917 – 1945. Určite existuje podobných problémov, falošných interpretácií, nesprávnych hodnotení predstaviteľov tohto obdobia omnoho viac. Domnievam sa, že iba poukazovaním na nesprávnosť a hľadaním objektívnejšieho posúdenia bude možné zasadiť vývin tohto obdobia do reálnejších kontúr a najmä bez ideologizovania. Toto sa stáva jednou z veľkých úloh bádateľov v rámci všeobecných dejín.

To some Problems of Russian and Soviet History of 20th Century

After 1989, problem of Soviet history is not in the focus of specialist and laics anymore. Return to this theme is important for various reasons. After 1990 were found many documents as an evidence of inhumanity of Soviet regime. Processing of these documents and materials from the period after 1917 by several Russian and foreign historians brought – and is still bringing – new revelations to this „terra incognito“. Even Bolshevik incoming to power is still interpreted as the „October Revolution“, although it is very difficult to consider this event to be a real revolution. It is also very complicated to consider the period after German assault to be a Great patriotic war. Many current trends in Russia attempt to put less „red color“ on the history after 1917 that should help to „mend“ this tragic part of Russian (and especially Soviet) history. Many aspects accompanying these attempts show high level of influence of Russian government that is more than evident, and is similar to „capturing“ of history before 1989. These aspects make it more than necessary to return to Soviet history after 1917 and try to suggest and name at least some of the most important problems of this period and their connections with the present time.

EDICE DOKUMENTŮ K ČESKOSLOVENSKÉ MEZIVÁLEČNÉ ZAHRANIČNÍ POLITICE. SOUČASNÝ STAV A BUDOUCÍ PERSPEKTIVY

MIROSLAV ŠEPTÁK

ŠEPTÁK, MIROSLAV. Document Editions on Czechoslovak Foreign Policy in Interwar Period. Current Situation and Future Perspectives. In *Prameň – jeho funkcia, význam, interpretácia a limity v historickom výskume*. Nitra, 2010, pp. 149-159.

In the frame of historical science, research of Czechoslovak foreign policy was for long time negatively marked by dominant Marxist paradigm. This tendency has considerably affected document editions on Czechoslovak interwar diplomacy. That's why the first part of the contribution will be focused on audit of editions concerning foreign policy documents during interwar period, published after 1989. We will focus on their content, structure, main methodological basement. Selected editions will be compared with similar editions in Germany and Austria. Second part of the contribution will be based on the example of fictive selection of documents related to Czechoslovak – Austrian relations, we will try to set an example of „ideal“ edition, which would consider both bilateral relations of states and their internal and economic development what would allow more complex view into chosen problematic. Author will apply his own experiences from heuristic activities in Czech, German and Austrian archives.

KEYWORDS: Czechoslovak foreign policy, interwar period, Edvard Beneš, document editions, heuristics, analysis and critique of sources

Práce historika nepostrádá různorodost. Chce-li badatel napsat kvalitní příspěvek, musí provést důkladnou heuristiku. Zohledňuje přitom odbornou i populárně-vědní literaturu ať už ve formě monografie, dílčích studií ve sbornících nebo článků v odborných periodikách. Pracuje rovněž s memoárovou a dobovou literaturou i s internetovými zdroji. Využívá nevydané a vydané prameny institucionální a osobní povahy. Nejinak tomu bude v případě, že si zvolí téma z československé diplomacie meziválečné doby.

Studium zahraniční politiky první republiky patří – bez ohledu na dynamický rozvoj ostatních složek historické vědy – mezi nejčastěji tematizované problémy našich moderních dějin.¹ Je evidentní, že československá diplomacie byla tehdy součástí „velké“ politiky na evropském kontinentu a nelze ji správně analyzovat a posuzovat bez toho, aniž bychom zohlednili mezinárodní kontext. Přitom má badatel možnost studovat nejenom „domácí“ prameny, ale často provádí primární výzkum v zahraničních archivech. Dochází tak k rozšíření metodologické základny, současně však historik naráží na vlastní časové a finanční možnosti a schopnosti. Nemůže-li provést heuristiku z různých důvodů v archivu, sáhne po edici vydaných pramenů. Sbírky moderních úředních diplomatických dokumentů patří obecně v celé Evropě mezi nejdůležitější ediční počiny jednotlivých národních historiografií. V minulosti došlo k vydání německých, francouzských, italských a britských dokumentů. Zpřístupnění archiválií širšímu okruhu zájemců umožnily i další státy například Rakousko, Švýcarsko nebo Belgie.

V Československu bylo zkoumání zahraniční politiky po dlouhou dobu negativně poznamenáno převládajícím marxistickým paradigmatem. Marxismus schematizoval pohled na zvolená témata a nesmyslně bránil ve formulaci relevantních otázek a odpovědí. Nejenom vydávání edic limitovaly politické ohledy. Bádání na poli zahraniční politiky Československa v meziválečné době ovlivňovala rovněž skutečnost, že řada dokumentů ležela po dlouhá léta v archivních krabicích nezatříděna s přívlastkem „přísně tajné“. Zánik komunistické totality v listopadu 1989 přinesl zásadní průlom do historikova zkoumání, kdy si může klást libovolně relevantní otázky. Od té doby existují podmínky pro sestavení skutečně moderní edice, která by usilovala o vyvážený pohled na zvolenou problematiku.

V předložené studii se proto zaměřím na přehled edic k československé zahraniční politice v letech 1918 – 1938 vydaných po roce 1989, upozorním na jejich obsah, strukturu, převažující metodologickou základnu. V druhé části článku načrtnu na příkladě fiktivního výboru dokumentů k československo-rakouským vztahům edici, která by zohlednila metodologickou diskusi kolem tzv. nových politických dějin.

PŘEHLED EDIC ÚŘEDNÍCH DIPLOMATICKÝCH DOKUMENTŮ

Úvodem je nutné zmínit, že ediční činnost k československé zahraniční politice mezi léty 1918 – 1938 je doposud výhradně záležitostí autorského kolektivu sestaveného

¹ Přehled české historiografické produkce k zahraniční politice první republiky přináší DEJMEK, Jindřich. Československá zahraniční politika 1918-1938. In HARNA, Josef (ed.). *Reflexe dějin první československé republiky v české a slovenské historiografii*. Praha : Historický ústav, 1998, s. 105-144; DEJMEK, Jindřich. Historiografie československé zahraniční politiky a diplomacie 1918-1948. *Bilance poslední dekády (1997/98-2007)*. In Jan Němeček (ed.). *Reflexe dějin Československa 1918-1948 v historiografii na počátku 3. tisíciletí*. Praha : Historický ústav, 2008, s. 27-63.

z českých badatelů. Největším vydavatelským počinem v rámci nejenom československé zahraniční politiky, ale rovněž v oblasti moderních dějin, je ediční řada *Dokumenty československé zahraniční politiky 1918 – 1945 (DČZP)* vycházející péčí Historického ústavu Akademie věd ČR ve spolupráci s Ústavem mezinárodních vztahů a Národním archivem za grantové pomoci Ministerstva zahraničních věcí ČR a Grantové agentury ČR. K započetí tak rozsáhlého edičního počinu vedly dvě hlavní příčiny. Zaprvé politický, kdy se v souvislosti s aktuálními – někdy i ryze účelovými – diskusemi objevovaly otázky například na téma poválečného transferu obyvatelstva či zpochybňování post-versailleské legitimacy. Absence moderní edice vedla k mnohým nedorozuměním, neboť politici, diplomaté, sdělovací prostředky i široká veřejnost čerpali informace výhradně ze zahraniční zdrojů a často tak získávali neúplné či z kontextu vytržené údaje. Druhá příčina byla vědecká, poněvadž edice vypracovaná podle standardních vědeckých kritérií bude sloužit jako základ pro nová zpracování dějin československé diplomacie ať formou dílčích studií či monografií nebo syntéz. Její realizace je rovněž prestižní záležitostí, protože tím se Česká republika dostává na úroveň vyspělých zemí, které se věnují ediční činnosti již delší dobu. Doposud bylo vydáno devět svazků pro meziválečnou dobu, které přibližují dvě klíčová období československé zahraniční politiky. Její „zakladatelské“ období mapují celkem čtyři svazky zahrnující vznik Československa, jeho působení na Pařížské mírové konferenci a první aktivity Malé dohody.² Zbýlých pět svazků pojednává příznačně o posledních třech letech existence první československé republiky.³

Myšlenka vydat edici bez ideologického podtextu se zrodila již v roce 1992, ale vzhledem k rozpadu původního autorského kolektivu došlo k vydání pouze jednoho svazku přibližující mezinárodní souvislosti vzniku Československa. Až v druhé polovině 90. let minulého století byl ustaven nový autorský kolektiv, jehož ústředními postavami se pro řadu A („modrou“) pro období 1918 – 1939 stal Jindřich Dejmek a pro řadu B („zelenou“) zahrnující léta 1939 – 1945 Jan Němeček.

Základem heuristiky dosud všech vydaných svazků v rámci „modré“ řady jsou úřední dokumenty vzešlé z činnosti československého ministerstva zahraničí. Jádro edice tvoří materie uložená v Archivu ministerstva zahraničí, jejíž výběr se řídil

² DEJMEK, Jindřich et al. *Československo na pařížské mírové konferenci. Dokumenty československé zahraniční politiky*, sv. A/2/1. Praha : Ústav mezinárodních vztahů; Karolinum; Historický ústav AV ČR, 2000; DEJMEK, Jindřich et al. *Československá zahraniční politika a vznik Malé dohody 1920-1921. Dokumenty československé zahraniční politiky*, sv. A/3/1 a A/3/2. Praha : Ústav mezinárodních vztahů; Karolinum; Historický ústav AV ČR, 2004, 2005.

³ DEJMEK, Jindřich et al. *Československá zahraniční politika v roce 1938. Dokumenty československé zahraniční politiky*, sv. A/20/1 a A/20/2. Praha : Ústav mezinárodních vztahů; Karolinum; Historický ústav AV ČR, 2000, 2001; DEJMEK, Jindřich et al. *Československá zahraniční politika v roce 1936. Dokumenty československé zahraniční politiky*, sv. A/18/1 a A/18/2. Praha : Ústav mezinárodních vztahů; Karolinum; Historický ústav AV ČR, 2003, 2004; DEJMEK, Jindřich et al. *Československá zahraniční politika v roce 1937. Dokumenty československé zahraniční politiky*, sv. A/19/1. Praha : Ústav mezinárodních vztahů; Karolinum; Historický ústav AV ČR, 2007.

stupněm důležitosti jednotlivých událostí s ohledem na Československo a jeho zahraniční politiku. Vnitřním záležitostí jednotlivých států byla věnována pozornost pouze v případech, že tyto události ovlivňovaly i mezinárodní postavení Československa. Největší část dokumentů pochází z fondu Politické zprávy. Zde byly upřednostňovány zprávy zasílané československými vyslanci z metropolí pěti evropských velmocí (Francie, Německo, Velké Británie, Itálie a Sovětského svazu), dále zprávy ze zastupitelských úřadů spojeneckých a sousedních zemí (Rakousko, Polsko, Maďarsko, Rumunsko a Jugoslávie). Pouze v omezené míře nalezneme v edicích dokumenty ze států, které ovlivnily postoj československých spojenců (například Řecko, Bulharsko, Spojené státy americké, Japonsko apod.). Politické zprávy z jiných zastupitelských úřadů byly použity pouze ve výjimečných případech, protože v opačném případě by počet publikovaných dokumentů překročil únosnou mez.

Druhým klíčovým druhem dokumentů zařazených v edici je šifrovaná telegrafická korespondence mezi ministerstvem a jednotlivými zastupitelskými úřady republiky a naopak, shromážděných ve svazích tzv. telegramů odeslaných a telegramů došlých. Při jejich výběru bylo uplatněno obdobné selektivní hledisko jako u politických zpráv.

Třetí důležitou kategorií dokumentů jsou přepisy těsnopiseckých záznamů Kamila Krofty s vedoucími úředníky ministerstva. Záznamy z těchto porad jsou uchovávány v tzv. Kroftově archivu a pokrývají období od července 1927 do května 1938.⁴

Čtvrtým typem dokumentů jsou torzovitě zachované záznamy pocházející přímo od ministra zahraničí Československa Edvarda Beneše, příp. jeho nástupce v čele Černinského paláce Kamila Krofty, o rozhovorech se zahraničními diplomaty a novináři. Většina těchto dokumentů pochází z Kroftova archivu, případně z kabinetu ministra.⁵

Další materie byla čerpána ze zpráv došlých od zastupitelských úřadů (v některých případech i ve formě dopisu) do kabinetu ministra. Editoři rovněž zohlednili i dokumenty uchovávané pro svůj speciální obsah a pojednávající většinou o dílčích problémech (například o hraničních incidentech či provokacích cizích států) ve fondu II. sekce. Velmi zřídka (i vzhledem ke značné torzovitosti)⁶ můžeme v edici

⁴ Archiv ministerstva zahraničních věcí, Praha, (dále AMZV), fond Kroftův archiv, karton č. 6 až 8.

⁵ Úkolem kabinetu ministra bylo zabezpečit ministrovu záležitost potřebnou k výkonu jeho úřadu, například připravovat jeho zahraniční cesty, vést jeho úřední korespondenci apod. Ke struktuře československého ministerstva zahraničních věcí mezi válkami srov. dobově *Organizace ministerstva zahraničních věcí, zastupitelských úřadů a osobní záležitosti úřednictva*. Praha: Ministerstvo zahraničních věcí, b. r.; Z odborné literatury zejména DEJMEK, Jindřich. Vývoj ministerstva zahraničních věcí a diplomacie Československa v letech 1918-1992. In DEJMEK, Jindřich. *Československo. Jeho sousedé a velmoci ve XX. století (1918 až 1992). Vybrané kapitoly z dějin československé zahraniční politiky*. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku, 2002, s. 333-343.

⁶ Inventář Archivu ministerstva zahraničních věcí, fond Politické zprávy 1918-1977, b. m., b. r., b. v.

nalézt také politické zprávy z československých konzulátů a generálních konzulátů v příslušných zemích.

Doplňující zdroj materiálů představují dokumenty vzešlé z činnosti VI. právní sekce. Pro větší přehlednost nejsou až na ojedinělé výjimky otištěny dokumenty zařazené do IV. sekce, které pojednávají o obchodně politických záležitostech. Tím se však DČZP neodlišují od ostatních edic vydaných v západní a střední Evropě.

Za přínos edice DČZP pokládám skutečnost, že primární výzkum byl proveden rovněž v dalších badatelských institucích v České republice, byť toto úsilí přineslo, pokud jde o počet využitých dokumentů, pouze nevelké výsledky. To lze konstatovat například o osobní pozůstalosti K. Krofty uložené v Archivu Akademie věd České republiky či pozůstalosti několika československých vyslanců deponovaných v Archivu Národního muzea⁷ nebo donedávna i v tzv. Benešově archivu, deponovaném v současné době v Archivu Ústavu Tomáše G. Masaryka.⁸

Další úřední dokumenty k zahraniční politice uchovává Národní archiv (NA) ve fondu Presidium ministerské rady. Z části byly tyto materiály publikovány v edici NA *Protokoly schůzí československých vlád*⁹, a proto je v edici nenajdeme. Nenalezneme zde rovněž významnou dokumentaci vzešlou z činnosti československých vojenských atašé v nejdůležitějších evropských metropolích, které jsou dochovány v Archivu Kanceláře prezidenta republiky a ve Vojenském historickém archivu.¹⁰

Ediční řada Dokumenty československé zahraniční politiky zpřístupnila vhodnou formou důležitý dokumentární fundament širšímu okruhu čtenářů. DČZP představují dobře odvedenou práci, která se kvalitativně může srovnávat s obdobnými evropskými počiny a v souladu s nimi se orientuje takřka výhradně na politický aspekt diplomacie. Samotné antologii dokumentů předchází nezbytný ediční úvod z pera J. Dejmk, informující čtenáře o organizaci a personální struktuře československé diplomacie za příslušný rok, i o přehledu edic diplomatických dokumentů, týkajících se příslušného období. Zájemce o hlubší poznání československé zahraniční politiky nalezne v příslušných pasážích také odkaz na relevantní odbornou literaturu.

K poznání aktivit československé diplomacie přispěly i další edice. Sondy do problematiky rodící se zahraniční politiky mladého státu umožňuje publikovaná

⁷ Archiv Národního muzea v Praze (dále ANM), zejména fond Vojtěch Mastný, Robert Flieger a Zdeněk Fierlinger.

⁸ Masarykův ústav-Archiv Akademie věd České republiky, Praha, Archiv Ústavu Tomáše G. Masaryka (dále MSÚ-AAV, AÚTGM), fond Edvard Beneš I., (dále, EB I).

⁹ Srov. např. MALÁ, Irena. *Z protokolů schůzí třetí československé vlády (druhé Tusarovy). Edice vybraných pasáží*. Praha : Státní ústřední archiv, 1982.

¹⁰ Vojenský ústřední archiv v Praze (dále VÚA), fond Vojenská kancelář prezidenta republiky 1919-1939, (dále VKPR 1919-1939).

korrespondence mezi Tomášem G. Masarykem a Edvardem Benešem¹¹ a mezi Masarykem a Karlem Kramářem.¹²

Pohled na československou zahraniční politiku očima nacistické třetí říše umožňuje sborník dokumentů německé provenience sestavený a přeložený do češtiny Borisem Čelovským.¹³ Cenné je zejména využití německé diplomatické korespondence z let 1933–1939, doplněné o soudobé dokumenty bezpečnostních složek, deníkové záznamy, proslovy, prohlášení apod.

Edice manželů Čechurových – jinak ne zcela pečlivá – zpřístupnila širší veřejnosti několik dokumentů, které E. Beneš posílal přímo z ciziny československým zastupitelským úřadům a nenalezneme je ve fondech Archivu ministerstva zahraničí.¹⁴

J. Dejmek vydal takřka kompletní přehled cirkulárních telegramů za léta 1920–1935, které z větší části koncipované samotným E. Benešem umožňují rekonstruovat nejdůležitější události s přímou účastí republiky či shrnují postoj ČSR k nim.¹⁵ Současně mohou posloužit jako prostředek ke komparaci mezi Benešovými veřejnými projevy a jeho interně koncipovanými stanovisky.¹⁶

K telegramům bych připojil dvě poznámky. Zatímco manželé Čechurovi vycházejí především z konceptů depeší uložených v Benešově pozůstalosti v Archivu Národního muzea, J. Dejmek použil zejména Benešovo rukopisné znění z fondu Politické zprávy. V případě, že badatel používá telegramy z fondů Telegramy došlé a Telegramy odeslané, tak se citované znění liší od edice připravené J. Dejmekem, ačkoliv jde o skutečně minimální odchylky. Osobně bych vždy uváděl odkaz na příslušný nevydaný pramen spolu s odkazem na edici. Druhá poznámka směřuje k četnosti využití telegramů v rámci československé meziválečné diplomacie. Z vlastního archivního výzkumu vyvozují, že počet telegrafických zpráv od vzniku republiky rostl a svého vrcholu dosáhl ve dvacátých letech. Kromě toho někteří tituláři (například Štefan Osuský) telegrafickou korespondenci preferovali. Ve třicátých letech pak objem telegramů klesá (s výjimkou roku 1938). Považuji za velmi pravděpodobné, že ministerstvo zahraničí častěji než ve dvacátých letech využívalo k úřadování rovněž telefonu a příslušné záznamy se zachovaly jen neúplně.

¹¹ ŠOLLE, Zdeněk et al. *Masaryk a Beneš ve svých dopisech z doby pařížských mírových jednání v roce 1919*. 2 svazky. Praha : Archiv Akademie věd, 1994.

¹² BÍLEK, Jan et al. *Korespondence T. G. Masaryk – Karel Kramář*. Praha : Masarykův ústav AV ČR, 2005.

¹³ ČELOVSKÝ, Boris. *So oder so. Řešení české otázky podle německých dokumentů 1933-1945*. Šenov u Ostravy : Tilia, 2002.

¹⁴ ČECHUROVÁ, Jana – ČECHURA, Jaroslav (ed.). *Edvard Beneš / diplomat na cestách / . Depše z padesáti zahraničních cest ministra Beneše 1919-1928*. Praha : Karolinum, 2000; Edici chybí podrobnější poznámkový aparát i udání signatur u jednotlivých dokumentů.

¹⁵ BENEŠ, Edvard. *Cirkulární telegramy 1920-1935. Z dokumentů archivu Ministerstva zahraničních věcí k vydání připravil Jindřich Dejmek*. Praha : Společnost Edvarda Beneše, 2002.

¹⁶ Dva neúplné svazky Benešových exposé srov. BENEŠ, Edvard. *Problémy nové Evropy a zahraniční politika československá. Projevy a úvahy z r. 1919-1924*. Praha : Melantrich, 1924; BENEŠ, Edvard, *Boj o mír a bezpečnost států. Československá zahraniční politika v projevech dra. Edvarda Beneše*. Praha : Orbis, 1934.

Dosavadní moderní edice rekonstruují československou zahraniční politiku takřka výhradně na základě dokumentace československé proveniencie ve formě úřední či osobní korespondence, přičemž velmi málo zohledňují ekonomický, sociální a vojenský aspekt diplomacie.

JAK DÁL VE VYDÁVÁNÍ EDIC?

Zastávám názor, že v budoucnu by měly edice zohlednit metodologickou debatu kolem tzv. nových politických dějin. Průběh diskuse o vhodnosti a způsobu využití pramenů pro studium politických dějin je všeobecně znám, shrňme si proto pouze základní fakta. Politické dějiny v podobě, kdy rekonstruovaly minulost na základě chování úzké společenské skupiny případně soustředily svoji pozornost na analýzu „velkých témat“, byly označeny za soubor vzájemně nesouvisejících jednotlivostí, ze kterých se zcela vytratil člověk. V tomto pojetí dějiny „vytvářely“ úzké politické elity, zatímco lidský faktor z nich zcela zmizel. Výsledkem celé diskuse bylo nové metodologické paradigma, tzv. nových politických dějin. Historická věda se začala vymezovat jako sociální věda vstřebávající poznatky a teoretické koncepty z jiných společensko-vědních disciplín.¹⁷ V celé diskusi šlo o to, zda máme zahraniční a vnitřní politiku zkoumat odděleně či nikoli a nakolik je vhodné přitom zohlednit socioekonomické a vnitropolitické faktory. Moje metodologická pozice je uprostřed mezi tzv. klasickými politickými dějinami a tzv. novými politickými dějinami. Zdá se, jakoby historici na úkor mezioborového přístupu částečně rezignovali na archivní výzkum. Jsem toho názoru, že současný badatel by měl rozumným způsobem prohlubovat interdisciplinární rámec svého oboru. Separaci vnitřní a zahraniční politiky považuji za nesprávný krok, snaha o komplexní výklad parciálního problému by totiž měla vzít v úvahu hospodářské, sociální, vojenské a jiné aspekty. Kromě studia úřední proveniencie bychom měli zohlednit i spisy nacházející se v osobních archivech, dobový tisk, rozmanité statistiky, ale rovněž i vojenské a hospodářské analýzy. Při využití teoretických přístupů a znalostí z ostatních společenských věd zejména z politologie, práva, sociologie a ekonomie je však podle mého názoru nutné uplatnit přísné selektivní hledisko. V opačném případě sbírá badatel mnoho jednotlivostí, které vybraný problém analyzují do přílišných detailů. Text je tak v konečném důsledku

¹⁷ K metodologické diskusi kolem tzv. nových politických dějin srov. zejména WEHLER, Hans Ulrich. *Moderne Politikgeschichte oder „Grosse Politik der Kabinette“*. In *Geschichte und Gesellschaft*, roč. 1, 1973, s. 344-369; HILLGRUBER, Andreas. *Politische Geschichte in moderner Sicht*. In *Historische Zeitschrift*, roč. 216, 1973, č. 3, s. 529-552; HILDEBRAND, Klaus. *Geschichte oder Gesellschaftsgeschichte? Die Notwendigkeit einer politischen Geschichtsschreibung von den internationalen Beziehungen*. In *Historische Zeitschrift*, roč. 223, 1976, s. 328-357; WEHLER, Hans Ulrich. *Kritik und kritische Antikritik*. In *Historische Zeitschrift*, roč. 225, 1977, č. 2, s. 347-384; CONZE, Eckart. *Abschied von Diplomatengeschichte? Neue Forschungen zur Rolle der Bundesrepublik in den internationalen Beziehungen 1949-1969*. In *Historisches Jahrbuch*, roč. 116, 1996, s. 137-154.

nadměrně zatěžován podrobnostmi a jeho rozsah překračuje únosnou mez nehledě na to, že pro širší okruh čtenářů působí odtažitě. Historická věda se tak vzdaluje laické veřejnosti, čímž se sama vědomě či nevědomě uzavírá do akademického kruhy.

Paralelně s edicí DČZP by mělo být přistoupeno k vydávání dokumentů umožňujících lépe pochopit vztahy Československa se sousedy a spojenci. A proto bych chtěl nastínit fiktivní edici k československo-rakouským vztahům v meziválečném období.

Na začátku edice by byl úvod, který by se věnoval nejprve její struktuře a pramenné základně, následně pak hlavním historickým událostem vybrané časové periody. Nechybělo by ani zhodnocení relevantní domácí i zahraniční literatury s naznačením různých vědeckých interpretací konkrétního historického problému. Dokumenty v edici by měly být řazeny chronologicky.

Hlavní metodologickou základnu by tvořily dokumenty československé a rakouské provenience. Z československých archiválií bych využil zejména materiály uložené v Archivu ministerstva zahraničních věcí. Nejbohatší zdroj informací představuje fond Politické zprávy Vídeň. Pasáže o hospodářském, vnitropolitickém a sociálním vývoji by byly, na rozdíl od DČZP, zachovány, doplněny komentářem, odkazem na odbornou literaturu i ukázkami z rakouského a československého dobového tisku. Není třeba dodávat, že právě zprávy od československých titulářů je nutné posuzovat z různých důvodů s nejvyšší opatrností.¹⁸

Využití bohatých fondů Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik a Allgemeine Verwaltungsarchiv¹⁹ umožní konfrontaci několika dokumentů ke konkrétní historické události a to zejména v případech vzájemných politických a hospodářských vztahů. Bude tak možné odhalit často diametrálně odlišné interní stanovisko obou partnerů. Použité dokumenty doporučuji ponechávat výhradně v originální podobě, tj. v jazyce, v jakém byly vytvořeny. Narážím zde na otázku, zda bychom cizojazyčné dokumenty měli ponechat v originále či překládat. Jelikož existují různé varianty překladu, domnívám se, že v takovém případě jej nelze považovat za dobový dokument, nýbrž za interpretaci překládajícího. Problematika studia bilaterálních vztahů dvou států vyžaduje tak jako tak znalost obou jazyků. V případě odborné studie spátruji za schůdnou variantu řešení zmíněného problému uvedení originálního znění v poznámkovém aparátu, nikoli v hlavním textu, neboť v takovém

¹⁸ Např. u zpravodajství československého vyslance ve Vídni v letech 1926-1932 Huga Vavrečky si nelze nevšimnout diplomatovu značnou erudici v ekonomických otázkách. V oblasti politiky však Vavrečka často situaci odhadl nesprávně. K tomu srov. např. ŠEPTÁK, Miroslav. Julius Curtius a německo-rakouská celní unie v roce 1931. In *Slovanský přehled*, roč. 94, 2008, č. 3, s. 363.

¹⁹ Österreichisches Staatsarchiv/Archiv der Republik, Wien, fondy Gesandtschaftsberichten, Neues Politisches Archiv; Österreichisches Staatsarchiv/Allgemeine Verwaltungsarchiv, fond Persönliche Sammlungen und Nachlässe.

případě působí cizojazyčný text rušivě, navíc diskriminuje některé méně jazykově vybavené čtenáře.

Z dalších materiálů uchovávaných v Archivu ministerstva zahraničních věcí jsou v menší míře využitelné fondy Telegramy došlé a odeslané, Kabinet ministra věcný a především Kabinet ministra chronologický, kde často nalezneme korespondenci mezi příslušným vyslancem a E. Benešem. Využitelné informace poskytují rovněž zápisy porad Kamila Krofty s vedoucími úředníky z Černínského paláce. Přísně selektivně bych zohlednil dokumenty pocházející z fondů z II. a IV. sekce.²⁰

Podcenit bychom neměli ani význam tisku. Jak již bylo zmíněno různá česká a rakouská periodika (např. Wiener Zeitung, Reichspost, Arbeiter Zeitung, Právo lidu, Prager Presse, Lidové listy), nejenom nastavují jakési dobové zrcadlo zkoumaných problémů, ale jsou rovněž vhodným předmětem pro komparaci s nevydanými prameny.

Zohlednění dalších československých i evropských novin i přehledy tisku k parciálním událostem vypracované československým ministerstvem zahraničí umožní výstřižky vybraných periodik, které jsou k dispozici v pražském Národním archivu.²¹ Cenné informace by přineslo i prostudování fondu Presidium ministerské rady, které obsahuje zápisy ze schůzí československé vlády.²² Koncepty rozhovorů Edvarda Beneše s diplomaty a politiky, jeho osobní dopisy s československými tituláři, poznámky a přípravné podklady, které doplňují dokumenty z Archivu ministerstva zahraničních věcí, jsou v Masarykově ústavu-Archivu Akademie věd České republiky v Praze.²³ Příslušné kartony obsahují rovněž kopie vyslaneckých zpráv z fondu Politické zprávy uložených v Archivu ministerstva zahraničních věcí. Při využití písemností pocházejících přímo od československého diplomata k nim musíme přistupovat pozorně, neboť autor měl často tendenci vnímat danou politickou realitu příliš optimisticky než jak odpovídala skutečnosti.

Pouze okrajový význam mají osobní pozůstalosti československých diplomatů působících ve Vídni Roberta Fliedera a Zdeňka Fierlingera, uložených v pražském Archivu Národního muzea.²⁴

Při analýze vnitřní politiky Rakouska jsou k dispozici stranické archivy dvou tamních nejsilnějších politických subjektů, pro sociální demokracii Verein für die Geschichte der Arbeiterbewegung,²⁵ pro křesťansko sociální – dnešní lidovou stranu –

²⁰ AMZV, fondy II. sekce; IV. sekce.

²¹ Národní archiv, Praha, fond Výstřižkový archiv Ministerstva zahraničních věcí 1916-1944.

²² Tamtéž, fond Presidium ministerské rady.

²³ MSÚ-AAV, AÚTGM, f. EB I.

²⁴ ANM, fond: Vojtěch Mastný, Zdeněk Fierlinger.

²⁵ Verein für die Geschichte der Arbeiterbewegung, Wien, zejména fondy Sach-, Themen-, Chronologisches Archiv, Parteiarchiv vor 1934.

Archiv des Karl von Vogelsang Institutes,²⁶ oba ve Vídni. Zejména archiv sociálně demokratické strany má pro lepší pochopení postojů největší levicové formace nemalý význam, neboť zde nalezneme nepřehlednou dokumentaci od propagačních materiálů, interních směrnic až po stenografické zápisy ze zasedání předsednictva.

Hospodářský aspekt bilaterálních vztahů pomohou přiblížit příslušné fondy Archivu České národní banky v Praze.²⁷ Zde bych zmínil hlavně dosud v historiografii příliš nevyužité Zápisy o schůzích bankovní rady Národní banky Československé. Studijní oddělení této bankovní instituce totiž pravidelně předkládalo zprávu o ekonomické situaci vybraných států, Rakousko nevyjímaje.

Vojenský aspekt bilaterální relace bych do edice zařadil pouze ve výjimečných případech. Vojenská historie totiž vyžaduje speciální metodologii a znalosti, kromě toho například údaje o počtech vojáků či množství munice by nadměrně zatížily text. Ze zpráv vojenských atašé ve Vídni, uchovávaných ve Vojenském ústředním archivu v Praze, bych v edici uvedl informace o činnosti různých polovojských formací a extrémistických politických stran.²⁸

Zvolený výběr dokumentů podle mého názoru zohledňuje nejdůležitější archiválie českého a rakouského původu k danému problému, jejichž zpřístupnění širšímu okruhu čtenářů umožní tolik potřebnou konfrontaci více dokumentů ke konkrétní historické události. Ve srovnání s doposud vydanými edicemi, jejichž těžiště spočívá takřka výhradně v politických dějinách, by nastíněná edice měla přinést informace o vnitřní a sociální politice a hospodářství dotčených států. Takto sestavený výběr dokumentů by podle mého názoru měl poskytnout uživateli komplexnější pohled na zvolenou problematiku i umožnit mu lépe pochopit parciální problémy bilaterálních vztahů.

ZÁVĚR

Celkově se dá konstatovat, že ediční činnost především na prahu 21. století prudce vzrostla. Pokračování edice DČZP je příslibem, že i v budoucnu bude zpřístupněn další dokumentární materiál. Současně lze jen přivítat další ediční počiny, například brzké vydání Kroftova diplomatického deníku z let 1919 – 1922, který nepochybně přispěje k hlubšímu poznání vztahů Československa k Vatikánu, případně k sousednímu Rakousku.²⁹ Čeští historici po roce 1989 svou ediční činností přispěli

²⁶ Archiv des Karl von Vogelsang Institutes, Wien, Parteiarchive, fond Christlichsoziale Partei.

²⁷ Archiv České Národní banky, Praha, fond Protokoly bankovní rady Národní banky Československé, Živnostenská banka.

²⁸ VÚA, f. VKPR 1919-1939.

²⁹ KROFTA, Kamil. *Diplomatický deník 1919-1922. K vydání z autorova rukopisu připravil a úvodní studii, poznámkami a přílohami opatřil Jindřich Dějmek*. Praha : Historický ústav, 2009 (v tisku). Moderní biografie tohoto diplomata a historika dodnes v historiografii postrádáme.

k poznání zejména dvou klíčových období československé meziválečné diplomacie a to vzniku republiky a jejího postavení v mezinárodní systému po krachu pokusů o kolektivní bezpečnost. V budoucnu se jistě dočkáme edičního zpracování „zlatých“ 20. let i rozpracování vztahů Československa s velmocemi, spojenci a sousedy. Právě snaha o rekonstrukci bilaterálního vztahů by měla být prováděna v souladu s paradigmatem nových politických dějin. Do budoucna bych – vzhledem ke společné historii a nulové jazykové bariéře uvítal kolektivy složené z českých a slovenských historiků.

Podle mého názoru i přes snahy některých badatelů označovat studium diplomacie a mezinárodních vztahů za přežilé a zkonstatěle má ediční činnost v oblasti československé zahraniční politiky meziválečného období značnou perspektivu i vědecký potenciál zároveň.

Document Editions on Czechoslovak Foreign Policy in Interwar Period Current Situation and Future Perspectives

Utilization of the published (archival) sources constitutes the necessary part of a historian's scholarly work. The Czechoslovak foreign policy, as a possible research field, is not an exception in this context. However, the research of the Czechoslovak interwar diplomacy was negatively influenced by prevalent Marxist paradigm for a long time. A character of editions of unpublished sources was at that time limited by the political respects, some of the archival materials were kept back from public, another were inventoried. Thus, the modern editions (have) originated since the fall of the communist regime, namely after 1989.

Firstly, the author of a paper focuses on evaluation of the editions of documents related to the Czechoslovak interwar foreign policy which were published after 1989. He analyses their content, structure, prevalent methodological base, as well as their merits and deficiencies. The author particularly refers to an in-process book series entitled *Dokumenty k československé zahraniční politice* (Documents of Czechoslovak foreign policy). In the second part, the paper analyses the prepared collection of documents related to the Czechoslovak-Austrian relations. This collection takes into account a methodological discussion around so-called new political history. In the comparison with the hitherto published editions emphasizing exclusively the political history the prepared edition should include information about home politics, economy and social policy referred-to states as well. These should allow a user to receive a more complex view of foreign policy on the whole, as well as to understand the partial problems of bilateral relations.

ŽENY A BRITSKÁ DIPLOMACIA

ADRIANA KIČKOVÁ

KIČKOVÁ, ADRIANA. Women and British Diplomacy. In *Prameň – jeho funkcia, význam, interpretácia a limity v historickom výskume*. Nitra, 2010, pp. 161-169.

Women have acted at British Foreign Office since his creation in 1782. First as housekeepers later also as typists. Only since 1946 was allowed to women to enter the diplomatic service and represent country abroad. Nevertheless first British woman was nominated as leader of diplomatic mission only in 1973.

KEYWORDS: McDonnell's commission, Eden's reform, Eleanor Emery, Plowden's commission

„The time has not yet arrived when women could be employed either in the Diplomatic or Consular Services with advantage to the State or with profit to women.”

Správa Schusterovej komisie z roku 1936.

Ako napísala v úvode svojej knihy britská historička Zara Steiner *„bľadať dokumenty venujúce diplomacii je ako vkladat' kamene do spletitej mozaiky.”*¹ Uvedený názor reflektuje krátky príspevok, stručne načrtávajúci históriu pôsobenia žien na ministerstve zahraničných vecí Spojeného kráľovstva.

Ženy pôsobili v diplomatických službách do polovice 20. storočia nepriamo, ako manželky a dcéry diplomatických zástupcov, ozdobné bytosti, reprezentujúce svojho manžela, či otca. Napriek tejto skutočnosti, či práve kvôli nej, poznáme dva historicky doložené príklady žien, ktoré vystupovali, hoci neoficiálne, ako zástupkyne krajiny. Prvou bola pani White, vdova po britskom konzulovi v Tripolise. Po smrti manžela, v novembri 1763, prevzala úrad a riadenie konzulárnych záležitostí, kým nepricestoval manželov nástupca v roku 1765. Iniciatíva pani Whitovej bola považovaná zo strany britských predstaviteľov, najmä štátneho sekretára lorda Halifaxa, za čudnú a komickú. Druhou ženou, ktorá sa v rovnakom čase a za podobných okolností ujala manželových povinností v Rotterdame, bola pani Margarita Woltersová.²

¹ STEINER, Zara. *The Foreign Office and Foreign Policy 1898-1914*. Cambridge, 1969, s. 10.

² Kolektív autorov. *Women in Diplomacy. The FCO 1782-1999*. London, 1999, s. 2-3.

Ženy na ministerstve zahraničia pracovali od roku 1782 na rôznych postoch. Prvý odkaz na ženy v novozriadennom ministerstve³ nachádzame pod označením „nevyhnutné ženy“ alebo gazdiné. Prvou historicky doloženou ženou s takýmto pomenovaním bola Martha Southcott. Hoci do dnešného dňa sa nám zachovalo málo informácií o tejto žene, pre súčasného historika zanechala neoceniteľný zdroj informácií, rukou spísaný zoznam svojich povinností. Z dokumentu sa dozvedáme, že úlohou gazdinej bolo kŕmiť, poskytovať prístrešie a šatíť jedného muža a tri slúžky, ktoré pomáhali udržiavať miestnosti ministerstva čisté.⁴

Otvorenie novej budovy ministerstva zahraničia v roku 1868 prinieslo gazdinám povinnosť navyše, poskytovať teplú stravu pre personál. Spočiatku sa tento krok nejavil ako šťastný. Vedúci kancelárie ministerstva dostával v priebehu 90. rokov 19. storočia pravidelne mnoho sťažností na kvalitu poskytovanej stravy. Ďalším ženským elementom boli slúžky, ktoré v dopoludňajších hodinách upratovali miestnosti, pred príchodom úradníkov do práce. V tomto ohľade sú zdroje rovnako chudobné. Podrobnejšie spomínajú len jednu energickú slúžku, ktorá pomohla zachrániť nenahraditeľný originál zmluvy prinesením vedra s vodou na zahasenie ohňa, ktorý vypukol v knižnici ministerstva v roku 1839. Z dnešného pohľadu mali postarané o lukratívne bývanie, až do roku 1914 boli slúžky ubytované na hornom poschodí ministerstva zahraničia s priamym výhľadom na 10 Downing Street.

V snahe zvýšiť pracovnú výkonnosť administratívneho personálu a súčasne ušetriť peniaze, zaviedlo v roku 1866 ministerstvo zahraničia písacie stroje. Šikovná obsluha nahradila prácu dvoch ľudí za jednu tretinu ich mzdy. Prvou pisárkou menovanou na ministerstvo zahraničia bola v roku 1889 slečna Sofia Fulcher. Ona a jej neskoršie kolegyně boli označované ako „písacie slečny“. ⁵ Ich pracovná náplň spočívala v prepisovaní nedôverných správ, hoci požiadavky na prijatie boli vysoké, čo dokazujú stanovy zavedené 1. mája 1908 Úradom pre štátnu službu. Uchádzači vo veku 18 až 30 rokov museli zložiť skúšku z písania, hláskovania, reprodukovania

³ Samostatný úrad spravujúci zahraničné záležitosti sa v Anglicku spomína už v roku 1253. Za vlády dynastie Tudorovcov bolo obvyklé, že jeden úrad spravovali dvaja ľudia. Táto situácia sa udržala až do roku 1689, keď došlo k rozdeleniu pôvodnej pozície na dva samostatné celky, tzv. Severné a Južné oddelenie, spravujúce rozličné geografické územia. V podstate zodpovedali vtedajšiemu rozdeleniu sveta na katolícke a protestantské štáty. V dôsledku administratívnej reformy v roku 1782 sa Severné oddelenie zmenilo na samostatné ministerstvo zahraničia a Južné sa pretransformovalo na ministerstva vnútra. Prvým ministrom zahraničia sa stal Charles James Fox. Personál bol málopočetný, aj v súvislosti s nevelkým počtom diplomatických zastupiteľstiev zahraničí, z 21 misií boli v roku 1789 vedené veľvyslancami iba tri, Paríž, Madrid, Konštantínopol. STEINER, Zara. *The Times Survey of the Foreign Ministries of the World*. London, 1982, s. 544-45.

⁴ Úrad gazdinej mal svoj počiatok v pozícii tzv. „čističa“ – funkciu, ktorá sa po prvýkrát spomína v roku 1712. SAINTY, John. *Office Holders in Modern Britain. Volume 1*. London, 1972, s. 83.

⁵ Vo februári 1907 „písacie slečny“, požiadali ministerstvo financií o zvýšenie platu, poukazujúc na to, že i keď dostanú maximálny plat, nedosiahnu existenčné minimum. Uvedli, že mnoho z nich bolo nútených pracovať až kým neboli fyzicky slabé a penzia, na ktorú mali po 30 rokoch služby nárok, umožňovala iba holú existenciu. Kolektív autorov, ref. 2, s. 4.

rukopisu, matematiky a strojopisu. Očakávalo sa, že rýchlosť písania bude 70 až 100 slov za minútu, minimálne 800 slov za hodinu. Vysoký štandard týchto pracovníkov a hlavne snaha brániť ich odchodu do súkromnej sféry, viedlo ministerstvo zahraničia k podaniu žiadosti na ministerstvo financií o povolenie vyplácať mimoriadny príspevok tým, ktorí ovládali francúzštinu. Ministerstvo financií súhlas udelilo pod podmienkou, že finančný príspevok bude viazaný na formálne preskúšanie z francúzskeho jazyka.⁶ Najviac týchto zamestnancov pracovalo v tzv. písárni – miestnosti, ktorá neposkytovala adekvátne pracovné podmienky. Cirkulácia vzduchu bola zlá, steny boli natreté šedou farbou (aby nebolo vidieť nečistoty), panoval tam veľký hluk, keďže písacie stroje pred rokom 1914 boli veľmi hlučné. Pracovné podmienky sa zlepšili až v roku 1930, vďaka nezávislej komisii, ktorá odporučila premaľovať steny, zlepšiť cirkuláciu vzduchu a nahradiť zastarané písacie stroje.⁷

V polovici 19. storočia ministerstvo zahraničia zaviedlo jednotné pravidlá pre vstup do zahraničnej služby. Talent uchádzačov nebol jediným kritériom pre prijatie, potrebovali politické konexie. Žiaden kandidát nemohol byť navrhnutý bez predchádzajúcej nominácie ministrom. Vekový limit bol pevne stanovený medzi 18 a 24 rokom. Predmetom skúšania bol pravopis, anglický a francúzsky diktát, všeobecná ústna skúška, schopnosť urobiť stručný výťah.⁸ Následne, na každé voľné miesto, boli nominovaní traja najvhodnejší uchádzači.⁹ V roku 1871 ministerstvo zahraničia prijalo prísnejší skúškový systém. Nové skúšanie pozostávalo z ôsmich povinných testov. Hlásokovanie, aritmetika, stručné písanie, anglická gramatika, francúzsky preklad, diktát, konverzácia, latinský a nemecký preklad a všeobecný inteligenčný test. Voliteľnými predmetmi boli test z nemčiny, starovekej gréčtiny, taliančiny, španielčiny, knihy I až IV. Euklida, kombinovaný test z geografie a histórie a test z konštitučnej histórie Anglicka.¹⁰ Celý skúškový systém odrážal úroveň vzdelania ponúkanú mladým mužom vyššej triedy. Jednotlivé etapy systému mali zabezpečiť homogenitu vzdelania novoprijatých a v menšej miere sociálne zázemie nováčikov na ministerstve zahraničia. Daný stav sa udržal aj po 1. svetovej vojne, napriek liberalizácii vstupných procesov. Naďalej sa kládol doraz na ústny pohovor s uchádzačom ako cestu, vedúcu k odstráneniu nevhodných kandidátov.

V roku 1907 výber vhodných kandidátov pre ministerstvo zahraničia a diplomatickú službu bol prenesený z ministra na Výbor pre voľbu. Skladal sa z predsedu, ktorým bol stály tajomník ministra; osobného tajomníka ministra zahraničia; jedného alebo viacerých členov diplomatickej služby a jedného vedúceho politického

⁶ Kolektív autorov, ref. 2, s. 3-5.

⁷ Kolektív autorov, ref. 2, s. 5.

⁸ JONES, Raymond. *The British Diplomatic Service 1815-1914*. London, 1983, s. 159.

⁹ STEINER, ref. 1, s. 16.

¹⁰ STEINER, ref. 1, s. 16-17. Celkový súbor podmienok potrebných na splnenie kritérií pre jednotlivé diplomatické pozície respektíve službu ako takú pozri bližšie: JONES, ref. 8, s. 226-230.

oddelenia. Stretávali sa dva razy v roku na ústne pohovory s kandidátkami a následne predkladali svoje odporúčanie ministrovi zahraničia.¹¹

K vážnemu preskúmaniu ženskej problematiky vo vzťahu k diplomacii došlo až začiatkom 20. storočia. Situáciu študovalo a hodnotilo niekoľko vládnych komisií. Prvá bola tzv. MacDonnelova komisia pre štátnu službu v rokoch 1912 až 1915. Analyzovala celý systém na základe otázky, či existujúce usporiadanie vyhovuje potrebám spoločnosti, a ak nie, snažila sa odporučiť konkrétne zlepšenia.¹² Odporúčania komisie obsahovali návrhy na zmeny v štyroch kľúčových oblastiach – náboře, financiách, vzťahoch medzi diplomatmi a úradníkmi a kariérnom postupe.¹³ Predložené závery neboli zavedené do praxe, ich uvedenie bolo dočasne pozastavené z dôvodu prvej svetovej vojny a nutnosti riešiť iné, závažnejšie otázky, čo administratívne projekty rozhodne neboli.¹⁴

Vedúci úradník zodpovedný za nábor žien na ministerstvo John Tilley, bol v súvislosti so zamestnávaním žien toho názoru, že ženy majú ťažkosti pri získavaní pracovných návykov a v archíve mali sklon myslieť si, že jedno číslo na papieri je rovnako dobré ako iné. Ťažko sa presviedčali, že zamestnaný človek nemôže odísť, keď jeho matka, teta a deti sú choré alebo iným spôsobom potrebujú pomoc. Bol presvedčený, že dvaja muži dokážu nahradiť štyri ženy. Ženský personál napriek tomu zahŕňal množstvo vysoko vzdelaných a schopných žien, napr. Dorothy Bigby, ktorá bola súčasťou mierovej delegácie v Paríži.¹⁵

Nádej na zmenu situácie, vstup žien do diplomatickej a konzulárnej služby, aspoň teoretickú, priniesol antidiskriminačný zákon, tzv. Sex Disqualification (Removal) Act z 23. decembra 1919.¹⁶ Zákon uvádzal, že nikto nesmie byť diskriminovaný na základe pohlavia, pri menovaní do verejnej funkcie. Obsahoval však podmienku, ktorá

¹¹ STEINER, ref. 1, s. 18.

¹² HUGHES, Michael. The Peripatetic Career Structure of the British Diplomatic Establishment 1919-39. In *Diplomacy and Statecraft*, roč. 14, 2003, č.1, s. 30.

¹³ JONES, ref. 8, s. 169-170.

¹⁴ HUGHES, ref. 12, s. 31. V súvislosti so zamestnaním žien komisia napísala: „...in connection with employment women... the object should be, not to provide employment for women as such, but to secure for the State the advantage of the services of women whenever those services will best promote its interests.” The National Archive Kew (ďalej TNA), Interwar Cabinet Memoranda (ďalej CAB) CAB24/251, Cabinet Papers (ďalej C.P) 243 (34), s. 4. Členmi komisie v rokoch boli A. MacDonnell; vojvoda z Devonshire; biskup z Southwarku; Sir K. A. M. Mackenzie; Sir H. Primrose; Sir D. MacAlister; Sir W. G. Granet; H. T. Baker; A. A. Booth; A. Boutwood; J. R. Clynes; S. J. G. Hoare; R. D. Holt; P. E. Matheson; A. E. Shilpey; P. Snowden; G. Wallas; slečna E. S. Haldane a pani L. A. E. Streatfield.

¹⁵ V povojnovej etape došlo k zmene. Ženy dostali príležitosť získať úradnícke pozície. Výsledkom bolo, že od roku 1921 pracovalo na ministerstve v úradníckych postoch 48 žien, v roku 1939 počet vzrástol na 75, štyri z týchto žien slúžili v zahraničí. Prítomnosť žien sa odrazila na zmene pracovnej atmosféry. Jeden diplomat, ktorý sa vrátil po dlhšej dobe zo zahraničia domov povedal, že najväčšia zmena, ktorú vnímal, bolo vidieť dievčatá ako kráčajú chodbami ministerstva s čajovými kanvicami. Iba hŕstka žien menovaných v 20. rokoch 20. storočia dosiahla povýšenie. Kolektív autorov, ref. 2, s. 5-6.

¹⁶ Od 14. júla 1919, keď bol v britskom parlamente predstavený návrh, prebiehala pomerne ostrá debata o podstate tohto zákona na jeho pôde. Poslanci sa nevedeli dohodnúť na presnej formulácii jednotlivých viet.

hovorila, že štátna služba môže tvoriť formálne postupy pre prijatie žien.¹⁷ Navyše tzv. marriage bar ostal v platnosti naďalej.¹⁸ Zachovanie miest pre mužov potvrdilo nariadenie z 23. augusta 1921, ktoré uvádzalo, že v záujme ministra zahraničných vecí všetky miesta v diplomatickej a konzulárnej službe sú vyhradené mužom. Podobné odporúčanie bolo dané aj v ohľade na hospodársku a obchodnú službu.¹⁹

Otázku žien znova otvorila v roku 1931 tzv. Tomlinova komisia.²⁰ Skúmala zloženie, štruktúru a podmienky služby.²¹ Na jednej strane poukázala na rovnosť príležitostí pre ženy pri získavaní vedomostí požadovaných pre jednotlivé funkcie, napr. špecializáciu na históriu, jazyky, medzinárodné vzťahy. Na druhej strane naznačila, že menovanie žien do niektorých krajín by mohlo byť prekážkou, avšak hovorila aj o krajinách, kde by vymenovanie ženy do diplomatickej funkcie nepredstavovalo problém. V záverečnej správe navyše poukázala na ženy, ktoré sa osvedčili na medzinárodnej scéne ako výpomoc delegátov, či odborní poradcovia na zhromaždeniach a konferenciách v Ženeve.²² Hubert Montgomery, asistent tajomníka ministra zahraničia, uviedol celkom rozhodne, že si nemyslí, že prijatie žien do diplomatickej služby by bolo vo verejnom záujme. Bol presvedčený, že ženy budú mať

¹⁷Doslova: „...provided that a notwithstanding anything in this section, His Majesty's may by order in Council authorise regulation to be made providing for and prescribing the mode of the admission of women to the Civil Service of His Majesty and the conditions on which women admitted to that service may be appointed to or continue to hold posts therein and giving power to reserve to men any branch of or posts in the Civil Service in any of His Majesty's possessions overseas, or in any foreign country.” TNA, CAB 24/251, C. P. 243 (34), s. 3.

¹⁸Základ tohto tzv. manželského nariadenia spočíval v pravidle, ktoré vydal Poštový úrad v roku 1875 v nasledovnom znení: „... a married women not being a widow is not eligible for any appointment on the establishment of the Post Office and any single women now in establishment who may marry will be required to resign.” MARTINDALE, Hilda. *Women Servants of the state 1870-1938*. London, 1938, s. 147. Ďalšie ustanovenie z 26. augusta 1920 hovorilo: „1.) All female candidates for any established situation in any of His Majesty's civil establishment shall be unmarried or widows. 2a.) Women appointed to or holding any established situation in any of His Majesty's Civil establishment shall be required to resign their appointments on marriage and to notify their marriage to the Head of their department immediately on its taking place.” TNA, Post War Memoranda (ďalej CAB) 129/12, C. P. 334 (46).

¹⁹TNA, CAB 24/251, C. P. 243 (34), s. 3. Doslovné znenie hore uvedenej klauzuly: „... all post in the Diplomatic service and in Consular service are reserved to men... . All post in the Commercial Diplomatic service and the Trade Commissioner service are reserved to men provided that this reservation in not applicable to the post of Chief Clerk in the respective offices of His Majesty's Trade Commissioners.” MARTINDALE, ref. 18, s. 187-188. Panovalo presvedčenie, že pracujúca žena zanedbáva muža v dôsledku práce, čo znemožňuje založenie rodiny. Popredný člen parlamentu v roku 1933 sir Herbert Austin bol zástancom prepustenia všetkých pracujúcich žien ako riešenia nezamestnanosti. PUGH, Martin. *Women and the Women's Movement in Britain 1914-59*. London, 1959, s. 90.

²⁰Je zaujímavé, že diskusia na tému ženy a diplomacia prebiehala aj na pôde britského parlamentu, napr. v roku 1928 sa členka parlamentu slečna Wilkinsonová opýtala ministra zahraničia A. Chamberlaina, či sa dostala do jeho pozornosti skutočnosť, že súčasťou francúzskej, sovietskej aj bulharskej diplomatickej služby sú ženy. Odpoveď ministra bola priama, že o tejto skutočnosti vie, ale nemyslí si, že zmena britských pravidiel je žiadúca. *The Parliament of the United Kingdom. House of Commons Debates*. Volume 215, 21. 3. 1928, s. 355-6.

²¹Členmi komisie boli Lord Tomlin; vojvodkyňa z Athollu, Sir C. T. Needham; Sir H.Sharp; Sir P. R. Jackson; Sir A. Pownall; J. B. Baillie; W. Cash; F. D. Goldstone; slečna B. A. Gould; slečna M. A. Hamilton; slečna E. M. Lowe; T. E. Naylor; P. J. Pylus; R. Richards a slečna Wintingham.

²²MARTINDALE, ref. 18, s. 188-89.

t'ážku pozíciu pri presadzovaní otázok spojených s prácou diplomata. Problematickú pozíciu videl, napr. v žene v postavení konzula v prístave.²³ Napriek podrobnému skúmaniu komisia nebola schopná vyjadriť jednohlasné stanovisko k predloženej otázke a navrhla ďalšie preštudovanie.²⁴ V júli 1934 na odporúčanie Tomlinovej komisie, ustanovil minister zahraničia novú medziodborovú komisiu skúmajúcu znova otázku prijatia žien do diplomatickej a konzulárnej služby pod vedením Sira Clauda Schustera, stáleho tajomníka kancelára. Bola zložená z predstaviteľov ministerstva zahraničia, ministerstva financií, komisie pre štátnu službu a dvoch žien.²⁵ Vybraní zástupcovia sa stretli na desiatich zasadaniach, vypočuli si ústne svedectvá 40 svedkov, písomné vyhlásenia, vrátane správ a listov všetkých hláv veľvyslanectiev a vyslanectiev v zahraničí, na základe ktorých zhrnuli argumenty pre a proti prijatiu žien.²⁶ Svedkovia, ktorí podali tak písomné, ako aj ústne, svedectvo tak robili s presvedčením, že bude považované za dôvernú, a preto sa vyjadrovali otvorenejšie. Priaznivci uvádzali, že otvorenie služby pre ženy umožní rozšíriť oblasť, z ktorej budú vyberaní kandidáti a pomôže skvalitniť diplomatickú službu. Vyzdvihli nezvyčajný prínos žien robiť akúkoľvek prácu, obzvlášť diplomaciu, hlavne vďaka komunikácii s inými ženami a ženskými spoločnosťami, pripravenosť lepšie odhadnúť skutočnú podstatu veci. Argumenty proti poukazovali na skutočnosť, že existuje mnoho krajín odlišných od Veľkej Británie, kde by bolo pre ženu extrémne ťažké nadviazať kontakty tvoriace veľkú časť diplomacie. Nebezpečenstvo videli v spolupráci žien s mladými mužmi na veľvyslanectve, čo by viedlo k nežiaducim komentárom, predovšetkým v prípade spoločného bývania. Do úvahy takáto situácia pripadala podľa oponentov iba vtedy, ak by všetci úradníci boli výlučne ženy. Navyše dokazovali, že ženy v diplomacii už pôsobia, ako dcéry a manželky diplomatov. Diplomatický zástupca v Berne v tejto súvislosti poznamenal, že manželky v diplomacii zohrávajú dôležitú úlohu, za cenu

²³ MARTINDALE, ref. 18, s. 190.

²⁴ Doslovný záver znel: „*In our view the question whether women should be admitted to these services raises issues of high policy which can only be determined by Your Majesty's Government. We note that this matter was reviewed by them at the time of the passing of the Sex Disqualification (Removal) Act. We think that the question should not be regarded as settled for all time by the decision then reached. Having regard to the time which has since elapsed, we recommended that Your Majesty's Government should again examine the position at an early date.*” MARTINDALE, ref. 18, s. 191-92; TNA, CAB 129/12, C. P. 334/46.

²⁵ Členmi komisie boli: Sir Claud Schuster; Sir Ronald Graham - neskorší veľvyslanec v Ríme; Sir Roderick S. Meiklejohn; Sir James Rae tajomník ministerstva financií; slečna M. Ritson pomocná tajomníčka oddelenia pre zdravie Škótska; slečna M. Martindale riaditeľka ženskej organizácie; Howard Smith pomocník tajomníka ministerstva financií; T. D. Dunlop jeden z hlavných inšpektorov konzulárneho zriadenia a J. W. Nicholls tretí tajomník ministerstva zahraničia. TNA, CAB 24/251, C. P. 243(34); MARTINDALE, ref. 18, s.192.

²⁶ Ústne svedectvo poskytli, napr. baronesa Astorová; Mary Pickfordová; H. G. Chilton veľvyslanec v Buenos Aires; grófká Ganvillová; vikomt Chelwood; slečna M. F. Yates bývalá archivárka britského zastupiteľstva v Havane; vdova po generálnom konzulovi V. MacDonnell a ďalší. Bližšie: TNA, CAB 24/251, C. P. 243(34) Appendix I.

jedného človeka v diplomacii pôsobia dvaja.²⁷ Okrem toho podľa oponentov nebol dôkaz, že existuje podstatná skupina žien, ktoré chcú a sú schopné urobiť vstupné skúšky.²⁸ Všeobecne povedané, námietky proti vstupu žien do diplomacie boli postavené z časti na predsudkoch a z časti na strachu z neznámeho. Podobné argumenty boli uvádzané aj v minulosti ako ospravedlnenie vylúčenia žien z takmer každej funkcie, tak súkromnej ako aj verejnej. Iste boli tam určité ťažkosti špecifické pre tento druh služby, ale nebol dôvod domnievať sa, že budú neprekonateľné.²⁹ Celkový záver komisie: nebola schopná dosiahnuť jednohlasný súlad s jasným odporúčaním pre diplomatickú a konzulárnu službu. Pokiaľ išlo o diplomatickú službu boli štyria členovia toho názoru, že argumenty proti vstupu prevážili tie za vstup žien. Dve ženské členky komisie boli presvedčené, že žena je rovnako spôsobilá ako muž. Dvaja zostávajúci členovia sa vyjadrili v prospech prijatia žien na ohraničené obdobie sedem rokov. V prípade konzulárnej služby šesť členov bolo proti vstupu, dvaja navrhovali limitované zamestnanie žien. Vzhľadom na prevahu negatívnych stanovísk, komisia neodporučila zmeny v prospech žien.³⁰ Vládny kabinet prejednával záverečnú správu komisie 28. novembra 1934. Vyjadril súhlas s publikovaním správy, avšak mala by byť sprevádzaná vládny vyhlásením.³¹ Správa uverejnená až 26. apríla 1936, spoločne s vyhlásením kabinetu. Jasne deklarovala, že nenadišiel čas, aby ženy mohli vstúpiť do diplomatických a konzulárnych služieb s výhodami pre štát alebo pre ženy.³² Hoci je nutné poznamenať, že trvalý záujem o túto otázku prejavovali členovia dolnej komory britského parlamentu.³³

Nové prehodnocovanie vstupu žien do diplomatických štruktúr nastalo až v januári 1942, počas druhého zasadania britského kabinetu. Pod programový bod číslo štyri bola zaradená diplomatická služba s ohľadom na ženy. Minister zahraničných vecí navrhol, hoci bol pripravený zvažovať použitie žien ihneď, odložiť celú problematiku na obdobie po vojne.³⁴ Napriek uvedenému rozhodnutiu v marci 1945 navrhol britskému kabinetu vytvoriť nestrannú komisiu, ktorá by znova preskúmala celú otázku. Mala byť zložená z dvoch žien reprezentujúcich, tak široko

²⁷ Kolektív autorov, ref. 2, s. 7-8.

²⁸ TNA, CAB, 24/251, C. P. 243(34), s. 9.

²⁹ TNA, CAB, 24/251, C. P. 243(34), s. 7-8.

³⁰ Celkové vyjadrenie jednotlivých členov komisie: TNA, CAB 24/251, C. P. 243(34), s. 19-26; MARTINDALE, ref. 18, s. 195-196.

³¹ Návrh vyhlásenia, ktoré malo sprevádzať správu komisie obsahovalo 7 bodov. Bližšie: TNA, CAB 24/260, C. P. 56 (36), s. 2-3; TNA, Interwar Conclusion (ďalej CAB) 23/80, C. P. 43(34), s. 16.

³² Doslova: „... convinced that the time has not yet arrived when women could be employed either in the Consular Service or in the Diplomatic Service with advantage to the State or with profit to women.“ MARTINDALE, ref. 18, s. 196.

³³ TNA, CAB 24/260, C. P. 56(36), s. 1. Niekoľko vlád uznalo význam žien menovaním Mary Agnes Hamilton; pani Swanwick; vojvodkyne z Athollu a Mary Corbett Ashby ako delegátok k Spoločnosti národov. Napriek tomu sa ženská skupina stretla s odporom v byrokracii Spoločnosti národov až na výnimku Rachel Crowdy, ktorá sa stala predsedníčkou sociálnej sekcie. PUGH, ref. 19, s. 107.

³⁴ TNA, Second World War Conclusion (ďalej CAB) 65/25/2, W. M 2(42), s. 10.

ako je to možné, nepredpojatý ženský názor, dvoch členov, ktorí majú skúsenosť s diplomatickou službou v zahraničí a sudcom Najvyššieho súdu ako predsedom. Myslel si, že hore uvedené zloženie komisie poskytne nepredpojatý názor na zložitú otázku vstupu žien a dúfal, že štruktúra je natoľko reprezentatívna, že akékoľvek závery prinesie, budú všeobecne prijaté.³⁵

Britský kabinet na marcovom zasadaní rozoberal návrh ministra zahraničia A. Edena o vstupe žien. Časť prítomných ministrov v súvislosti s predloženým nápadom navrhovala, aby zásady vstupu žien do diplomatickej služby boli ženám priznané okamžite, bez prešetrovania komisiou. V diskusii ale poukazovali na praktické ťažkosti, napr. či aj po sobáší bude ženám umožnené pokračovať v službe, obzvlášť ak sa vydajú za cudzinca alebo iného člena diplomatickej služby. Tieto body, podľa názoru ministrov, potrebovali svedomité zváženie, hlavne s ohľadom na celkový dopad na nábor do služby a následnú výkonnosť. Výsledný pohľad kabinetu bol, že najviac prospešné bude zriadiť komisiu v líniiach, ktoré odporučil minister zahraničia. Vyjadrili však pochybnosti ohľadne navrhovaného predsedu komisie z radov sudcov najvyššieho súdu.³⁶

Predsedom komisie bol v júni 1945 zvolený Sir Ernest Gowers, ktorého príručky o správnom písaní v angličtine sú aj dnes dôležitým čítaním pre nováčikov na ministerstve zahraničia.³⁷ Komisia sa stretla na osemnástich zasadaniach, vypočula ústne svedectvá 46 svedkov, prečítala množstvo písomných vyhlásení. Oboje, tak písomné ako aj ústne svedectvá, boli vnímané ako dôverné. Nemali byť zverejnené, s výnimkou tých, ktoré boli citované v správe.³⁸ Podľa pohľadu komisie, predložená podstata otázky bola odlišná ako pri predchádzajúcich komisiách, keďže vojna spôsobila, že ženy a muži pracovali spolu v mnohých odvetviach. Poukazovala na vysokú vzdelanosť a schopnosti žien pri komunikácii so zahraničnými partnermi. Podľa poskytnutého svedectva muž nemohol spoznať krajiny ako Egypt tak, ako žena. Mohla byť súčasťou oboch svetov, tak mužského ako aj ženského.³⁹ Celkovo komisia vyjadrila presvedčenie, že ženy by mali byť v rovnakej miere schopné spoločne s mužmi vstúpiť do diplomatickej služby. S ohľadom na hore uvedené odporúčanie, avšak s obavou pred neúmerným prílivom ženských regrútov, radila súčasne zaviesť 10% kvótu z celkového počtu novoprijatých pre ženy. Odporúčania boli akceptované

³⁵ TNA, CAB 65/63/20, W. P. 165(45).

³⁶ TNA, CAB 65/49/33, W. M. 33(45).

³⁷ TNA, CAB 129/7, C. P. 70(46). Ďalšími členmi boli: T. D. Dunlop, Dorothy M. Elliot, Angela O. Limerick, Guy Locock, Ethel Strudwick, Joyce Yecken.

³⁸ Ústne svedectvo podali, napr: Sir Maurice Peterson – veľvyslanec v Turecku; Sir Reader Bullard – veľvyslanec v Iráne; pani E. F. W. Besley – manželka úradníka diplomatickej služby; K. G. Grubb – minister pre informácie; Sir Alexander Cadogan – stály tajomník ministra zahraničia; F. T. A. Ashton Gwatkin, pani J. M. Troutbeck – manželka diplomatického úradníka; Ethel E. Wood a ďalší. TNA, CAB 129/7, C. P. 70(46), s. 13-14.

³⁹ Kolektív autorov, ref. 2, s. 11-12.

20. februára 1946.⁴⁰ Hoci sa otvorila cesta pre vstup prvých žien do diplomatických služieb, platové otázky ostali rozdielne až do začiatku 60. rokov 20. storočia.⁴¹

Women and British Diplomacy

Women have acted at British Foreign Office since his creation in 1782. First as housekeepers later also as typists. Only since 1946 was allowed to women to enter the diplomatic service and represent country abroad. Nevertheless first British woman was nominated as leader of diplomatic mission only in 1973. Male colleagues had been refusing equal position for women in diplomatic service. It was claimed, that women were not able to keep secret or authority. Although after removing and abolition of some legal arrangements, for example so called matrimonial arrangement, conditions improved, women remain minority in leading diplomatic positions. Article offers overview of women activities and positions in British diplomacy in 20th century.

⁴⁰ V rokoch 1945 – 1946 pracovalo na ministerstve zahraničia v administratívnej oblasti 29 žien. Slúžili ako dočasné asistentky vedúcich oddelení, tri z nich v zahraničí, dve ako tretí tajomník a jedna ako vicekonzul. Neskôršie zahŕňali také významné ženy ako Freya Stark (Irak a Taliansko), Nancy (Ann) Lambton (Perzia), and Elizabeth Wiskemann (Švajčiarsko). TNA, CAB 129/7, C. P. 70 (46); TNA, CAB 129/7, C. P. 70(46); TNA, CAB 129/7, C. P. 70(46).

⁴¹ Kolektív autorov, ref. 2, s. 12-13.

LIST GUSTAVA STRESEMANNA BÝVALÉMU KORUNNÉMU PRINCOVI – INTERPRETAČNÉ MOŽNOSTI DOKUMENTU

ALENA FERIANCOVÁ

FERIANCOVÁ, ALENA. Gustav Stresemann's letter to former crown prince – interpretation opportunities. In *Prameň – jeho funkcia, význam, interpretácia a limity v historickom výskume*. Nitra, 2010, pp. 171-181.

The Gustav Stresemann letter to former crown prince belongs to frequently analyzed and interpreted documents. This document has become synonymous to insincerity of German foreign policy and German revisionist efforts. The letter dated autumn 1925 was written by German foreign minister and addressed to former crown prince. In this document on several pages Stresemann explained long-time perspectives and aims of German foreign policy. According to the content of this letter, the aims of German foreign policy were far away from the understanding policy, which was officially preferred by Stresemann in this period. Thanks to circumstances under that the letter was published and further facts a legend has been created round this document. Legend claiming that the document has revealing character. What are the interpretation possibilities of this document known longer than fifty years?

KEYWORDS: German foreign policy, letter to crown prince, 1925, Gustav Stresemann

Gustav Stresemann (1878 – 1929) – nemecký politik a dlhoročný nemecký minister zahraničných vecí bol protichodne hodnotený už počas svojho života. Obraz tohto politika prešiel počas jeho života, a najmä po jeho smrti, početnými zmenami. Muž, ktorý zastával posty nemeckého kancelára, a niekoľko rokov nepretržite post nemeckého ministra zahraničných vecí, držiteľ Nobelovej ceny mieru, si zaslúžil za svojho života uznanie, ale aj kritiku. V časoch nacizmu zaznávaný, po druhej svetovej

vojne stotožnený s „veľkým Európanom“.¹ V súčasnosti stoja pred odborníkmi neustále otázniky a nezodpovedané otázky.

Už niekoľko rokov po smrti sa okolo Stresemanna začali vytvárať legendy. Prvý obraz, s ktorým bol stotožnený krátko po smrti, bol ten, ktorý nad priepasťou balansujúca Weimarská republika potrebovala – obraz človeka, ktorý prešiel razantným prerodom od anexionalistu² k nadšenému stúpecovi republiky. Prerod „zo šavla wilhelmskej monarchie k Pavlovi weimarskej demokracie“³ udržiaval nádej na záchranu demokracie v Nemecku. Republika v týchto časoch potrebovala obhajcu a Stresemann mal na to početné predpoklady. V roku 1923 sa ujal postu ministra zahraničných vecí a zotrval na ňom až do svojej smrti 3. októbra 1929. Politika Nemecka bola natoľko spätá s jeho menom, že sa dokonca hovorí o Stresemannovej ére,⁴ hoci bol iba ministrom zahraničných vecí. Môže byť považované za paradox, že človek, ktorý nikdy nepopieral svoju náklonnosť a sympatie voči monarchii, sa stal akýmsi symbolom a zároveň aj martýrom nemeckej demokracie.

Je stále otázne, či Stresemannovo zmierenie s republikou bolo úprimné a z presvedčenia, alebo to bola z jeho strany povrchná a účelová akceptácia republiky. Na jednej strane je chápaný ako republikán z rozumu (*Vernunftrepublikaner*), ktorý však vo vnútri zostal monarchistom, pre iných sa krok za krokom úprimne stotožnil s republikou. Podobne je tomu aj pri úvahách o cieľoch a smerovaní nemeckej zahraničnej politiky. V súčasnosti sa odborná verejnosť viac menej zhoduje na tom, že Gustav Stresemann sa použitím prostriedkov, ktoré ponúkal povojnový poriadok, usiloval, aby sa Nemecko opäť vrátilo do veľmocenskej pozície. Rezignoval na možnosť využitia vojny ako prostriedku na dosiahnutie cieľov, ale nerezignoval na

¹ KOLB, Eberhard. Das Stresemannbild im Wandel der Zeit. In HEIN, Dieter – HILDEBRAND, Klaus – SCHULZ, Andreas (eds.). *Historie und Leben : der Historiker als Wissenschaftler und Zeitgenosse*. München : Oldenbourg Verlag, 2006, s. 573-586, tu s. 573.

² Gustav Stresemann, tak ako mnohí nemeckí politici, bol v čase prvej svetovej vojny zástancom rozšírenia nemeckého územia a územných anexií na úkor susedných štátov. Jeho vyjadrenia boli ohnivé a nenechávali na pochybnostiach, že stojí na platforme nemeckej monarchie a stotožňuje sa s nemeckými vojenskými cieľmi a prostriedkami, ktoré boli používané. V čase prvej svetovej vojny získal aj poslanecký mandát v Reichstagu a jeho vyjadrenia ohľadom nemeckých vojnových cieľov boli zároveň vyjadreniami poslanca. V pozícii poslanca nebol začiatočníkom, jeho prvý poslanecký mandát v Reichstagu bol v rokoch 1907 – 1912. Druhýkrát sa stal poslancom v roku 1914. O jeho stanoviskách výstižne vypovedajú jeho prejavy z tohto obdobia. STRESEMANN, Gustav. *Macht und Freiheit*. Halle : Carl Marhold, 1918. Práve jeho postoje počas prvej svetovej vojny sa stali neskôr základom pochybností o úprimnosti Stresemannových cieľov a zámerov v oblasti zahraničnej politiky.

³ KOLB, ref. 1, s. 575.

⁴ KOLB, Eberhard. *Die Weimarer Republik. Grundriss der Geschichte*. München : Oldenbourg, 2002, s. 65. HILDEBRAND, Klaus. *Das vergangene Reich : deutsche Außenpolitik von Bismarck bis Hitler 1871-1945*. Stuttgart : Deutsche Verlags-Anstalt, 1995, s. 438. KRÜGER, Peter. *Die Aussenpolitik der Republik von Weimar*. Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1985, s. 207. DOLEZEL, Stephan. Die deutsch-tschechoslowakischen Beziehungen von ihren Anfang bis zum Ausgang der Ära Stresemann (1918-1929). In BOSL, Karl (ed.). *Die demokratisch-parlamentarische Struktur der Ersten Tschechoslowakischen Republik*. München; Wien : Oldenbourg, 1975, s. 225-246.

snahu o to, aby jeho krajina bola opätovne začlenená medzi veľmoci.⁵ Neustále otázky ohľadne jeho osoby sú pochopiteľné. Odborníci dostali až s odstupom času príležitosť zhodnotiť osobnosť a politiku G. Stresemanna⁶ s využitím archívnych materiálov.⁷ Pre hodnotenie krokov G. Stresemanna je potrebné pripomenúť niekoľko súvislostí. Bol to muž, ktorý sa narodil v cisárskom Nemecku. Jeho rodina si nemohla sťažovať na zlé pomery a vyhliadky na kariéru mal slušné aj za týchto podmienok. V týchto súvislostiach sa v inom svetle ukazujú Stresemannove postoje a sympatie pre monarchiu. Pokiaľ ide o sympatie pre monarchiu, nebol vo svojej vlasti zďaleka výnimkou. Na druhej strane, Stresemann republiku akceptoval ako fakt a v rámci nových pomerov sa snažil získať pre svoju krajinu ako jej zástupca výhody.⁸ Častá otázka, s ktorou sa možno v literatúre o Stresemanovi stretnúť: bol nacionalista alebo Európan? Oportunista alebo idealista? Aké boli „skutočné“ ciele jeho zahraničnej politiky? V týchto úvahách zohral významnú úlohu list korunnému princovi. V súčasnosti historici už nie sú odkázaní na kusé informácie, k dispozícii je enormné množstvo prameňov, ale list korunnému princovi zohráva naďalej poprednú úlohu.

Čo je list korunnému princovi? Je to súkromný list G. Stresemanna bývalému korunnému princovi Friedrichovi Wilhelmovi s dátumom 7. 9. 1925. Nemecký minister odpovedal na list, ktorý mu napísal bývalý následník trónu niekoľko dní pred tým. Friedrich Wilhelm sa vyjadril k udalostiam, ktoré dominovali medzinárodnej scéne roku 1925 a mali mať zásadný vplyv na postavenie Nemecka. V liste vyjadril „závažné obavy“ zo vstupu Nemecka do Spoločnosti národov⁹ a niektorých súvislostí týkajúcich sa plánovaných rokovaní o rýnskom garančnom pakte, ktoré mali prebehnúť už o necelý mesiac. Vo svojej odpovedi Stresemann podrobne analyzoval situáciu Nemecka na medzinárodnej scéne a zároveň zhodnotil budúce perspektívy

⁵ NIEDHART, Gottfried. Aussenminister Stresemann und die ökonomische Variante deutscher Machtpolitik. In POHL, Karl Heinrich (ed.). *Politiker und Bürger : Gustav Stresemann und seine Zeit*. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, s. 229-242, tu s. 242. BAECHLER, Christian. Gustav Stresemann (1878-1929). Einige Überlegungen über den Politiker und seine Politik. In Ibidem, s. 64-85, tu s. 65.

⁶ O živote G. Stresemanna je k dispozícii niekoľko prác, ktoré sa venujú rôznym aspektom jeho života. Okrem vyššie uvedenej kolektívnej monografie pripravenej pod vedením K. H. Pohla, možno spomenúť aj niektoré ďalšie: KOLB, Eberhard. *Gustav Stresemann*. München : C. H. Beck, 2003. WRIGHT, Jonathan. *Gustav Stresemann : Weimar's greatest statesman*. Oxford : Oxford University Press, 2002. BERG, Manfred. *Gustav Stresemann : eine politische Karriere zwischen Reich und Republik*. Göttingen : Muster-Schmidt, 1992. KOSZYK, Kurt. *Gustav Stresemann : der kaisertreue Demokrat*. Köln : Kiepenheuer & Witsch, 1989.

⁷ KOLB, ref. 1, s. 573.

⁸ KOLB, ref. 4, s. 65. Eberhard Kolb sa domnieva, že Stresemann, tak ako jeho súčasníci, viedol nacionalistickú zahraničnú politiku čo v nemeckých podmienkach znamenalo revizionistickú politiku.

⁹ List bývalého následníka trónu mal dátum 28.8.1925. Stresemannova odpoveď, v kompletnom znení, aj s uvedením pôvodne vynechaných pasáží je publikovaná napr. *Akten zur deutschen auswärtigen Politik* (ďalej ADAP), séria A, 1918-1925, zv. XIV, dok. 52, s. 139-142.

a „ciele“ zahraničnej politiky. Pri tejto príležitosti nemecký minister interpretoval svoje počiny vo funkcii ako politickú nevyhnutnosť – či už išlo o uzatvorenie rýnskeho garančného paktu, alebo vstup Nemecka do Spoločenosti národov.

List sa dostal do povedomia verejnosti na niekoľkokrát. Najskôr boli niektoré jeho časti v roku 1932 uverejnené vo francúzskych novinách. Následne v tom istom roku sa jeho neúplné znenie ocitlo v druhom zväzku Stresemannovho politického odkazu – *Vermächtnis*.¹⁰ Kompletne bol publikovaný na konci 50-tych rokov dvadsiateho storočia. Vďaka okolnostiam za akých bol list napísaný, za akých bol publikovaný a slovným spojeniam, ktoré Stresemann použil, sa okolo neho vytvorila aura tajného dokumentu s odhaľujúcim charakterom, ktorý má „kľúčový“ význam pre štúdium nemeckej zahraničnej politiky.

Za akých okolností bol list napísaný? List bol odpoveďou na list bývalého korunného princa. Stresemann Friedrichovi Wilhelmovi pripisoval vlastnosti, ktoré postrádal u jeho otca, bývalého cisára Wilhelma II. Považoval ho za perspektívnejšieho a schopnejšieho. Nemožno tiež úplne vylúčiť, že Stresemann sa nikdy definitívne nevzdal možnosti, že by sa Hohenzollernovci mohli vrátiť na trón.¹¹ Už samotné oslovenie, ktoré nemecký minister zahraničných vecí v liste použil – „*naša cisárska výsosť*“ – naznačuje nadštandardnú úctu k tomuto členovi bývalého vládnuceho rodu. Bývalého korunného princa si vážil aj osobne a tieto sympatie neskrýval. Bol to predsa práve Stresemann, kto sa za neho zaručil a zaistil, aby mu bol povolený návrat do Nemecka z holandského exilu na jeseň 1923.¹² Nebol to ani prvý písomný kontakt medzi týmito dvoma mužmi.

Okrem týchto pohnútok, ktoré by sa dali charakterizovať ako osobné, úlohu zohralo niekoľko politických okolností. Na konci leta 1925 sa Stresemann nachádzal v nezávideniahodnej vnútropolitickej situácii. Ako skúsený politik vedel, že je potrebné brať ohľad na republikánov, ale aj na monarchistov. Stresemann nepochybne uznával akúsi symboliku, ktorú mohli Hohenzollernovci stelesňovať pre Nemecko, na druhej strane je neľahké predpokladať, že práve bývalému korunnému princovi by „odhalil“ svoje ciele a zámary bezo zvyšku a úplne. Dôvod, prečo sa Stresemann rozhodol konať takýmto spôsobom, bol pravdepodobne mix osobných sympatií a politickej kalkulácie. Z dlhodobého hľadiska sa dalo predpokladať, že takýmto

¹⁰ Neúplné znenie listu STRESEMANN, Gustav. *Vermächtnis : Nachlass in drei Bänden*. Berlin : Ullstein, 1932, zv. II, s. 553-555.

¹¹ WRIGHT, ref. 6, s. 232.

¹² K návratu korunného princa na nemeckú pôdu por. KUBŮ, Eduard. *Německo – zahraničně politické dilema Edvarda Beneše*. Praha : Karolinum, 1994, s. 122-127. HEIDEKING, Jürgen. Das Ende der Sanktionspolitik. Die Alliierten Mächte und die Rückkehr des deutschen Kronprinzen im November 1923. In *Francia*, 1980, roč. 7, s. 365-400. MAYER, Karl J. *Die Weimarer Republik und das Problem der Sicherheit in den deutsch-französischen Beziehungen 1918-1925*. Frankfurt am Main : Peter Lang, 1990, s. 177-180.

postupom získa aj akúsi výhodu a princovu vďačnosť. Takýmto spôsobom sa Stresemann mohol tiež pokúsiť ovplyvniť svojich politických konkurentov a niektorých protivníkov, pretože jeho pozícia tesne pred začiatkom locarnských rokovaní to vyžadovala. V priebehu leta 1925 sa Stresemann stal cieľom kampane nemeckých strán stojacich na pravej strane politického spektra.¹³ List mohol byť snahou o obrúsenie hrán tejto kritiky¹⁴ a úsilím o pôsobenie na prezidenta P. Hindenburga a kruhy stojace okolo neho a sympatizujúce s korunným princom.¹⁵ Uvedené skupiny dlhodobo vyjadrovali pochybnosti o smerovaní nemeckej zahraničnej politiky. Významný podiel na chápaní tohto dokumentu mala skutočnosť, že v čase, keď sa jeho, ešte neúplné znenie, v roku 1932 dostalo na verejnosť, bola pozícia korunného princa už značne odlišná. Kým za Stresemannovho života sa držal v úzadí, po jeho smrti začal byť politicky aktívnejší, v rokoch 1932/1933 sa otvorenie prihlásil k antirepublikánskym silám a dokonca podporil kandidatúru A. Hitlera na funkciu prezidenta vo voľbách v apríli 1932.¹⁶ To mohlo vrhať aj iné svetlo na Stresemanna, ktorý sa v liste akoby identifikoval s postojom korunného princa.

Okolnosti publikovania neúplného znenia v roku 1932. V máji 1932 sa úryvky Stresemannovho listu objavili na stránkach novín v Nemecku a následne aj vo Francúzsku. Keďže vo Francúzsku práve prebiehal predvolebný boj, vzbudil text pozornosť.¹⁷ Pobúrenie vyvolala pasáž, v ktorej sa Stresemann odvolával na Metternichov výrok z roku 1809 a uviedol, že nemecká politika bude musieť v nasledujúcom období „*finassieren*“ – (balamutiť, kamuflovať, lavírovať, používať triky) – a vyhýbať sa veľkým rozhodnutiam, pretože aktuálna situácia nedovoľovala Nemecku konať inak.¹⁸ V centre pozornosti sa objavilo práve slovíčko *finassieren*, ktoré však, ako bolo poukázané aj v odbornej literatúre, má vo francúzštine silnejší význam ako v nemčine a viacej inklinuje k negatívnej interpretácii.¹⁹ Okrem toho malo byť pre Nemecko dôležité oslobodenie okupovaných území spod cudzej nadvlády. „*Najskôr sa musíme zbaviť toho, čo nás škrtí*,“²⁰ uviedol v tejto súvislosti. Už toto neúplné znenie dokumentu vyvolalo silnú reakciu, najmä vo Francúzsku.²¹ Nečudo, že podobné vyjadrenia vyvolali pochybnosti o Stresemannovi. Stresemann spolu s A. Briandom

¹³ BAECHLER, ref. 5, s. 63.

¹⁴ BLESSING, Ralph. *Der mögliche Frieden : Modernisierung der Aussenpolitik und die deutsch-französischen Beziehungen 1923-1929*. München : Oldenbourg, 2008, s. 237.

¹⁵ KOLB, ref. 6, s. 107.

¹⁶ JONAS, Klaus. *The Life of Crown Prince William*. London : Routledge, 1961.

¹⁷ KOLB, ref. 1, s. 576.

¹⁸ ADAP, ref. 9, dok. 52, s. 142. Príslušná pasáž mala takéto znenie: „*Deshalb wird die deutsche Politik, wie Metternich von Österreich wohl nach 1809 sagte, in dieser Beziehung zunächst darin bestehen müssen, zu finassieren und den grossen Entscheidungen auszuweichen.*“

¹⁹ KOLB, ref. 1, s. 576.

²⁰ ADAP, ref. 9, dok. 52, s. 142. „*Wir müssen den Würger erst vom Halse haben.*“

²¹ KOLB, ref. 6, s. 107.

boli považovaní za symboly politiky porozumenia a zmierania medzi Nemeckom a Francúzskom. Teraz sa už pri povrchnom oboznámení s dokumentom mohlo zdať, že Stresemann niečo skrýval a Briand sa vlastne dal „nachytať“. Pre úplnosť však treba dodať, že Stresemann podobné emotívne vyjadrenia a slovné spojenia nepoužil prvýkrát.²²

V roku 1932 boli vydané prvé dva zväzky Stresemannovho „odkazu – *Vermächtnis*“ – starostlivo vybraných denníkových poznámok, prejavov a záznamov, najmä z čias pôsobenia vo funkcii ministra. Už v ďalšom roku vyšiel tretí zväzok. *Vermächtnis* dodnes patrí k najdôležitejším zdrojom informácií o názoroch a postojoch G. Stresemanna. Zostavil ho Henry Bernhard – Stresemannov dlhoročný spolupracovník a blízky človek, ktorý dlhé roky pôsobil ako vedúci jeho kancelárie. Po Stresemannovej smrti mu jeho rodina zverila politikove písomnosti. Až do sprístupnenia fondov nemeckého ministerstva zahraničných vecí a fondu Stresemannova pozostalosť (*Nachlass Stresemann*) bola Bernhardom publikovaná trilógia najrelevantnejším výberom materiálu týkajúceho sa Stresemannovej osobnosti. Až sprístupnenie archívnych fondov ukázalo, že pôvodný text uverejnený vo *Vermächtnise*, bol účelovo upravený, niekedy boli dokonca niektoré informácie nesprávne.²³ Kritériá, ktoré Bernhard pre *Vermächtnis* zvolil možno označiť za kontroverzné, pri zostavovaní dokumentov došlo k viacerým pochybeniam.²⁴ Niektoré pasáže boli z pôvodného textu vynechané z toho dôvodu, aby nebol poškodený Stresemannov obraz demokratického politika, ako aj preto, aby „neutrpelo“ nemecko-francúzske porozumenie. Podiel na definitívnom výzore *Vermächtnisu* mal fakt, že Bernhardov výber dokumentov bol prezretý jedným z blízkych Briandových spolupracovníkov – najmä tie pasáže, ktoré sa týkali nemecko-francúzskeho priateľstva.²⁵

List korunnému princovi patril k tým, ktoré, ako sa neskôr ukázalo, boli poopravené a niektoré pasáže boli úmyselne vynechané. Publikovaním listu, hoci bol text neúplný, sa objavil „dôkaz“ o dvojstrannosti a nepriehľadnosti nemeckej zahraničnej politiky. To znamenalo diskreditáciu politiky porozumenia. Táto skutočnosť zodpovedala zmenám v Európe, ktorých bol v priebehu roku 1932 kontinent svedkom. Dvaja hlavní protagonisti politiky porozumenia boli mŕtvi a vôľa na pokračovanie v nastúpenej ceste sa zmenšovala. Odporcovia Brianda a jeho politiky mali dôkaz dvojtvárnosti Stresemannovej politiky. Vo Francúzsku sa začal vytvárať obraz Stresemanna, ktorý podviedol naivného Brianda, a ktorý v skutočnosti pripravil

²² Ibidem, s. 108.

²³ GATZKE, Hans W. Gustav Stresemann : A bibliographical article. In *The Journal of Modern History*, 1964, roč. 36, č. 1, s. 1-13, tu s. 4.

²⁴ MICHALKA, Wolfgang. Stresemann im Lichte seiner gegenwärtigen Biographien : Stresemann aus deutscher Sicht. In POHL, ref. 5, s. 267-289, tu s. 270.

²⁵ KOLB, ref. 1, s. 576.

cestu pre Hitlera. Od kritiky Stresemanna nebolo ďaleko ku kritike celej nemeckej zahraničnej politiky. Došlo k spochybneniu Stresemannovej dôveryhodnosti nie len medzi francúzskymi politikmi, ale aj na verejnosti.²⁶ Na druhej strane, v Nemecku sa po druhej svetovej vojne vytvorila iná stresemannovská legenda, ktorú Nemecko po trpkých skúsenostiach s hneďou diktatúrou potrebovalo – legenda o politikovi a demokratovi, ktorý by bol Nemecko zachránil, ak by dlhšie žil.²⁷ Po vojne Nemecko potrebovalo symboly a Stresemann sa stal symbolom a vytvorili sa okolo neho početné legendy.²⁸ Ohľadne listu pre korunného princa sa začali vytvárať mýty o jeho kľúčovom význame, výnimočnosti a odhaľujúcom charakte.

Publikovanie úplného znenia listu korunnému princovi. Kompletné znenie listu bolo publikované až na konci 50-tych rokov 20. storočia. Vtedy boli zverejnené okrem iného pasáže, ktoré boli v roku 1932 úmyselne vynechané. Najdôležitejšia je pasáž, kde sú popísané nasledujúce kroky nemeckej zahraničnej politiky. Konkrétne ide o tri kroky: 1. vyriešenie reparačnej otázky a zaistenie mieru ako predpokladu preto, aby Nemecko mohlo opäť získať moc. 2. ochrana Nemcov žijúcich v zahraničí, konkrétne Stresemann písal o 10-12 miliónoch Nemcov, ktorí za existujúcich okolností žili pod jarmom cudzích krajín 3. „*Korektúra východných hraníc Nemecka: znovuzískanie Gdaňska, poľského koridoru a korigovanie hraníc v oblasti horného Sliežka (Oberschlesien)*“.²⁹ Publikovanie znenia listu vyvolalo spory o Stresemannových zámeroch, pretože na prvý pohľad odhaľoval akúsi „*skrytú agendu jeho zahraničnej politiky*“.³⁰ Toto stanovisko podporoval aj fakt, že Bernhard list do *Vermächtnisu* síce zaradil, ale v neúplnom znení. To mohlo vyvolať dojem, že sa snažil niečo „zatajiť“. Po prečítaní dokumentu sa dá len ťažko ubrániť dojmu, že Stresemann, ak by mohol a ak by boli okolnosti iné, konal by na poste ministra zahraničných vecí inak. Garančný pakt, ktorý mal byť uzatvorený, vyhodnotil ako reálno-politickú nutnosť, rovnako ako vstup Nemecka do Spoločnosti národov, s odôvodnením, že Nemecko nedisponuje vojenskými prostriedkami a nemôže si vyberať medzi východom a západom. Neprekvapuje, že podobné vyjadrenia od jedného z hlavných protagonistov politiky porozumenia, ktoré napísal krátko pred konferenciou v Locarne, vyvolali ohlas a list býva jedným z hlavných argumentov revizionistického úsilia nemeckej zahraničnej politiky. Je však obsah týchto konkrétnych riadkov naozaj

²⁶ MÜLLER, Guido. *Europäische Gesellschaftsbeziehungen nach dem Ersten Weltkrieg*. München : Oldenbourg Verlag, 2005, s. 273.

²⁷ BAECHLER, ref. 5, s. 65.

²⁸ Vnímanie Stresemanna najmä v rokoch 1929 – 1963 por. KÖRBER, Andreas. *Gustav Stresemann als Europäer, Patriot, Wegbereiter und potentieller Verbinder Hitlers*. Hamburg : Krämer, 1999.

²⁹ ADAP, ref. 9, dok. 52, s. 140.

³⁰ WRIGHT, ref. 6, s. 327.

„odhaľujúci“? Stresemann sa netajil snahou o ochranu nemeckých menšín vo svete³¹ a nevzdal sa nádeje na revíziu nemecko-poľskej hranice. Za existujúceho stavu a pozície Nemecka sa však predpokladala skôr revízia prostredníctvom ekonomického tlaku ako použitím vojenskej sily.

List korunnému princovi ako prelomový dokument pri štúdiu nemeckej zahraničnej politiky? Dojem, ktorý list vytvoril, evokoval, akoby kroky Nemecka boli neúprimné a iba čakalo na zlepšenie svojej vojenskej situácie, aby mohlo spochybniť základ povojnového usporiadania Európy. Po publikovaní sa okolo listu korunnému princovi vytvorila legenda o jeho „odhaľujúcom charaktere“. Zhrňme teda: Stresemann na list odpovedal človeku, ku ktorému mal osobné sympatie, a ktorý mal isté prepojenie na pravicové kruhy nemeckého politického spektra, ktoré práve v čase písania listu neboli Stresemannovi priaznivo naklonené. Myšlienky, ktoré sa v dokumente objavili vyslovil aj v iných súvislostiach. Najmä pokiaľ išlo o ochranu nemeckých menšín vo svete, opakovane na verejnosti hovoril o nutnosti dôslednejšieho zastávania sa práv nemeckých menšín. Podobne sa však vyjadroval aj o potrebe revízie hraníc Nemecka na východe. List nepochybne na prvý pohľad stavia ciele a kroky nemeckej zahraničnej politiky do iného svetla. Je napísaný rečou, na ktorú Stresemannovi poslucháči neboli zvyknutí, hoci príležitostne sa nechal strhnúť aj k silne emocionálnym prejavom.³²

Možno spochybniť názor, že išlo o tajný dokument, ktorý priniesol zásadne viacej svetla do otázok týkajúcich sa nemeckej zahraničnej politiky a teda má „odhaľujúci“ charakter. Vytvorili sa okolo neho početné legendy, ale napriek tomu nemožno súhlasiť, že by mal prelomový obsah. List korunnému princovi sa stal akýmsi „zhmotnením“ nemeckej revizionistickej politiky a jej pádnym „dôkazom“. Nezostáva však iné ako konštatovanie, že ide o dokument často preceňovaný, význam ktorého je nadnesený. Nepochybne nemalý podiel na „závažnosti“ akú získal zohral fakt, že bol publikovaný v neúplnom znení, a ďalšie okolnosti, ktoré ho zahŕňovali rúškom tajomstva a vytvárali prostredie pre podozrenia. Okolo listu sa vyvinula „aura“ kľúčového dokumentu s výnimočnou výpovednou hodnotou. Aj súčasní autori poukazujú na to, Stresemann ovládal rečnicke umenie a často používal argumenty svojich oponentov a vyvolával tak dojem, že s nimi súhlasí, alebo že im rozumie. Vo svojich partneroch často vzbudzoval dojem, akoby vzhľadom na reálnu politickú

³¹ V októbri 1924 sa napr. Stresemann pri rozhovore o potenciálnom vstupe Nemecka do SN vyjadril: „*Miliony Němců žijí ve státech, na které Společnost Národů má vliv. A boj za práva těchto německých menšin jest věc, která se dotýká i životních zájmů Německa.*“ Por. *Zabranění politika 1925*, s. 743-747. Krátko po ukončení rokovaní v Locarne označil chránenie záujmov nemeckých menšín vo svete v rámci očakávaného členstva Nemecka v Spoločnosti národov za najkrajšiu úlohu nemeckého zástupcu v Ženeve. Politisches Archiv des Auswärtigen Amts Berlin (PAAA), fond Nachlass Stresemann, zv. 31, sign. H160352-393, Stresemannov prejav 23.10.1925.

³² WRIGHT, Jonathan. Die Maske: Stresemanns politische Persona. In POHL, ref. 5, s. 41-63, tu s. 59

situáciu bol nútený konať inak, než by konal, keby mohol jednat iba na základe vlastného presvedčenia. List sa môže zdať jedinečný aj preto, že má nádych osobných úvah. Charakter listu je iný, rovnako tón, na aký bola zvyknutá verejnosť, ale aj historici. Pri skúmaní materiálov, ktoré sú k osobnosti Stresemanna k dispozícii je zrejmé, že väčšinou ide o materiály úradnej proveniencie, či oficiálne prejavy. Napriek množstvu materiálov úradnej proveniencie, spisov, poznámok a prejavov, dosť málo vieme o Stresemannovi ako o súkromnej osobe a jeho individuálnych úvahách.³³ Rúško tajomstva podporuje aj skutočnosť, že list na záver nie je podpísaný. To Stresemann ozrejmil. Nechcel kompromitovať ani seba ako autora, ani príjemcu listu v prípade, ak by padol do cudzích rúk. Takisto ešte podčiarkol, že z pochopiteľných dôvodov musel vo svojich vyjadreniach v tomto liste zachovať veľkú zdržanlivosť (!). Ak by Wilhelm mal záujem sa s ním o týchto otázkach porozprávať, bol mu k dispozícii.³⁴ Po publikovaní celého znenia listu to ešte mohlo zväčšiť pochybnosti o Stresemannovi.

Riziká precenenia dokumentu: prílišné upínanie sa na jeden dokument v sebe skrýva riziká. Popísaný príklad poukazuje na riziká a úskalia práce historika. Cieľom príspevku nie je poskytnúť možnú novú interpretáciu, ako skôr na konkrétnom príklade poukázať na úskalia interpretácie a jej limity. Je zrejmé, že Stresemann počas svojho života prešiel niekoľkokrát zmenou postojov a nie je jednoduché zhodnotiť jeho aktivity. Vďaka novším prácam založeným na archívnom výskume interpretácia veľkého Európana dostala postupne slabiny a bola nahradená „reálnejším“ obrazom tohto politika.³⁵ Nesporne je viac ako ťažké vysloviť definitívny a konečný súd nad tým, aký Stresemann bol, aké boli jeho politické ciele a či vôbec existovali nejaké „skutočné“ ciele stresemannovskej zahraničnej politiky. Pri tejto otázke sme viac-menej odkázaní na hypotézy a rozličné varianty, pretože samotná povaha prameňa nám neumožňuje vyčerpať a získať všetky informácie, o ktoré by mal historik záujem. Pramene, ktoré sú k dispozícii nám umožňujú konštatovanie toho, čo Stresemann dosiahol a umožňujú formulovať hypotézy. Jeho smrť tesne pred tým, ako sa Nemecko začalo rútiť do záhuby vyvoláva otázku, ktorú historici nemajú práve v obľube: čo by bolo keby? Pokračoval by Stresemann v politike porozumenia? Alebo by sa vrátil ku klasickej politike mocenskej, tak ako to bolo naznačené v liste korunnému princovi?

³³ BAECHLER, ref. 5, s. 79.

³⁴ „...daß ich mir natürlich in allen meinen Äußerungen eine große Zurückhaltung auferlegen muß. Wollen E.K.H mir Gelegenheit geben, über diese Fragen, die demnächst ja zur Entscheidung drängen, in einer ruhigen Stunde sprechen zu können, so stehe ich gern zur Verfügung.“ ADAP, ref. 9, dok. 52, s. 142.

³⁵ KÖRBER, Andreas. Der Stresemann-Film in der öffentlichen Erinnerung an Gustav Stresemann. POHL, ref. 5, s. 243-266, tu s. 258.

List korunnému princovi živil presvedčenie o tom, že úmysly ministra zahraničných vecí neboli čestné. Stresemannova pozícia a autorita bola chápaná natoľko jednoznačne, že ak sa spochybnili úmysly Stresemanna, spochybnili sa aj úmysly celého Nemecka – akási inkorporácia, až personalizovanie Stresemanna s Nemeckom – ak Stresemann nedefinoval svoje úmysly čestne, tak úmysly Nemecka nie sú čestné. Sám Stresemann svojimi výrokmi prispieval k tomu, že dodnes jeho hodnotenie nie je jednoznačné. Skôr, než by tento list niečo expresis verbis „odhaľoval“, s nadsádzkou vyjadroval Stresemannove názory, s ktorými sa v konečnom dôsledku neskrýval a za použitia rôznych formulácií ich prezentoval ako v súkromných rozhovoroch, tak v niektorých prejavoch. Intenzita a farebnosť sa rôzniла, ale to už súvisí s rečníckym umením a umením voliť slová pred publikom, pre ktoré sú určené. Stresemann ovládal umenie presvedčiť, získať poslucháčov na svoju stranu. Neraz chladným, možno až vypočítavým pragmatizmom. Odpovede na mnohé otázky, ktoré sa týkajú Stresemanna môžu byť často iba hypotézami, niekedy dokonca iba špekuláciami. Napriek tomu, že v tomto prípade je už k dispozícii dostatočný časový odstup, k jednotnému stanovisku sa nepodarilo dostať a dokument sa znova a znova stretáva so záujmom odbornej verejnosti. Nie len ľudia či udalosti prechádzajú rozličnou interpretáciou, ale ako sme mohli vidieť na tomto príklade, aj okolo dokumentov sa vytvárajú legendy, ktoré sa niekedy neľahko zbavujú nánosu výnimočnosti či špeciálnosti. Je nepravdepodobné, že by sme práve na podklade listu pre korunného princa odhalili „pravé“ politické ciele G. Stresemanna. Pravdou je, že Stresemann, jeho osobnosť a najmä tzv. ciele jeho politiky zostávajú zahalené rúškom tajomstva a nánosmi desaťročí sa vytvorilo a upevnilo okolo neho niekoľko mýtov. Povedané slovami Hansa Gatzkeho: *„nie je jednoduché rozptýliť dobre zakorenenú legendu.“*³⁶

³⁶ GATZKE, ref. 23, s. 13.

Gustav Stresemann's letter to former crown prince – interpretation opportunities

Gustav Stresemann was one of the most influential German politicians in the period of Weimar Germany. Nowadays there are still numerous open questions concerning this personality. Evaluation of his policy is mainly controversial. Stresemann had been active politician several years and his activities, statements and expressions were interpreted immediately by those day journalists and politicians, as well as by nowadays historians. The article is focused on the letter to former crown prince Wilhelm, dated September 1925. Stresemann's expressions in this document were surprising and it was believed, this document revealed secret intention of German foreign policy. Analysis showed that circumstances under that the letter was written as well as circumstances under that this document has been published were specific. We may assume that above mentioned factors had considerable contribution on the fact how this document is evaluated.

Stresemann was experienced politician and he considered possible consequences of his statements. He possessed skills of spoken word. His audience could have won conviction, that Stresemann had the same opinion as his listeners. This applies often to various groups of political spectrum. Phrases used in the letter to former crown prince don't have revealing character. Stresemann expressed ideas about necessity of Versailles treaty revision, about protection of German minorities in neighbouring states as well as desire that Germany must get again to the club of great powers. This ideas were not new, only the way of expression was direct, open and without metaphor. Article shows ventures of overestimating of historical source and necessity to consider circumstances under that document was prepared and circumstances under that have been published.

Autori príspevkov

MAREK BABIC

Filozofická fakulta, Katolícka univerzita v Ružomberku

ALENA FERIANCOVÁ

Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

MIROSLAV GLEJTEK

Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

MARTIN HETÉNYI – PETER IVANIČ – ZVONKO TANESKI

Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

PETER CHRASTINA

Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

ANNA JAGOŠOVÁ

Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, Brno

EMANUEL JIRKAL

Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

ADRIANA KIČKOVÁ

Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

MARTINA KOTLÍKOVÁ

Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, Brno

ZUZANA LOPATKOVÁ

Filozofická fakulta, Trnavská univerzita, Trnava

KAREL MARÁZ

Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, Brno

MÁRIA PETROVIČOVÁ

Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove

KATARÍNA RÁCOVÁ

Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

LADISLAV RUMAN

Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

MILOSLAV SZABÓ

Zentrum für Antisemitismusforschung, Technische Universität, Berlin

MIROSLAV ŠEPTÁK

Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, Praha

TOMÁŠ TANDLICH

Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

PETER ZUBKO

Teologická fakulta, Katolícka Univerzita, Ružomberok

**Prameň – jeho funkcia, význam, interpretácia
a limity v historickom výskume**

Zostavovatelia

Mgr. Alena Feriancová, PhD.

Mgr. Ing. Miroslav Glejtek

Anglický preklad

Mgr. Alena Feriancová, PhD.

Sadzba a grafická úprava

Ing. Dušan Neubauer

Vydavateľ

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Tr. A. Hlinku 1, 949 74 Nitra

www.ukf.sk

Náklad: 120 ks

Vydanie: prvé

Rok vydania: 2010

ISBN 978-80-8094-587-9

EAN 9788080945879